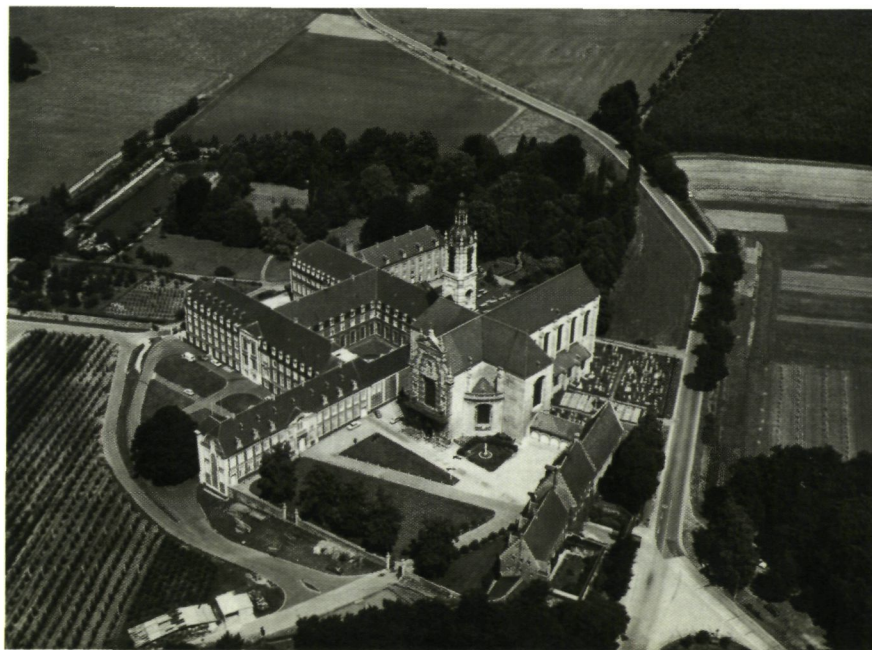

*Roger Deneef, Herman Janssens,
Jo Wijnant & Chris Schroeven*

SCHERPENHEUVEL-ZICHEM (AVERBODE): ABDIJ DER NORBERTIJNEN VAN AVERBODE

ABDIJSTRAAT 1, 3271 AVERBODE
(PRIVÉBEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

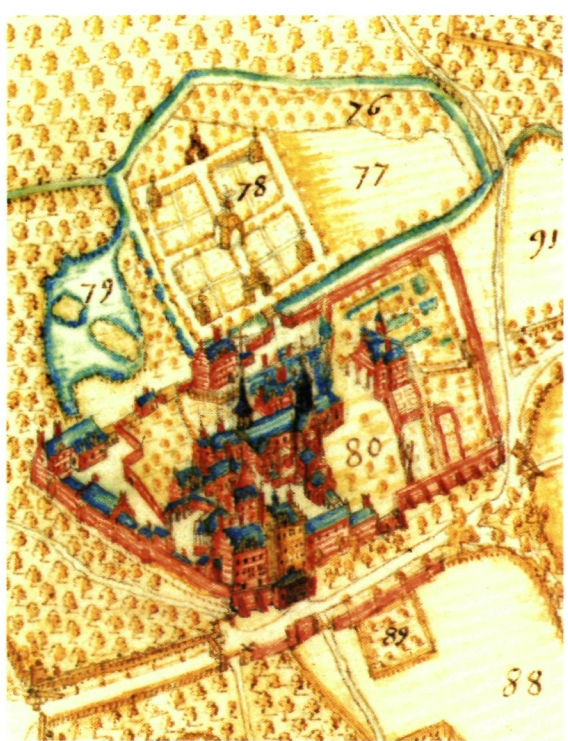
► De abdij van Averbode in de jaren 1960, luchtopname vanuit het zuidwesten; de boomkruinen op de voorgrond maken deel uit van het Mariapark (foto 1966-1967, copyright KIK)

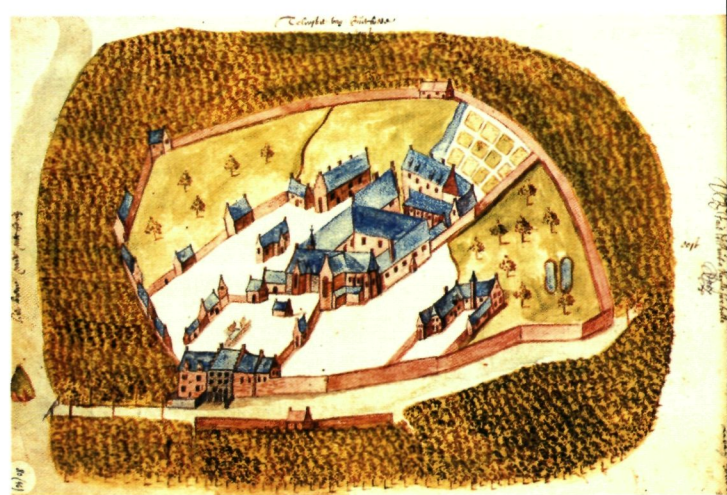
Besloten abdijsuin van ongeveer 3,5 hectare, onderdeel van een groter geheel van boomgaarden, nutstuinen, vijvers en bossen dat gedeeltelijk nog bestaat; landschappelijk heraangelegd in 1860-1870 maar met behoud van diverse elementen (vijvers, talud) die minstens tot 1650 teruggaan.

Situering en oudst gekende afbeeldingen
De premonstratenzer- of norbertijnenabdij van Averbode, op de grens van het graafschap Loon en het hertogdom Brabant, werd gesticht omstreeks

1135, waarschijnlijk door kanunniken van de Sint-Michielsabdij te Antwerpen op initiatief van de graaf van Loon. Als ligging werd de heuvelrug tussen Langdorp en Tessenderlo gekozen, die de bekens van de Grote Nete en de Demer scheidt en gevormd wordt door tertiaire massieven en landduinen. De onvruchtbaarheid van de overwegend zandige bodems werd echter gecompenseerd door de nabijheid van een uitgestrekt beemdgebied: het huidige Vierkensbroek, in een uitstulping van de Demervallei ten zuiden van de abdij (1). In de loop van de eeuwen groeide de abdij van Averbode uit tot een belangrijk religieus en intellectueel centrum en tot een van de grote grondbezitters in de Zuidelijke Nederlanden. Het huidige uitzicht van

▲ De abdij van Everbode vanuit het zuidwesten rond 1660, vóór de sloop van de oude abdijkerk, in het grote kaartboek door C. Lewis (Leuven, Rijksarchief, Kerkelijk Archief Brabant, nr. 5009)

het abdijcomplex is vooral te danken aan verbouwingen in de 17de en de 18de eeuw (2), maar oudere delen, onder meer de ijzerzandstenen, 14de-eeuwse 'breem' of 'eerste poort', bleven bewaard. De toren van de barokke abdijkerk vormt een visueel baken voor de wijde omgeving.

▲ 'Tclooster van Everboede' in 1596-1597 op een figuratieve kaart van Pierre de Bersacques in het archief van de Croÿ (archief K.U. Leuven)

Dankzij Arnold van Tuldel, abt van 1368 tot 1394, is er een voor die tijd gedetailleerd overzicht voorhanden van de abdijbezittingen, hun uitgestrektheid, hun beheer en opbrengst (3). Deze documenten-

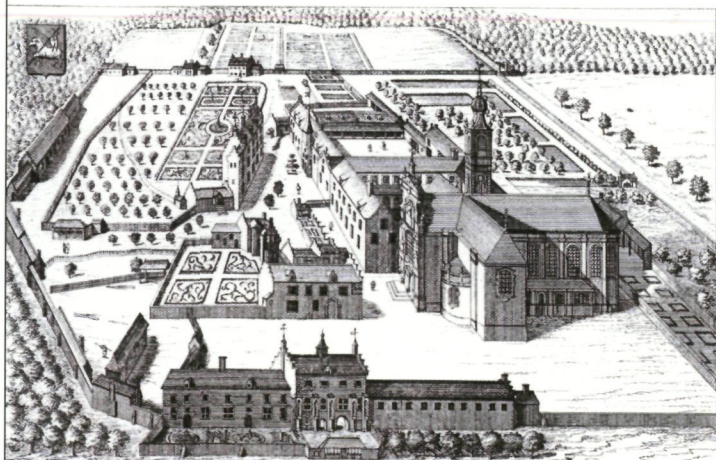
◀ De abdij van Everbode in vogelvlucht vanuit het zuiden (links) en vanuit het westen (rechts) rond 1675, met de nieuwe barokkerk, toren inclus (Averbode, Abdijarchief, I, reg. 106, fol. IV r° en V v°)

▲ De abdij van Averbode op 14 juni 1675: de grote vijver in de 'convents boomgaard' en de aanpalende gebouwen, op een pentekening van Constantijn Huygens jr.

ten bevatten een groot aantal raadgevingen in verband met land-, bos- en tuinbouw, vee- en visteelt en alles wat met voedselproductie te maken heeft, en ook in verband met houtbewerking en turfonginning. Interessant zijn een contract uit 1379 voor het onderhoud van de moestuin en onderhoudscontracten uit 1385-1389 met betrekking tot de vijvers naast de abdij. De oudste gekende afbeeldingen van de abdij in het archief van hertog Karel van Croÿ dateren uit 1596-1597 (4), tijdens een periode van leegstand en niet lang na de brand van 1594. Het gaat om een figuratieve kaart en een gezicht, de eerste van de hand van Pierre de Bersacques. Het gezicht is moeilijk te interpreteren en geeft bovendien geen details over de abdijs tuinen. Op de kaart echter is de domeinindeling zichtbaar die op de latere afbeeldingen hernomen wordt. Herkenbaar zijn – wat betreft de tuinbouw – de 'conventsboomgaard' met twee langwerpige vijvertjes en, ten noorden van het complex, de in dambordpatroon aangelegde tuin die later als de "*hoff achter de brauwerij*" zal worden aangeduid.

▼ De abdij van Averbode met broderieparterres, op een gravure van Lucas Vorstermans Jr. aangepast door J.S. van Loybos en Hendrik Causé, gepubliceerd in 1699

De abdijs tuinen in de 17de eeuw

Een door Sanderus in zijn 'Chorographia sacra Brabantiae' (1648) gepubliceerde ets van Lucas Vorstermans Jr. geeft een beeld van de abdij dat nog grotendeels overeenstemt met dat van de Bersacques, maar het aantal geometrische tuinen is toegenomen. Bovendien worden er binnen deze tuinen ook zoiets als parterres met meetkundige figuren, orthogonale en symmetrische motieven gesuggereerd. Het door Vorstermans geëtsde beeld doet rijkelijker en meer gesofisticeerd aan dan de iets later opgestelde kaart van Lowis laat vermoeden en is misschien ook wel iets te flatteus (niet voor niets heette een van de edities van de 'Flandria illustrata' van Sanderus "*Verbeerlijkt Vlaandre*").

Het door schrijnwerker-landmeter-architect Cornelis Lowis tussen 1650 en 1680 opstelde kaartboek van de abdijs bezittingen en de goederen van 26 pastorieën die door Averbode werden bediend, bevat een figuratieve kaart (5) van de abdij zoals ze eruitzag vóór de ingrijpende verbouwingen die door abt Servatius Vaes op gang werden gebracht, meer bepaald vóór de gedeeltelijke sloping van de oude abdijskerk in 1664 (6). De door Lowis afgebeelde toestand is nog vrij recent, het resultaat van de herstelling na de brand van 1594 en een lange periode van leegstand (1578-1604).

Het nieuwe blijkt onder meer uit de benaming van het perceel 78: "*den nieuwen hoff*", een tuin buiten de omheiningmuur van de abdij en binnen het omgrachte blok dat tot 1870 nog als apart kadastraal perceel (nr. 16) herkenbaar zal zijn. Deze tuin *extra muros* beslaat een vierkant van circa 170 m bij 170 m en is onderverdeeld volgens de traditionele kruisvorm in vier parterres, die op hun beurt door smallere paden eveneens kruisvormig worden onderverdeeld. Op het kruispunt van de twee hoofdassen wordt een prieel afgebeeld met een koepel en een lantaarn, mogelijk in latwerk. Twee monumentale, met voluten bekroonde poorten geven de uiteinden aan van de naar de abdij gerichte as. De met bolspitsen bekroonde constructies in de vier hoeken zijn paviljoens. De perken en ook de perimeter van de tuin lijken afgebakend met gesnoeide boompjes, mogelijk buxus; een meer substantiële omheining is niet zichtbaar. Deze 'nieuwe hof' was in de eerste plaats een groentetuin maar met een hoog siergehalte, met talrijke vormboompjes, een niet ongebruikelijke combinatie van 'nut en sier'. De weergave van het tuinwezen *intra muros* blijft vrij vaag, maar de hoogstammige beplantingen (vermoedelijk vooral

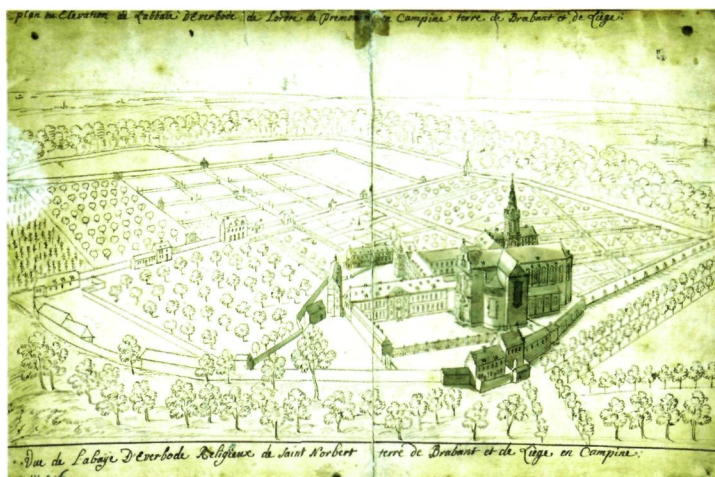

▲ Figuratieve kaart van de abdij van Kortenberg, met een 'jardin anglois' (links onderaan), opgesteld in 1798 naar aanleiding van de verkoop van de abdij (met dank aan mevrouw Angelroth, Kortenberg)

fruitbomen), de bekkens voor viskweek in de conventstuin en de met rood omlijnde baan voor kaatsspel in de zuidoostelijke hoek, zijn duidelijk uitgetekend. Buiten de muren, in de Honingdries ten zuiden van de weg naar Veerle (de huidige Abdijstraat), ligt perceel 89, in het register omschreven als "hop-hoff", waarvan de functie evident is. Op de grote vijver en de vijf of zes kleinere kuilen in de conventstuin werd vis uitgezet, die op de talrijke buitenvijvers werd afgevangen en die bestemd was voor de tafel van de geestelijken. De abdij had een vaste visser in dienst die deze plassen beheerde en ze op tijd en stond met jonge karpers en palingen bevolkte (7).

In 1678 vervaardigde Lowis een verkleinde versie van de goederenkaarten uit het grote kaartboek (8), waarin de abdij tweemaal wordt afgebeeld, vanuit het zuiden én vanuit het westen. De barokkerk naar ontwerp van de Antwerpse architect Jan II van den Eynde wordt als voltooid weergegeven, zelfs mét de toren die pas in 1700 werd afgewerkt! Het is dus niet duidelijk of het gaat om afbeeldingen van de bestaande dan wel van de geplande toestand. Details in verband met tuinaanleg zijn overvloedig aanwezig. De tuin *extra muros*, nu "de groote hoff" genoemd (perceel 32), komt voor op beide afbeeldingen, maar het prieel op de kruising is verdwenen en van de hoekpaviljoens is er maar één overgebleven.

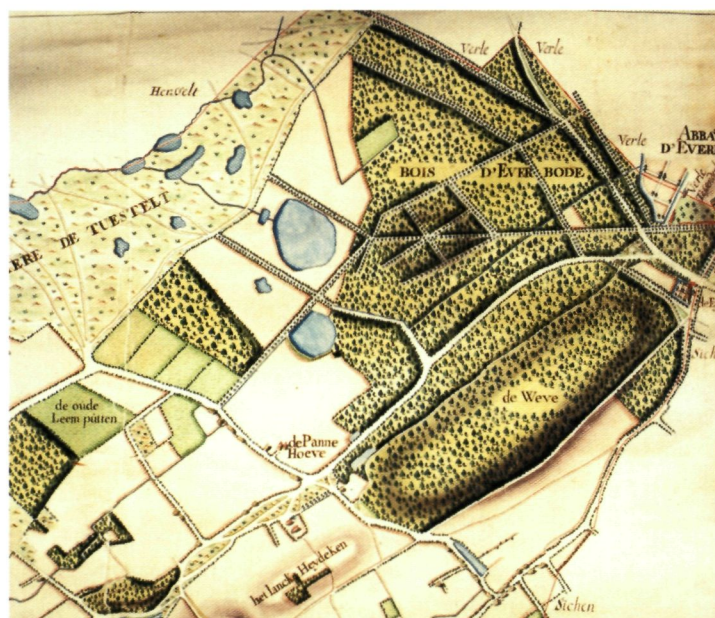
De tuinen en tuintjes binnen de muren worden in een latere versie, het zogenaamde kleine kaartboek,

▲ De abdij van Averbode in vogelperspectief vanuit het zuiden door Remacle Leloup, 1744

min of meer gedetailleerd afgebeeld en, zoals de andere onderdelen van het abdijcomplex, individueel voorzien van namen die min of meer voor zichzelf spreken: de "biscope hoff" (nr. 12), de "pant hoff" (nr. 16), de "boomgaerd" (nr. 27), de "hoff achter de gastereij" (nr. 29), de "de hoppegaerde" (nr. 31), "de groote hoff" (nr. 32), de "blijck plaen" (nr. 34, waar het linnen gebleekt werd), de "hoff achter de brauwerije" (nr. 36), "i'convents boomgaerde" (nr. 39) met de karpervijvers in een andere configuratie dan die in het grote kaartboek, de "prior hoff" bij de infirmerie (nr. 41), de "heeren hove" (nr. 42), waarin elke kanunnik zijn eigen lapje grond beheerde, en ten slotte, in de ludieke sfeer: het "caetspell" (nr. 43) en het "clasbaenspell" (nr. 44), in feite klos-, kolf- of beugelbaan, voorouder van het minigolf.

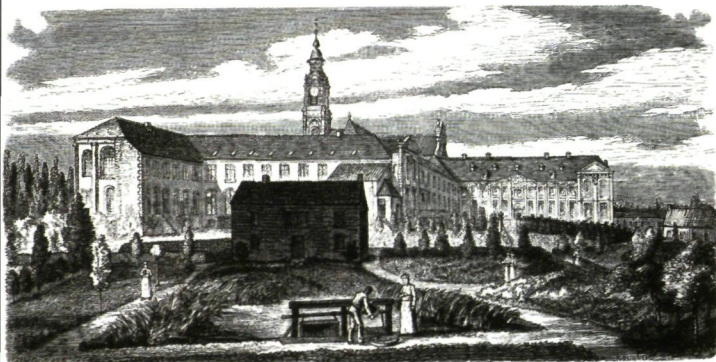
▼ Het Averbodes Bos ten westen van de abdij op de kaart van de baronie Aarschot door J.B. Joris, 1775

► De abdij van Averbode geschilderd door Charles Van der Eyken omstreeks 1835 (bezit Abdij Averbode)

▼ De abdij van Averbode in de jaren 1870, in 'La Belgique illustrée' van Emile Bruylant

▼ De abdij van Averbode in 1871 (DLG, 1871)

Van loofwerken of andere, meer complexe structuren of Le Nôtre-toestanden valt op de gezichten en kaarten van Lowis weinig te bespeuren. Het geheel komt erg sober over. Rustieke eenvoud blijkt ook uit een pentekening uit 1675 van Constantijn Huygens jr., waarbij een blik geboden wordt op de grote vijver in de 'convents boomgaard' en de aanpalende gebouwen (9). In tegenspraak hiermee zijn de heruitgaven en 'updatings' van de ets van Vorstermans, die tijdens de tweede helft van de 17de eeuw werden gepubliceerd. Op een in 1699 door Le Roy in zijn 'Castella et praetoria' gepubliceerde versie worden de "biscope hoff" en de "hoff achter de gastereij" weergegeven met barokke 'parterres de broderie' (10). In hoever het hier gaat om een weergave van de werkelijkheid dan wel een creatieve invulling door de kunstenaars (J.S. van Loybos en Hendrik Causé) valt niet meteen uit te maken.

Averbode in de 18de eeuw

Voor grootgrondbezitters en dus ook voor de meeste abdijen in de Lage Landen was de 18de eeuw een periode van grote welvaart. Dat kwam tot uiting in een ongeziene bouw- en verfraaiingsactiviteit. Naast vernieuwingen aan de talrijke pastorieën die door de abdij van Averbode werden bediend, werd vanaf 1712 ook in de abdij zelf op grote schaal afgebroken en ge- of herbouwd. Op de

◀ De voormalige conventsboomgaard bij de abdij van Averbode rond 1900: monumentale tuinmuur met leifruit en tuinpaviljoen (collectie Blockx-Meulemans, Lubbeek)

◀ De abdij van Averbode geschilderd door Andreas Patteet en Melchior do Prado; links de landschappelijke tuin, vooraan rechts het zaagdak van de drukkerij (bezit Abdij Averbode)

plaats van het huis van de provisor werd een majestueus kamerlingenkwartier opgetrokken, een vroegclassicistisch gebouw van drie bouwlagen en zeventien traveeën, onder een wolfsdak met dakkapellen en met een driehoekig fronton boven het middenrisaliet. De “*vorste plaetse*” werd omgetoerd tot een echte ‘cour d’honneur’, waarover op een door Remacle Leloup gemaakte pentekening, gepubliceerd in 1744 (11), maar weinig details worden getoond. De monumentale keermuur die het terras van het ereplein aan de zuidwestkant afsluit, werd gebouwd in 1732 (12); de rij van vijf knoestige, gekandelaarde linden (*Tilia x europaea*) langsheen de keermuur – de dikste met een stamtrek van 368 cm – zou zoals beweerd wordt tot de oorspronkelijke 18de-eeuwse beplanting

kunnen behoren, maar zeker is dat niet. Opmerkelijk is de gedaanteverandering van de oude “*convents boomgaardt*” met de vijvers en het hele noord-oostelijke gedeelte: een longitudinale, noord-zuid lopende as werd door drie secundaire assen gekruist, ogenschijnlijk gevormd door laantjes afgezoomd met groene palissaden. In de compartimenten naast de kerk, ter plekke van de vroegere ‘herenhofjes’ en de kaats- en klosbanen, verschenen twee parterretuinen.

De ruime omgeving van de abdij onderging een meer diepgaande verandering. Het uitgestrekte, gedeeltelijk beboste heide- en vengebied rond de abdij werd in de loop van de 18de eeuw van een klassieke, rechtlijnige structuur voorzien, waarvan

de abdij het middelpunt vormde en die grotendeels bewaard is gebleven. Op de kaart van de baronie Aarschot door J.B. Joris (1775) wordt op ongeveer een kilometer ten westen van de abdij, in een gebied dat op de kaarten van Lowis nog grotendeels heide en hooiland was, een 'sterrenbos' van circa 9 hectare afgebeeld, (nog) niet zichtbaar op de Ferrariskaart (1771-1775). Stervormen en ganzenvoeten waren veelgebruikte patronen, niet alleen in de Franse baroktuinen, maar tijdens de hele 18de eeuw ook in de bosbouw, bij de herstructurering van bosgebieden (13). Het panopticum-effect beantwoordde ten volle aan het klassieke verlangen naar orde en overzicht en was ook erg doeltreffend binnen het (drijf)jachtritueel: van op één centrale plaats kon men het opgejaagde wild neerleggen zonder één voet te verzetten. In Duitsland spreekt men dan ook vaak van een 'Jagdstern' (14). De hertracering van boswegen en perceelscontouren is vanaf de tweede helft van de 18de eeuw een algemeen verschijnsel in de Zuidelijke Nederlanden en duidt niet alleen op een stijlverandering, maar is in de eerste plaats uitdrukking van een toenemende rationalisatie en intensivering van het bosbeheer, het begin van de moderne ontginningsbeweging (15). Het nieuwe bosareaal bestond op de marginale Kempische zandgronden vooral uit grove den (*Pinus sylvestris*).

Twee schilderijen van Hendrik de Cort (16) geven een poëtisch beeld van de abdij vanuit het noorden in de beproefde stijl van de landschapsschilders uit de 17de en 18e eeuw (de getormenteerde eik op de voorgrond inclusief), dat echter moeilijk te rijmen valt met de gelijktijdig opgestelde kaartbeelden (Ferraris, Joris) en dat weinig of geen informatie geeft over de toenmalige abdijtuinen. Een notoire bezoeker als Abbé de Feller (17) in 1788 had grote bewondering voor de bossen rond de abdij, niet het minst voor de talrijke oude, dikke eiken, die soms 100 voet of meer hoog waren. In de abdijbibliotheek konden vloerplanken van die lengte bewonderd worden, resultaat van een beleid van uitgesteld genot dat volgens de Feller – polemisch maar niet helemaal onterecht – alleen voor kloostergemeenschappen was weggelegd, "*qui puissent ainsi reculer la jouissance, et laisser le tem[p]s nécessaire aux grandes productions*", niet voor families waar de zoon bijna steeds het werk van de vader ongedaan maakt en niets tot rijping laat komen...

Op de vlucht voor de Revolutie reisde de Franse norbertijn Hervé-Julien Le Sage tussen 1791 en 1800 een groot deel van Europa af en verbleef ook

geruime tijd in de abdij van Averbode. In het verslag van zijn verblijf (18), dat hij hoofdzakelijk al lezend en eenzaam wandelend doorbracht, beschrijft hij het uitzicht dat de norbertijnen genoten vanuit de ramen langs de oostkant van het complex: "*Ils avoient la vue d'un beau parterre, d'un petit jardin anglois, celui du couvent, et du bois*". Van deze tuin bestaat geen enkele afbeelding en misschien gaat het om een ironische toespeling op de staat van verwaarlozing die een gevolg was van de oorlogsomstandigheden, maar waarschijnlijk was er inderdaad zoiets als een 'Engelse hof' aanwezig. De revolutie in de tuinarchitectuur die zich tijdens het tweede kwart van de 18de eeuw in Engeland had aangekondigd, bereikte rond 1770 ook het Europese continent, maar ook vroeger werden al tuinen ontworpen met onregelmatige of 'verwilderde' compartimenten, eerder bedoeld als contrast – symbool voor chaos – binnen een formele, barokke of rococoaanleg, niet zozeer als natuurnabootsing of -verrijking op zich (19). Later werden deze 'chaotische' compartimenten vaak met de term 'jardin anglais' bedacht. Het ging om vrij kleinschalige, gesloten, welomlijnde tuincompartimenten met een woelige topografie en een overdaad van artefacten en 'fabriekjes', dikwijls 'chinoiserie': pagodes, boogbrugjes, paviljoen... De doorbraak van de 'Engelse' tuin op het Europese continent wordt meestal niet met klerikale kringen verbonden, maar de 'jardin anglais' als onderdeel van een strak geordend geheel komt tijdens de late 18de eeuw niet alleen voor in de omgeving van de meer mondain ingestelde kerkelijke gezagdragers zoals bij de landcommanderij Alden Biezen of de bisschoppelijke tuinen van Rooselaer te Lochristi (20), maar ook in sommige klooster- of abdijtuinen. De 'jardin anglois' van Le Sage moeten we ons misschien voorstellen zoals die afgebeeld op een figuratieve kaart van de benedictinessenabdij van Kortenberg, opgesteld in 1798 naar aanleiding van de verkoop van de abdij.

Historische continuïteit met landschappelijke franje

Op 14 februari 1797 werd de kloostergemeenschap door de Franse overheid uitgedreven. Het merendeel van de 92 religieuzen vond onderdak in de diverse pastorieën die van Averbode afhankelijk waren (21). Het abdijcomplex werd in vier loten verkocht en tijdens de daaropvolgende jaren liep het heel wat schade op. De bak- en natuurstenen van de abdijgebouwen werden te koop aangeboden en de siertuinen zullen er ongetwijfeld verwaarloosd bij hebben gelegen. Bij de opstelling van het Primitief kadaster in de jaren 1820 stond het voor-

▲ De grote vijver, bij de abdij van de tuinmuur en het hoekpaviljoen in de voormalige conventsboomgaard (collectie Blockx-Meulemans, Lubbeek)

malige abdijbezit, nagenoeg 15 hectare, op naam van "pastor Jan Carleer", in feite Ignace Carleer, één van de drie regenten die de laatste abt hadden opgevolgd en erin geslaagd waren het abdijcomplex te recupereren. Afgezien van enkele dienstgebouwen waren alleen de kerk en het kwartier van de kamerling overeind gebleven. Op het nippertje ontkwam de abdij aan het lot dat diverse andere abdijen (bijv. Vrouwenpark te Rotselaar) beschoren was: de omvorming tot profaan kasteeldomein met de prelaatswoning of het abts- of abdiskwartier als kasteel, omgeven door een landschappelijk park.

De eerste kadastrale legger (22) toont een erg sober beeld: vier vijverpercelen, drie percelen boomgaard – waaronder de oude conventsboomgaard (perceel nr. 22) met de vijvers. De oppervlakte van de drie percelen die als 'tuin' worden omschreven bedraagt nauwelijks 20 are. Het perceel achter de kerk, waarop Le Loup bijna 100 jaar eerder een complex patroon van laantjes en parterres uittekende, wordt gewoon als 'land' getaxeerd. De voormalige 'grooten hof' ten noorden van de abdij is eveneens gedegradeerd tot ordinair bouwland. Twee schilderijen van Charles Van der Eyken brengen de ruïneuze toestand van de abdij enkele jaren voor de heroprichting in 1834 in beeld.

De grote horticulturele belangstelling in de eerste jaren na de heroprichting van de abdij in 1834 schemert door in de notities van confrater Lambert uit 1835, waarin hij de belabberde toestand van de oude boomgaarden beschrijft en vermeldt dat de pandhof, die bezaaid was met ruïnes, omgespit werd en aan de novicen gegeven werd om er bloemen te planten.

▲ Treurbeuk met kronkelige gestel-takken in de tuin van de Abdij van Averbode (foto R. Deneef, 1997)

In de rekeningen van de provisor komen herhaaldelijk uitgaven voor tot aankoop van bloemen, voornamelijk tulpen (23). Later werden hof- en landbouw ook een decoratief onderdeel van de juridische spitstechnologie die in die jaren door kloosters en abdijen werd ontwikkeld om rechtspersoonlijkheid te verwerven (24). In het geval van Averbode leidde dat tot de oprichting in 1857 van de 'Burgerlijke Maatschappij van Akkerbouw', waarin tot 1887 – toen de abdij (andermaal om fiscale redenen) aan de familie de Merode werd verkocht – alle onroerende goederen werden ingebracht.

Een bezoeker in de jaren 1840 was getroffen door het uitzicht van de tuinen: "*Ce qui nous frappa le plus, ce sont les jardins. Ne croyons pas en effet qu'ici,*

▲ De grote vijver, de tuinmuur en het hoekpaviljoen in de voormalige conventsboomgaard bij de abdij van Averbode (foto K. Vandevorst, 2003)

malgré les malheurs du temps, tout soit sacrifié à l'utile: non, tout ce qui est possible d'imaginer pour le plaisir des yeux, tout ce que l'art peut offrir de ressources à la culture, tout est là avec profusion" (25).

Welke visuele geneugten hier ook bezongen worden, vermoedelijk gaat het niet meer om de netjes afgelijnde, in compartimenten en parterres verdeelde tuinen van weleer, maar om een kerkelijke variant op de landschappelijke stijl, die vanaf 1840 op bescheiden schaal, maar onmiskenbaar, ook tot talrijke pastoretuinen van de regio doordringt. In vele gevallen wordt het 'pastoorsbosje' of de 'warande van de pastoor' van slingerpaden en sierbeplanting (vooral bruine beuk) voorzien. Op de eerste uitgave van de stafkaart in 1871 wordt de voormalige conventsboomgaard met de vijvers getoond in de hybride 'landschappelijke' vorm die hij nu nog heeft: geen afgelijnde perken of andere rechthoekige structuren, maar onregelmatig verspreide groepjes van bomen. De rechthoekvorm

van de twee vijvers bleef echter behouden en er werd ook geen poging ondernomen om het reliëf een meer natuurlijk uitzicht te geven; het hoge talud tussen de twee helften van de nieuwe 'lustuin' (percelen 22 en 23) bleef bestaan. Deze aanleg dateert mogelijk uit de jaren 1860, want in 1865 werd de vereniging van de percelen 22 (boomgaard) en 23 (land) geregistreerd en ontstond het nieuwe perceel 22a, dat samen met de vijvers en een gedeelte op Tessenderlo een oppervlakte van ongeveer 3,5 hectare besloeg (26).

Een ets in 'La Belgique illustrée' van Emile Bruylant (27) geeft een beeld van de abdij uit de jaren 1870, ongeveer vanaf de 'Pikkelpoort', de achterpoort ten noordwesten van de abdij. Op de voorgrond: een viskweekvijvertje met daarachter het brouwerijgebouwtje dat rond 1850 ongeveer op de plaats van de 'brauwerij' op de kaarten van Lowis was opgetrokken. Op de achtergrond: de tuinzijde

van het abdijcomplex met rechts de noordgevel van het voormalige kamerlingenkwartier, nu prelaatskwartier, en een monumentale trap naar wat ooit de "biscope hoff" was. Uiterst rechts in beeld: de boomgaard op de plaats van het oude boomgaardperceel nr. 27 in het kleine kaartboek van Lowis. Uiterst links in beeld: een glimp van de voormelde landschappelijke tuin met een skyline van zuilvormige boomkruinen, waarschijnlijk Italiaanse populieren (*Populus nigra* 'Italica'). De door Abbé de Feller geprezen historische continuïteit, zowel in de perceelsvormen als in gebruik, is verbazend, ondanks de landschappelijke facelift van de 'conventsboomgaard' en, aan het einde van de jaren 1890 (28), de installatie van de "stoomdrukkerij", het begin van de drukkerij en uitgeverij, die zich gedeeltelijk *extra muros* heeft uitgebreid.

Tuinhistorisch gezien is de hybride landschapstuin op de plek van de oude 'conventsboomgaard' – met het bewaarde talud naar de voormalige 'herenhoven' annex kaats- en klosbaan – het interessantst. De grote langwerpige vijver langs de omheiningmuur, bekend van de oudste afbeeldingen en kaarten, is in bijna ongewijzigde vorm bewaard gebleven, samen met het hoekpaviljoen in de uiterste noordelijke hoek van het domein. Zelfs de combinatie van 'nut en sier', eigen aan de traditionele klooster- en pastorietuinen, is tot op zekere hoogte blijven doorleven, getuige de kruidenborder tegen de noordwestelijke tuinmuur; het leifruit, nog zichtbaar op oude ansichtkaarten, is echter verdwenen. De grote vijver is haaks verbonden met een smalle, kanaalachtige vijver die eveneens historisch is. Het brugje met rustieke leuning van in cement geïmiteerd takhout is een toevoeging uit de jaren 1940, maar typisch voor 'pittoreske' tuinen uit het interbellum.

Een door twee norbertijnen in 1916 geschilderd vogelperspectief, ditmaal vanuit het noorden, geeft een beeld van het abdijsdomein met de landschappelijke tuin, dat de realiteit waarschijnlijk sterk benadert. De grote en de kleine vijver met hun oude contouren, een in grote lobben uitwaaiërend gazon en, vooral in het zuidelijk gedeelte (achter het talud) een overdaad van Italiaanse populieren (*Populus nigra* 'Italica'), ook als 'clump' in het gazon.

Van de 18de-eeuwse of vroeg-19de-eeuwse beplantingen is er weinig overgebleven, misschien alleen een monumentale haagbeuk (*Carpinus betulus*) – hoogstam met 281 cm omtrek, enkele bruine beu-

ken (*Fagus sylvatica* 'Atropunica') met stamomtrekken tot bijna 450 cm op het talud tussen de twee tuingedeelten, een monumentale, veelstammige Spaanse aak (*Acer campestre*) en de reeds vermelde rij knotlinden langs het hek aan de westzijde van het ereplein (in 1977-1978 volledig heraangelegd). Bij de laat-19de-eeuwse aanplantingen trekt een ruwe iep met opgaande twijgen (*Ulmus glabra* 'Exoniensis') de aandacht. Onder de recentere beplantingen werd nabij de kerkhofmuur een beuk genoteerd met bizar kronkelende gesteltakken, ongetwijfeld een *Fagus sylvatica* 'Tortuosa', een uit Verzy bij Reims afkomstige variëteit, in 1845 in cultuur gebracht en soms als treurbeuk gebruikt, hier op een 3 m hoge onderstam.

Besluit

De meeste klooster- en abdijsuinen die we tot nog toe in het kader van de tuineninventaris van Vlaams-Brabant hebben kunnen bestuderen, vertoonden door de eeuwen (zelfs over de Franse Revolutie) heen een grote continuïteit. Dit heeft niet zozeer te maken met een of ander stijlconservatisme dan wel met een beleid van soberheid en uitgesteld genot, kenschetsend voor dergelijke instellingen. Daardoor zijn ze ook moeilijk te vergelijken met andere typen van tuinen en parken. De breuken zijn het grootst in die klooster- en abdijsdomeinen die in de loop van de 19de eeuw in privéhanden zijn gebleven. Een mooi voorbeeld hiervan is de abdij van Vrouwenpark te Rotselaar, waar het 'abdissenhuis' werd gespaard als 'kasteel' en een gotisch keldergewelf als romantische 'krocht' in een 'Engelse hof', maar waar de rest van de abdij werd afgebroken. Dankzij allerlei juridische en financiële spitsvondigheden is de abdij van Averbode in handen van de norbertijnen gebleven. De enige ingrijpende aantasting van het 17de-eeuwse beeld van het domein was de vestiging van een drukkerij en uitgeverij in het zuidwestelijk gedeelte aan het einde van de 19de eeuw. De 'verlandschappelijking' van de voormalige 'conventsboomgaard' door middel van informele beplantingen was hoogstens een cosmetische operatie.

NOTEN

- (1) BAEYENS L., *Bodemkaart van België: kaartblad Westerlo 60 E*, Centrum voor Bodemkartering, 1960.
- (2) Beschreven in: *Bouwen door de Eeuwen heen – arrondissement Leuven*, 1971, p. 26-32, en vooral in: JANSSEN J. & JANSSENS H., *Beeldhouwkunst in de Premonstratenzerabdij van Averbode*, Brussel/Averbode, KIK/Abdij der Norbertijnen van Averbode, 1999.

- (3) LEFEVRE P., Documents relatifs à la gestion d'Arnould de Tuld, abbé d'Averbode de 1368 à 1394, in: *Analecta Praemonstrantia* 31, 1955, p. 292-343.
- (4) Archief K.U.Leuven, Arenbergarchief, 2413, fol. 46 r° en 2432, gereproduceerd in: MINNEN B., *Het hertogdom Aarschot onder Karel van Croÿ (1595-1612), kadasters en gezichten*, Brussel, Gemeentekrediet van België, 1993, platen 24 en 25.
- (5) REGISTRUM OMNIUM BONORUM MONASTERII AVERBODENSIS; Iussu Adm. Rever. Domini Servatii Vaes Abatis Anno 1650 [...] (Leuven, Rijksarchief, Kerkelijk Archief Brabant, nr. 5009), gereproduceerd in: VAN ERMEN E., *Het kaartboek van Averbode, 1650-1680*, Brussel, Gemeentekrediet, 1997, p. 26-31.
- (6) Datering volgens JANSEN & JANSSENS, *op. cit.*, p. 73.
- (7) VALVEKENS E., De huishouding van een grote abdij, in: *Elckerlyk* 2 (39), 1936, p. 7.
- (8) DESCRIPTIO LIBRI SVB Reverendissimo Admodum ac Amplissimo Domino Servatio Vaes Abbata Domino Ambrosio Arnikio Aert Nijs Prouisore et Magistro Cornelio Louis Geometra iurato Anno 1678 (Averbode, Abdijarchief, I, reg. 106, fol. II r°).
- (9) HEIJBROEK J.F., *Met Huygens op reis. Tekeningen en dagboeknotities van Constantijn Huygens jr. (1628-1697), secretaris van stadhouder-koning Willem III* (tentoonstellingscatalogus), Amsterdam / Gent, 1982-1983, p. 38.
- (10) Gepubliceerd in: LE ROY J., *Castella et praetoria nobilium Brabantiae, coenobiaque celebriora...*, 1699; gereproduceerd in: WOLTERS J., *Notice historique sur l'ancienne abbaye d'Averboden*, Gand, F. & E. Gyselinck, 1849.
- (11) LELOUP R., Vue de l'abbaye d'Everbode, in: HELBIG J., *Les délices du pays de Liège. Fac-simile des dessins complémentaires et restés inédits de Remacle Le Loup*, Liège, Cormaux, 1903.
- (12) LEFEVRE P., Textes concernant l'histoire artistique de l'abbaye d'Averbode aux XVIIe et XVIIIe siècles, in: *Revue belge d'Archéologie et d'Histoire de l'Art*, 7, 1937, p. 57-59.
- (13) Zie bijv. het Gravenbos te Humbeek, het Zoniënwoud, de herzogelijke warande van Tervuren, de bossen van de abdij van Tongerlo en de Sint-Michielsabdij te Antwerpen.
- (14) VON BUTTLAR A. & MEYER M.M., *Historische Gärten in Schleswig-Holstein*, Heide, Boyens & Co, 1996, p. 682.
- (15) TACK G., VAN DEN BREMT P. & HERMY M., *Bossen in Vlaanderen – een historische ecologie*, Leuven, Davidsfonds, 1993, p. 49 e.v.
- (16) Bewaard in de abdij, maar getoond op de website [www.kikirpa.be] van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium (KIK): de clichés B34815 en B34816.
- (17) DE FELLER F.-X., *Itinéraire, ou Voyages de Mr. l'abbé de Feller en diverses parties de l'Europe: en Hongrie, en Transylvanie, en Eslavonie, en Bohême, en Pologne, en Italie, en Suisse, en Allemagne, en France, en Hollande, aux Pays-Bas, au Pays de Liege etc.*, Chez Fr. Lemarié A Liège, chez Auguste Delalain Et à Paris, 1820, tome II, p. 559-560.
- (18) LAVAGNE D'ORTIGUE X. (éd.), *De la Bretagne à la Silésie. Mémoires d'exil de Hervé-Julien Le Sage (1791 à 1800)* (Textes Dossiers Documents 7), Paris, Beauchesne, 1983, p. 139.
- (19) De introductie van de landschappelijke, Engelse tuinstijl in de toenmalige Oostenrijkse Nederlanden wordt uitvoerig behandeld door DUQUENNE X., *Het park van Wespelaar. De Engelse tuin in België in de 18de eeuw*, Wespelaar, uitg. Ph. de Spoelberch, 2001, p. 31-42.
- (20) VAN DEN BOSSCHE H., De tuinen van Alden Biesen, een nieuwe hof naar oud model. *Monumenten en Landschappen* 10(3), 1991, p. 25-40; VAN DEN BOSSCHE H., Een encyclopedische tuin aan het einde van het Ancien Régime. De prinsbischoppelijke tuinen van Rooselaer te Lochristi. *Monumenten en Landschappen* 13(1), 1994, p. 31-46.
- (21) KOYEN M., Abbaye d'Averbode, p. 673-675 in: *Monasticon belge* IV(3), Liège, Centre national de Recherches d'Histoire religieuse, 1969.
- (22) Oudste kadastrale legger [212] Testelt, artikel 34.
- (23) Averbode, Abdijarchief, I, nieuw archief, C.2.: *Expensa Carleer*.
- (24) STEVENS F., Kloostergemeenschappen en het recht. De juridische positie van kloosters in de 19de eeuw (1796-1921), in: *Lotgevallen van de Kempische religieuze instellingen tussen 1780 en 1850* (Studiedag Abdij Tongerlo, 28 september 1996), Turnhout, 1997, dl. III, in het bijzonder p. 29-30 en 33-34.
- (25) ANON., Tongerlo et Everboden, in: *Nouvelle Revue de Bruxelles*, 1845, p. 38.
- (26) Kadastrale opmetingsschets Testelt 1865 nr. 1.
- (27) BRUYLANT E., *La Belgique illustrée* (I), Bruxelles, Bruylant-Christophe, 1880, p. 165.
- (28) Geregistreerd in 1899, cf. oudste kadastrale legger [212] Testelt, art. 915, nr. 104.

Roger Deneef & Jo Wijnant

SCHERPENHEUVEL-ZICHEM (AVERBODE): MARIAPARK

ABDIJSTRAAT, 3271 AVERBODE

► De als ruïne opgevatte toegangspoort van het Mariapark te Averbode, werk van 'rocaillieur' A. Janssens (R. Deneef, 2006)

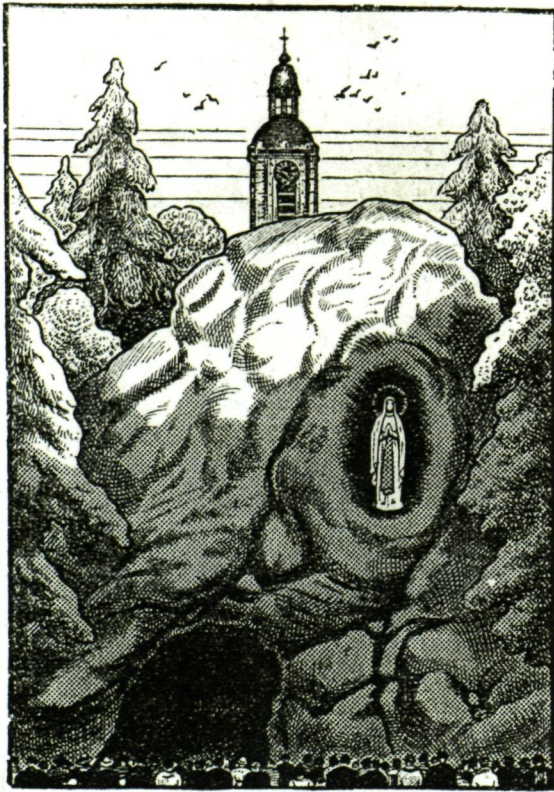
Afhankelijk van de appreciatie van de bezoeker: een immense 'folly' of een religieuze thematuin bedoeld als bedevaartsoord rond Onze-Lieve-Vrouw, met Lourdesgrot en – door 'landschappelijke' kronkelpaden verbonden – zeven staties die de 'zeven smarten' uitbeelden tegen de achtergrond van diverse 'antieke' bouwstijlen; aangelegd tussen 1935 en 1960 op bebost terrein van 3 hectare; uitbundig rocaillewerk van A. Janssens en O. Tondeleir.

Het 'Mariapark' naast de abdij van Averbode zou omschreven kunnen worden als een religieuze thematuin, een type dat vaak voorkomt bij katholieke bedevaartsoorden en, in minder uitbundige vorm,

bij kloosters. Stichtelijk en op strategische punten opgesteld beeldmateriaal speelt daarin een dominante rol. In een inventaris van "*bizarre bouwwerken*" in Nederland en België (1) wordt het Mariapark van Averbode enigszins oneerbiedig als "*folly*" gecatalogeerd, een begrip dat meestal met tuinaanleg wordt geassocieerd, maar gezien de connotaties van excentriciteit en aperte nutteloosheid (2) hier niet helemaal op zijn plaats is. Het Mariapark beantwoordde aan een welomschreven religieus-pedagogisch project, was bedoeld als decor of drager van een doelgericht ritueel, en kan alleen maar excentriek schijnen voor iemand die niet vertrouwd is met het 'rijke Roomse leven' en de afbeeldingen in schoolhandboeken van 'gewijde geschiedenis' van voor het Tweede Vaticaans Concilie.

Het Mariapark werd aangelegd in een belommerde omgeving, een voormalig bosperceel (het Smisbos)

► Een lichtelijk overdreven, emblematische voorstelling van de Lourdesgrot in het Mariapark, met op de achtergrond de toren van de abdijkerk van Averbode (uit: Maria's Averbode, in: Onze Bode – weekchrift der Aartsbroederschap van Onze-Lieve-Vrouw van het Heilige Hart, 1936, p. 345)

▼ Architectuurgeschiedenis voor beginners in het Mariapark van Averbode: zoeken naar het kind Jezus in de schaduw van de 'pronaos' van een Grieks-Romeinse tempel (foto R. Deneef, 2006)

van circa 3 hectare. Met de aanleg werd een aanvang gemaakt in 1935, naar aanleiding van het vijftigjarige jubileum van de 'Aartsbroederschap van Onze-Lieve-Vrouw van het Heilig Hart' (3), maar niet toevallig ook in een periode dat het volkstoerisme in volle ontwikkeling was. Duinen, ook die van Averbode, waren een geliefkoosd doel

voor daguittappen. Langs de Herseltsebaan, aan de voet van de abdijheuvel, waren al sinds het einde van de 19de eeuw enkele hotels en restaurants gevestigd (4). Een grote Lourdesgrot omringd door een kronkelig circuit van zeven 'staties', namelijk de zeven 'weeën' van de Moeder Gods, zou de Mariaverering nieuw leven inblazen en de bedevaarders in dichte drommen doen toestromen.

Dankzij de financiële bijdragen van "duizende Maria-minnende harten" (5) konden twee professionele 'rotsbouwkundigen' of 'rocailleurs' aan de slag: in de eerste plaats A. Janssens (& zonen) uit Westmeerbeek en – onder meer voor de grot met het graf van Christus – Octaaf Tondeleir ("Grotten-Kunst en Rustiek") uit Oude God (Mortsel bij Antwerpen). Bijna alle werken zijn gesignd en er zijn duidelijke stijlverschillen merkbaar. Het Mariapark werd plechtig geopend op 21 juli 1936, maar alleen de als een ruïne opgevatte toegangspoort en de Lourdesgrot, beide van de hand van Janssens, de zevende 'wee' van Maria – het graf van Christus, werk van Tondeleir – en het heuvelachtige wandelparcours waren voltooid. De meeste beelden zijn afkomstig uit de ateliers Bressers te Gent. Pas in 1960 werden de laatste staties (de Calvarie en een Piëta) geplaatst. Bij die gelegenheid werd ook het aanlegconcept van het park gewijzigd: uit de door een 'natuurstenen' muur (in beton) omringde, cirkelvormige 'Hof van Olijven' die in 1937 was aangelegd, werden de beelden verwijderd en centraal werd een beeld van Onze-Lieve-Vrouw van het Heilig Hart opgesteld. Van daaruit werd doorheen de muur een kaarsrechte dreef naar de 'calvarieberg' aangelegd.

De verschillende 'staties' nopen niet alleen tot religieuze overpeinzingen maar geven ook een overzicht van de antieke bouwkunst zoals we die uit de handboeken van de lagere school kennen: de vlucht naar Egypte tegen de achtergrond van een Egyptische tempel met 'echte' hiërogliefen, de vertwijfelde zoektocht naar het kind Jezus in de schaduw van de 'pronaos' van een Grieks-Romeinse tempel – de Dorische zuilen beantwoorden bijna aan de canon –, Christus die kruisdragend door een gotische stadspoort met een Romaans dubbelraampje strompelt, Simeon die het lot van Christus voorspelt op de trappen van een Assyrische tempel met palmetten die verdacht veel op margrietten lijken... Later werden nog andere 'staties' toegevoegd die niet behoren tot de canon van de Zeven Weeën: een beeld van de heilige paus Pius X en een Onze-

▲ De vlucht naar Egypte tegen de achtergrond van een Egyptische tempel met 'echte' hiërogliefen (foto R. Deneef, 1997)

▲ Onze-Lieve-Vrouw van Fatima, later toegevoegd aan het Mariapark van Averbode (ansichtkaart, collectie Blockx-Meulemans, Lubbeek)

Lieve-Vrouw van Fatima vereerd door tuinkabouterachtige kindjes.

De begroeiing is zeer gevarieerd, maar bestaat voor een groot gedeelte uit de soorten die men normaal op een Kempisch duin zou verwachten: grove den (*Pinus sylvestris*) en Amerikaanse vogelkers (*Prunus serotina*). Gewone robinia (*Robinia pseudoacacia*), zomer- en Amerikaanse eik (*Quercus robur*, *Q. rubra*), zomerlinde (*Tilia platyphyllos*), tamme kastanje (*Castanea sativa*), beuk (*Fagus sylvatica*) en hemelboom (*Ailanthus altissima*) vormen een minderheid. De meest aangeplante struiksoort is Pontische rododendron (*Rhododendron ponticum*), maar sporadisch werden ook laurierkers (*Prunus laurocerasus*), gevlekte aucuba (*Aucuba japonica* 'Variegata'), gewone en grootbladige hulst (*Ilex aquifolium*, *I. altaclarensis*) en taxus (*Taxus baccata*) aangeplant. Pogingen tot formele aanplanting bleven beperkt tot enkele perken, waarbij veelvuldig kleine maagdenpalm (*Vinca minor*) werd gebruikt.

NOTEN

- (1) MEULENKAMP W., *Follies: Bizarre bouwwerken in Nederland en België – Idylle*, Amsterdam/Antwerpen, De Arbeiderspers, 1995, p. 283-284.
- (2) JELICOE G. e.a., *The Oxford companion to gardens*, Oxford, New-York, Oxford University Press, 1986, p. 192: "Folly, a species of garden structure characterized by a certain excess in terms of eccentricity, cost, or conspicuous inutility"; vergelijk met: CONAN M., *Dictionnaire historique de l'art des jardins*, Paris, Hazan, s.d., p. 104.
- (3) VERCAMMEN H., *Averbode parochie 1803-1983*, Heemkring Averbode, 1984, p. 134-135.
- (4) VAN DIEST M., *Een groet uit Averbode in de twintigste eeuw*, Heemkring Averbode, 2000, p. 17-40.
- (5) 1936 in gulden letters! in: *Onze Bode – weekchrift der Aartsbroederschap van Onze-Lieve-Vrouw van het Heilige Hart*, 1936, p. 33.

Roger Deneef, Chris De Maegd
& Jo Wijnant

SCHERPENHEUVEL-ZICHEM (AVERBODE): VILLA GOVAERTS

WESTELSEBAAN 2, 3272 AVERBODE
(PRIVÉBEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

► De villa van hout-
handelaar Govaerts
op de Heidedijk te
Averbode onmiddel-
lijk na de bouw en
de beplanting van
de tuin in
1903-1904
(collectie Blockx-
Meulemans,
Lubbeek)

Landschappelijke tuin van 1,5 hectare rond een in 1903 gebouwde eclectische villa (met cottage- en Jugendstil-elementen); oorspronkelijke bomen grotendeels verdwenen; rustiek tuinpaviljoentje en kleine vijver.

In 1903 bouwde houthandelaar Jozef Govaerts op een bijna driehoekig perceel van 1,6 hectare aan de Heidedijk, in de bocht van de steenweg tussen Zichem en Averbode, een grote villa (1): een voor die tijd typische cocktail van rustieke cottage-elementen (imitatievakwerk, overkragende daken met sierschrijnwerk, houten loggia, achthoekig torentje in de voorgevel, houten dakkapel) (2) en verwaterd

eclecticisme (vierkante toren in de achtergevel, brede ramen met lateien en spiegels in een soort van Jugendstil). De villa vormde samen met een kleine, losstaande remise of garage het centrum van een 'lusttuin' van 1,5 hectare, die in de jaren 1970 en 1980 met meer dan de helft werd ingekrompen door het bebouwen van vijf kavels langs de Heidedijk, aan de noordwestelijke zijde.

Twee bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') met respectievelijk 252 cm en 222 cm stamomtrek, zijn de enige hoogstammige bomen uit de oorspronkelijke beplanting die de stormen van de jaren 1990 hebben overleefd; stronken van ceder (*Cedrus spec.*) en Amerikaanse eik (*Quercus rubra*) getuigen van een oorspronkelijk ruimer, maar niet bijzonder ruim assortiment. Tot de oorspronkelijke

beplanting behoren ook oudere exemplaren nootkaschijncipres (*Chamaecyparis nootkatensis*), hino-kischijncipres (*Chamaecyparis obtusa*), westerse levensboom (*Thuja occidentalis*), goudbonte Ierse taxus (*Taxus baccata* 'Fastigiata Aureomarginata') en Pontische rododendron (*Rhododendron ponticum*). Een boogvormig vijvertje aan de zuidrand van de tuin, lichtjes uitgeschulpte gazons, het rustieke open tuinpaviljoentje – knoestige boomstammen met een achthoekig tentdak van stro (onlangs door een vallende boom vernield)... de conventies en vormtaal van de laat-landschappelijke tuin gecompileerd op een kleine oppervlakte.

NOTEN

- (1) Volgens een gevelsteen met het jaartal 1903; Kadastrale opmetingsschets Zichem 1904 nr. 3; oudste kadastrale legger [212] Zichem, art. 2549.
- (2) Vermoedelijk toegevoegd in 1906-1907, zie kadastrale opmetingsschets Zichem 1907 nr. 1.

▲
De zuidgevel van de villa Govaerts, nu eigendom Burger-Remi, en de resten van het rustieke paviljoen aan de zuidrand van de tuin (foto R. Deneef, 2002)

Roger Deneef, Greta Paesmans
& Jo Wijnant

SCHERPENHEUVEL-ZICHEM (AVERBODE): DE SCHOMMEL

CENTRUM KINDERZORG EN GEZINSONDERSTEUNING 'DE SCHOMMEL',
WESTELSEBAAN 108, 3271 AVERBODE

► De villa van Sieben
in 1926
(collectie Blockx-
Meulemans,
Lubbeek)

**Siertuin van 90 are rond in 1912-1913
gebouwde villa; installatie van 'vakantie-
kolonie' in 1920, nadien opvangcentrum
en school voor verwaarloosde kinderen;
pensionaatachtige nieuwbouw in 1926;
aanleg van nutstuin (50 are) en kleine
landschappelijke tuin met 'pittoreske'
elementen, grotendeels verdwenen in
1992-1993.**

Vlak vóór de Eerste Wereldoorlog bouwde Arthur Sieben, ambtenaar (*"chef de bureau"*) bij het ministerie van koloniën, een villa op een perceel van circa 95 are langs de Westelse Baan (1). Het ging om een eclectisch, bakstenen gebouw onder een complex leien dak, vrij log ondanks pogingen om het een toch wat pittoresk uitzicht te geven: erkervormige uitsprongen, ook bij de toegang, witstenen of

betonnen sluitstenen en stelblokken boven de ramen, imitaties van hoekkettingen en een terras dat de villa omgeeft en afgezoomd wordt door een witte balustrade. De villa werd door de volgende eigenaar – al in 1919 – aan de achterzijde met een (nu verdwenen) glazen uitbouw vergroot. In 1923 kwam het goed in handen van de vereniging zonder winstgevend doel 'Oeuvres des Colonies scolaires catholiques de l'Agglomération bruxelloise' (2), oorspronkelijk een vakantiehuis voor de 'verwaarloosde' jeugd uit de Brusselse volkswijken, dat vervolgens uitgroeide tot een permanent opvangcentrum – in de kadastrale legger ook *"sanatorium"* genoemd – met eigen onderwijs (3).

In 1926-1927 werd achter de villa van Sieben – voortaan woonhuis voor de dienstdoende kloosterzusters – een gebouw opgetrokken (4) dat aan de nieuwe functie beantwoordde: een 80 m lange hoofd vleugel, in het midden onderbroken door een paviljoenvormige uitsprong, hoofdzakelijk van

baksteen, dat vier bouwlagen telt waarvan één half ondergronds en één met dakvensters. Het geheel ademt de sfeer van de christelijke pensionaten uit het interbellum, maar de lisenen die de traveeën scheiden en het gebouw verticaal ritmeren, de doorgetrokken vensterdorpels en de korf- en steekbogen en, vooral, de detaillering van de centrale uitsprong – het driehoekige fronton, het fraaie open portiek van de toegangspartij met witte, licht gebombeerde zuiltjes op een balustrade die ook de uitgezwenkte trap begeleidt – geven het gebouw iets elegants en kasteelachtigs.

Het werk in de tuin speelde in die tijd vermoedelijk een belangrijke rol in de behandeling van ‘verwaarloosde’ kinderen. Serre, stal, kippenren... behoorden tot het oorspronkelijke bouwpakket. Op een Ansichtkaart met een opname uit de tijd dat het ‘sanatorium’ (op de achtergrond) nog in de steigers stond, zijn kinderen (ongetwijfeld pensionairs) bezig met het uitgraven van een serpentinevijver; rechts in beeld een rond of ovaal perk, vermoedelijk pas met rozenstruiken beplant; op de achtergrond een steil talud bekroond met een afrastering van takken, vermoedelijk van cement, waardoor het plateau dat bij de villa van Sieben aansluit wordt afgebakend. Imitaties van takwerk en boomstammen, typisch voor tuinen uit het interbellum, zijn ook zichtbaar in de balustrade van de veranda aan de achterzijde van de villa. De nog prille beplanting bestaat uit diverse conferen, mogelijk *Abies*-soorten, en een treurwilg (*Salix alba* ‘Tristis’), die de vernietiging van deze tuin in 1992-1993 overleefde. De vermenging van stijlkenmerken uit de ‘landschappelijke’ keuken en de ‘pittoreske’ tuin vinden we ook terug bij andere katholieke instituten, bijvoorbeeld rond het Sint-Kamillusgesticht te Bierbeek.

De met zomerlinden (*Tilia platyphyllos*) omzoomde speelplaats – tot voor kort betegeld, nu gazon – grensde aan de nutstuin (moestuin, boomgaard), die langs twee zijden door een beboste wal werd omsloten. De voortuin van de villa van Sieben werd recentelijk opgeofferd voor nieuwbouw. Van de beplanting bleven, verspreid over het domein – ook in de voormelde wal, diverse bomen over, nu met stamomtrekken tussen 2 en 3 m: zilverlinde (*Tilia tomentosa*), tamme kastanje (*Castanea sativa*), Noorse esdoorn met bruinrood blad (*Acer platanoides* ‘Schwedleri’), Amerikaanse eik (*Quercus rubra*), goudbonte reuzenlebensboom (*Thuja plicata* ‘Zebrina’) en diverse zilveresdoorns, al of niet met ingesneden blad (*Acer saccharinum*, A.s. ‘Laciniatum’).

◀ De ‘kolonie’ van Averbode in 1926, tijdens de bouw van het ‘sanatorium’ en de aanleg van de tuin (collectie Blockx-Meulemans, Lubbeek)

▲ Het kinderopvangcentrum ‘De Schommel’ te Averbode: de tuin met het vijftiende eeuwse ruimte voor een betegelde speelplaats met linden (foto R. Deneef, 2006)

tum’). Bevreemdend voor een tuin van nog geen eeuw oud zijn de twee zilveresdoorns met stamomtrekken rond 370 cm aan de rand van een perceel dat vóór de bouw van de villa als ‘bouwland’ stond geregistreerd.

Merkwaardige bomen
(opname 26 mei 2000)

- 1. zilveresdoorn (*Acer saccharinum*) 369
- 5. zilveresdoorns met ingesneden blad (*Acer saccharinum* ‘Laciniatum’) 373

NOTEN

- (1) Kadastrale opmetingsschets Zichem 1913, nr. 8; oudste kadastrale legger [212] Zichem art. 2880.
- (2) Oude kadastrale legger [212A] Averbode art. 3459.
- (3) Volgens GERITS T.J. e.a., *Averbode vroeger en nu. Een wandeling met Ernest Claes door het oude Averbode*, Heemkring Averbode, 1974, p. 80, werd het gebouw al vanaf 1920 als ‘kolonie’ gebruikt.
- (4) Kadastrale opmetingsschets Averbode 1927 nr. 6.

*Roger Deneef, Chris De Maegd
& Jo Wijnant*

SCHERPENHEUVEL-ZICHEM (MESSELBROEK): KASTEEL ROOSMAER

PANNESTRAAT 53, 3272 MESSELBROEK
(PRIVÉBEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

► De gevel langs de straatzijde van de 'burcht' van onderwijzer Lemmens, uitbundige samenvatting van burchtclichés en metseltechnieken (foto K. Vandevorst, 2003)

Burchtachtig landhuis (kantelen, spietorentjes, machicoulis...), verrukkelijk specimen van baksteenarchitectuur, gebouwd rond 1890 aan de rand van een park van 1,33 hectare; rotonde met lindebomen.

Rond 1890 bouwde onderwijzer Pierre Lemmens een groot landhuis op de Wijngaardberg te Messelbroek (1), een imposant bakstenen gebouw, een echte 'burcht' met platte daken, kantelen, gevels versierd met blindboogjes, visgraatmotieven, Franse en knipvoegen, spietorentjes, muizentandfriezen, mezekooien ('machicoulis')..., een uitbundige

samenvatting van de clichés in verband met burchten vertaald in een staalkaart van metseltechnieken toegepast in kleur (gewone en gesinterde bakstenen) en reliëf. De eenlaagse uitbouw met grote vensters aan de achterzijde van de burcht doet denken aan een klaslokaal, maar was waarschijnlijk bedoeld als orangerie of wintertuin. Op een van de pijlers van het toegangshek liet Lemmens een koperen plaat met de naam 'Roosmaer' aanbrengen, naar een verdwenen sterkte of veldschans uit de Dertigjarige Oorlog in de beemden ter hoogte van Messelbroek (2).

De landschappelijke tuin die zich bergopwaarts achter de villa uitstrekte, besloeg 1 hectare 33 are.

◀ Het kasteel
Roosmaer vanuit
het park
(foto K. Vandevorst,
2003)

In 1899 werd de bouw van een kleine remise geregistreerd en in 1906, zowat 100 m hogerop, een broeikas (3). Het bomenassortiment is beperkt tot bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), witte paardenkastanje (*Aesculus hippocastanum*), tamme kastanje (*Castanea sativa*), wintereik (*Quercus petraea*), grove den (*Pinus sylvestris*), taxus (*Taxus baccata*) en zomerlinde (*Tilia platyphyllos*). Deze laatste soort vormt langs de oprijlaan een grote rotonde die – vóór de 'macadamisering' en de verbreding van de Pannestraat – wellicht volledig door een rijweg werd omringd en een soort ere-erf vormde. De wintereik is de dikste boom (306 cm

stamomtrek). Het hoogste gedeelte van het park gaat onmerkbaar over in de beboste percelen op de top van de Wijngaardberg.

NOTEN

- (1) Kadastrale opmetingsschets Messelbroek 1892, nr. 5; oudste kadastrale legger [212] Messelbroek, art. 625.
- (2) VERVLOESEM J., *Geschiedenis van Messelbroek in beeld*, Messelbroek, J. Vervloesem, 1994, p. 42.
- (3) Kadastrale opmetingsschetsen Messelbroek 1899 nr. 8 en 1906, nr. 29.

Roger Deneef, Chris De Maegd
& Jo Wijnant

SCHERPENHEUVEL-ZICHEM (SCHERPENHEUVEL): PLANTSOEN ROND DE BASILIEK

► Scherpenheuvel
op de Primitieve
kaderkaart in
1822 door P.F.J.
Sablon
(archief Kadaster
Brabant, Brussel)

Mariaal bedevaartsoord en vestingstad, aangelegd in 1609-1627 rond de oudste barokkerk van de Zuidelijke Nederlanden met een zevenhoekig grondplan (symbool voor de zeven smarten), omringd door een met bomen beplante 'hortus'; aanleg van een stadsparkachtig, landschappelijk plantsoen en bouw van een pittoresk paviljoen boven de bedevaardersbron in 1870-1871; nieuwe aanplantingen rond 1900 en aanleg van een religieuze promenade, de 'Rozenkransweg'.

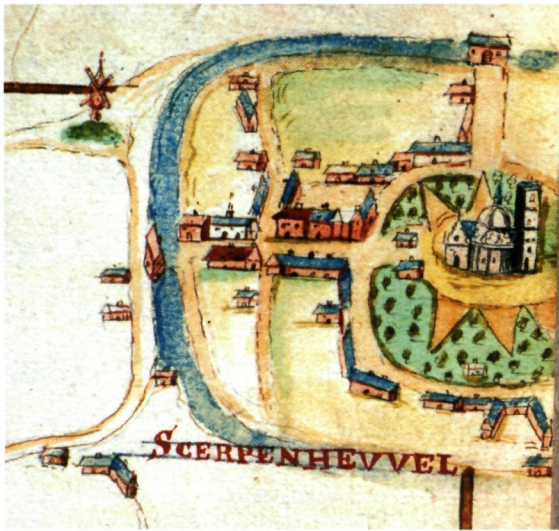
Historische gelaagdheid en symboliek

Het bedevaartsoord van Scherpenheuvel (1) geeft op treffende wijze uitdrukking aan verschillende historische lagen:

1° de voorchristelijke verering van natuurfenomenen (bronnen, oude bomen), in dit geval een zomereik;

2° de middeleeuwse kerstening van heidense symbolen (verschijning van de heilige Maria);

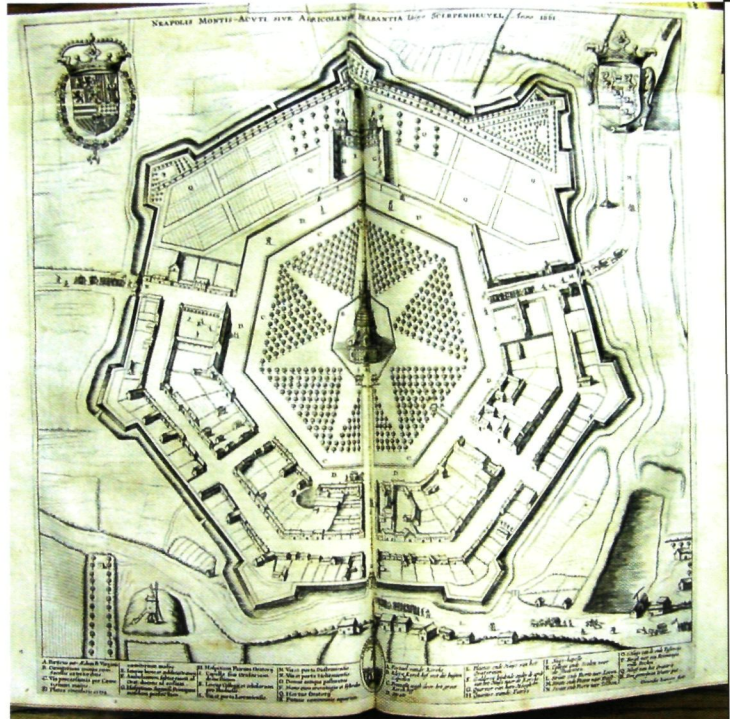
3° de Contrareformatie als eindpunt van deze recycling, "l'union du trône et de l'autel", de affirmatie van het vorstelijke (Habsburgse) gezag, verpersoonlijkt in het aartshertogelijke paar Isabella en Albrecht.

▲ Scherpenheuvel anno 1651, in de marge van een figuratieve kaart door landmeter Joris Subil (Typographieboek T B, fol.197, archief Abdij van 't Park)

In het emblematische altaarstuk met de knielende aartshertogen en het Mariabeeldje onder een gestileerde eik, wordt dit alles samengevat.

Waarom het aartshertogelijke paar zijn oog liet vallen op Scherpenheuvel en bijvoorbeeld niet op Onze-Lieve-Vrouw van Sterreborne te Boutersem, heeft niet alleen met toeval te maken, maar heeft ook militair-strategische redenen. De aanleiding om een miraculeus Mariabeeldje aan een oude eik op een afgelegen plek te verheffen tot dynastiek symbool was overigens een militaire overwinning, met name in 's Hertogenbosch. In 1603 werd op last van aartshertog Albrecht, die zijn dankbaarheid wou tonen voor Onze Lieve Vrouw, een eerste kapel gebouwd, omringd door een plantsoen met een ster motief – de zevenpuntige ster als 'Mariaal' symbool (zeven vreugden en zeven smarten) waarvan de zeven punten samenvallen met de hoekpunten van de besloten hof ('hortus conclusus') rond het heiligdom. Sacrale geometrie – vooral het getal zeven – was bijzonder populair in die tijd en inspireerde heel wat bouwwerken en stadsplannen. Het grondplan van de bedevaartskerk, die vanaf 1609 naar het ontwerp van hofarchitect Wenzel Coberger werd (her)opgebouwd, is eveneens op het getal zeven gebaseerd. In een recent artikel (2) werd gewezen op diverse gelijkenissen tussen Scherpenheuvel en de Mariale bedevaartskerk van Mondovì bij Genua, wat betreft de aanleiding tot de bouw (vredesverdrag, dynastieke ambities) en de koepel-

larchitectuur (gebaseerd op het ronde tempelmodel van Antonio Labacco, een oude traditie van rotondekerken die teruggaat tot het Pantheon te Rome).

De zevenhoekige, bastionachtige structuur van de nieuwe stad, waarvan de bedevaartskerk het middelpunt vormt en die overigens in etappes tot stand kwam, is uitdrukking van de (maniëristische of vroegbarokke) geest van hernieuwing en vergelijkbaar met andere realisaties uit die periode, bijvoorbeeld de heropbouw van Oostende na het beleg van 1604, Damme en Zandvliet. Maar Scherpenheuvel wijkt er ook in belangrijke mate van af: geen 'place d'armes' als centrum maar een bedevaartskerk, en een radiaal-concentrische plattegrond in plaats van het meer gebruikelijke dambordpatroon (3).

▲ Scherpenheuvel in 1661 volgens een gravure van Coenradus Lauwers uit Sanderus' *Chorographia Sacra Brabantiae*

▼ De ringgracht rond Scherpenheuvel bij het begin van de 20ste eeuw (collectie Blockx-Meulemans, Lubbeek)

▶ Jong gemengd plantsoen in de 'hortus' rond de basiliek van Scherpenheuvcl (uit: E. Van Bommel, *La Belgique illustrée*, I, 1880)

▶ Het paviljoen in pittoresk pseudo-vakwerk boven de waterput bij de basiliek van Scherpenheuvcl op een in 1908 afgestempelde ansichtkaart (collectie Blockx-Meulemans, Lubbeek)

De 'basiliek' – de eerste barokkerk in de Nederlanden – werd in 1627 gewijd. Ten oosten ervan werd een klooster gebouwd voor de oratorianen, de kloosterorde die niet alleen met de zorg voor het bedevaartsoord was belast, maar ook met het stedenbouwkundige toezicht, zowel wat betreft de opgelegde non aedificandi zones als de beplantingen. Hoofdtoezichter Martyn Meynaert had in 1610 geordonneerd *“dat alle deghenen die goeden oft erffen hadden tussen Diest en Scherpenheuvcl alle thoudt ende boemen die tgesicht van de voerschrevene plaetse waren benemende souden afthouwen”* (4).

▼ De pas aangelegde Rozenkransweg met een van de vijftien Mysteriën, op een in 1910 afgestempelde ansichtkaart – een religieuze promenade ontworpen door Langerock (collectie Blockx-Meulemans, Lubbeek)

Het klooster werd via een gaanderij met de basiliek verbonden. Rond 1650 duiken de eerste afbeeldingen van Scherpenheuvcl op in de kaartenboeken van de abdij van 't Park te Heverlee en de abdij van Averbode. Een gravure uit de 'Chorographia Sacra Brabantiae' (1661) geeft een duidelijk beeld van de *“neapolis Montis-Acuti”* (5) en van het plantsoen rond de kerk: een ommuurde, met bomen beplante zeshoek waarin voor de basiliek een stervormige open ruimte werd uitgespaard. Langs de binnenzijde van de omheiningsmuur liep de processieweg. De westelijke helft van de stad was bestemd voor bewoning (gesloten bebouwing met achterliggende tuintjes), de oostelijke helft (bovenaan op het plan) werd in beslag genomen door het oratorianenklooster, waarvan de tuinen zich langs twee zijden van de zeshoek uitstrekten. De nieuwe bewoners werden aangetrokken door allerlei tijdelijke voordelen en fiscale vrijstellingen (6).

De vesting Scherpenheuvcl

In het oog springend is het militaire karakter van de nieuwe stad: de gebastioneerde omwalling, tussen 1620 en 1627 gebouwd door Frederik Kierurt en Jacques Francquart, de met water gevulde ringgracht, de tot drie poorten (naar Aarschot, Zichem en Diest) beperkte toegankelijkheid. De keuze van de site, op 2,5 km van de Demer, was niet alleen door devotie geïnspireerd maar ook door militair-strategische overwegingen (7), hoewel een voorstel om er een regelrechte garnizoenstad van te maken door de aartshertogen werd afgewezen (8). De Demer-Dijle-linie speelde een belangrijke rol tijdens de Tachtigjarige Oorlog – getuige het grote aantal schansen tussen Halen en Mechelen, zelfs zichtbaar op grootschalige kaarten uit die periode (9). De 'scherpe' Diestiaanheuvcl waarop de nieuwe stad werd gevestigd, nam in de streek een visueel-strategische plaats in.

Op de Primitieve kadastrakaart, opgemaakt door Sablon in 1822, is het 17de-eeuwse vestingkarakter van Scherpenheuvcl nagenoeg ongeschonden bewaard, al hebben de bastions wat van hun puntigheid verloren. De toegangspoorten zijn afgebroken maar de toegang tot de stad is nog steeds beperkt tot drie poorten. Rond 1900 stond er nog steeds water in de ringgracht, zoals blijkt uit een prentbriefkaart. Pas in de loop van de 20ste eeuw zal het beeld vervagen; op de stafkaart van 1931 [zie p. 281] wordt nog slechts het oostelijk gedeelte van de ringgracht, grenzend aan het domein van de Oratorianen, afgebeeld.

Bedevaartplaats en volkspark

De aanleg van de spoorweg Aarschot-Hasselt in de jaren 1860 en de aanwezigheid van een station op nog geen 3 km (de aftakking naar Scherpenheuvel kwam er in 1894), hebben waarschijnlijk gevolgen gehad voor de omvang van de stroom bedevaarders en de samenstelling ervan. De heraanleg en herbeplanting van de 'hortus' rond de basiliek speelt zich af tegen die achtergrond. De aanleg van openbare plantsoenen, promenades en stadsparken – bijvoorbeeld op de oude stadswallen te Leuven en Antwerpen – bereikte in die periode een hoogtepunt en liet ook Scherpenheuvel niet onberoerd. De omstandigheid dat in de gemeente de zetel gevestigd was van een dynamisch en snelgroeiend boomteelt- en tuinaanlegbedrijf (dat van Liborius Michiels, later 'Michiels Frères') vormde daarbij zeker geen hinderpaal.

Het parkmeubilair en de bijgebouwen zijn het resultaat van werken die rond 1870 werden uitge-

voerd, een algemene facelift met het oog op de 'kroningsfestiviteiten' van 1872. Het 'idioom' van deze aanleg is duidelijk ontleend aan de toen gangbare, laatlandschappelijke parkarchitectuur. Dit geldt in de eerste plaats voor het paviljoen dat in 1871 (volgens de jaarsteen) boven de in 1632 geboorde waterput (10) werd gebouwd: pseudo-vakwerk, geajoueerde windborden, bebordingen met uitsparingen voor drie overluifelde kapellen in de puntgevels, twee poorten met uitgesneden waaiers, siermetselverbanden en gesinterde plinten... een verzorgde 'kleinarchitectuur', typisch voor de wagenhuizen, stallen en portiersloges in de kasteelparken uit die tijd. Aan de noordzijde van de 'hortus', symmetrisch ten opzichte van de oost-westas, staat een (op de beelden na) identiek paviljoen.

De huidige afsluiting van het plantsoen, uit dezelfde periode, bestaat uit een smeed- en gietijzeren hek op een bakstenen keermuurtje afgedekt

▲
De omheining van het park rond de basiliek van Scherpenheuvel en het paviljoen boven de waterput (foto K. Vandevorst, 2003)

met arduin en onderbroken door conische arduinen stoepalen. Het hekwerk zelf bestaat uit mooi gedetailleerde gietijzeren zuilen, vierkante onderen bovenregels en ronde spijlen met knoppen. De nog prille, rond 1870 uitgevoerde gemengde beplanting rond de basiliek wordt getoond op een in 1880 gepubliceerde gravure (11). Verschillende soorten naaldbomen – sparachtigen (*Abietaceae*) vormen minstens één derde van het plantsoen. Van deze generatie zijn nog enkele bomen overgebleven met stamontrekken tussen 3 en 4 m – bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') en zilverlinde (*Tilia tomentosa*), favoriete soorten in de late landschappelijke parken; van de naaldbomen geen spoor meer. De (nu met gekandelaarde linden afgeboorde) rechthoekige paden in de 'hortus' zijn relicten van de zevenpuntige ster op de 17de-eeuwse afbeeldingen, maar de 'staties' van de door beeldhouwer Charles Geerts in 1842-1843 vervaardigde kruisweg, staan 'landschappelijk' opgesteld langs een lusvormig circuit in het steile gedeelte ten oosten van de basiliek.

Rond 1900 werd een neogotische bouwcampagne – onder meer de (ondertussen al afgebroken) Rozenkranskerk – gevolgd door een nieuwe reeks beplantingen en een forse uitbreiding van het plantsoen in de voormalige tuin van de oratorianen ten oosten van de 'hortus' (het Primitieve perceel 579). Op de oude vestingwal in dit gedeelte werd de zogenaamde Rozenkransweg aangelegd, een door bomen overschaduwde, religieuze 'promenade', ontworpen door architect Piet Langerock. De vijftien mysteriën van de rozenkrans worden uitgebeeld in evenzoveel neoclassicistische kapellen of 'staties', met op het hoogste punt (en als hoogtepunt) een calvariebeeldengroep. Sommige gedeelten van de promenade werden opgevat als een regelmatige, op gelijke afstanden geplante laan, andere gedeelten hebben een informeel karakter, met een grote afwisseling van soorten: zomer- en wintereik (*Quercus robur*, *Q. petraea*), witte en rode paardenkastanje (*Aesculus hippocastanum*, *A. x carnea*), plataan (*Platanus x hispanica*), zomerlinde (*Tilia platyphyllos*), haagbeuk (*Carpinus betulus*), gewone beuk (*Fagus sylvatica*), treures (*Fraxinus excelsior* 'Pendula'), canadapopulier (*Populus x canadensis*)... en onderbeplantingen en struikmassieven met eveneens courante soorten als gewone laurierkers (*Prunus laurocerasus*), sneeuwbes (*Symphoricarpos albus*), boerenjasmijn (*Philadelphus coronarius*)...

Over de firma die de beplantingen uitvoerde en waarschijnlijk ook ontwierp, bestaat weinig twijfel. Een informatief boekje uit 1912 over sierbomen (12), tevens bedoeld als reclame voor de producten van de firma 'Michiels frères', bevat niet alleen foto's van de bedrijfsgebouwen en *pépinières* van de firma te Scherpenheuvel, maar ook van sommige van hun realisaties, onder meer de jonge aanplantingen rond de basiliek.

Dat het idioom van tuinen en parken nog lange tijd de vormgeving rond de basiliek bepaalde, blijkt uit de in 1932-1933 gebouwde koepelkapel (13) in de zuidoostelijke sector van de 'hortus', die sprekend op een Louis XVI-tuinpaviljoen lijkt.

NOTEN

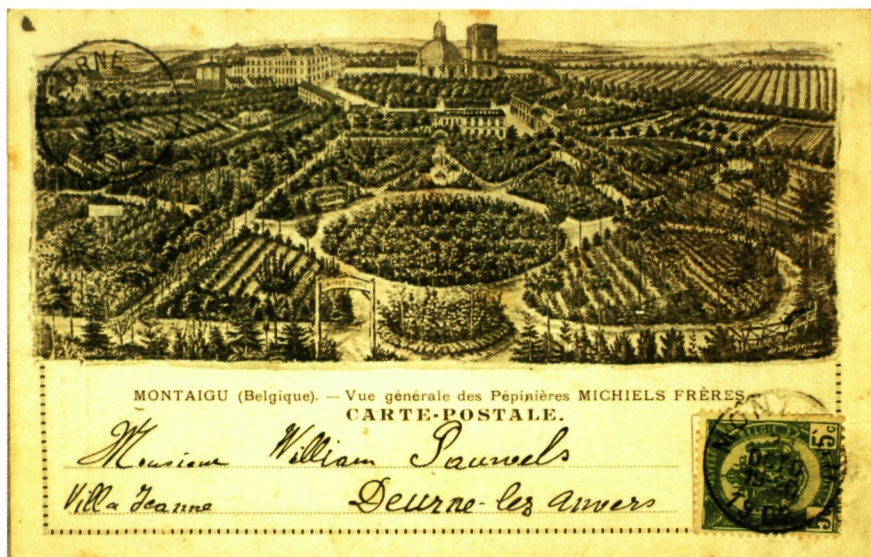
- (1) Een goed overzicht van het ontstaan van het bedevaartsoord en de ermee verbonden legenden, gebruiken en rituelen in: WOUTERS V., *Legendarisch en vroom Hageland*, Leuven, IGO Leuven, 1998, p. 204-220.
- (2) MARTENS P. & SNAET J., De Mariale bedevaatskerk van Scherpenheuvel: een onderzoek naar dynastieke relaties en de verspreiding van ontwerpen en denkbeelden over architectuur, in: *Bulletin Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond* 5(6), 1999, p. 226-238.
- (3) LOMBAERDE P., Dominating space and landscape: Ostend and Scherpenheuvel, p. 173-183 in: *Albert and Isabella 1589-1621. Essays edited by Werner Thomas and Luc Duerloo*, Brepols, 1998.
- (4) Geciteerd in: LOMBAERDE P., *op. cit.*, p. 179-180.
- (5) Gereproduceerd in: MARTENS & SNAET, *op. cit.*, p. 228.
- (6) LOMBAERDE P., *op. cit.*, p. 179.
- (7) Het Twaalfjarig Bestand wordt pas in 1609 gesloten; in dat jaar wordt ook de eerste steen gelegd van de kerk.
- (8) BONI A., *Scherpenheuvel. Basiliek en gemeente in het kader van de vaderlandse geschiedenis*, Antwerpen, Standaard Boekhandel, 1953, p. 75.
- (9) Onder meer op de kaart *Prima Pars Brabantiae cuius caput Lovanium* uit de atlas *Theatrum orbis terrarum van Willem Blaeu* (1635).
- (10) Zoals bij de meeste bedevaartplaatsen speelde water (als genees- en preventiemiddel) een belangrijke rol.
- (11) VAN BEMMEL E., *La Belgique illustrée* (tome I), Bruxelles, Bruylant-Chrystophe, 1880.
- (12) MICHIELS Edmond, MICHIELS Edouard, CARLENS-MICHIELS Charles & MICHIELS Oscar, *Les plus beaux arbres d'ornement de parcs, de squares et d'avenues*, Montaigu, Michiels frères, 1912.
- (13) VAN OVERSTRAETEN J. & GERITS J., *Gids voor Vlaanderen*, Antwerpen, Vlaamse Toeristenbond, 1985, p. 853.

Roger Deneef, Chris De Maegd
& Jo Wijnant

SCHERPENHEUVEL-ZICHEM (SCHERPENHEUVEL): VILLA EDOUARD MICHIELS

ROZENSTRAAT 3, 3270 SCHERPENHEUVEL
(PRIVÉBEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

►
"... als een eiland
tussen een zee van
bloemen en jonge
bomen" — een
geïdealiseerd vogel-
perspectief op de
kwekerijen Michiels
Frères aan de zuid-
rand van Scherpen-
heuvel met de basi-
liek aan de horizon,
op een in 1902
afgestempelde
prentbriefkaart
(collectie Blockx-
Meulemans,
Lubbeek)

**Tuin (70 are) rond een villa in cottage-
stijl, voormalige zetel van een befaamd
boomkweek- en tuinaanlegbedrijf
'Michiels Frères'; verdwenen overtuin
(16 are); licht verzonken tuin met kanaal
en breukstenen paden verwerkt tot een
elegant art-decomotief; in 2003 verka-
veld en vernietigd.**

De Boriussen

De door Edouard Michiels gebouwde villa en de bijbehorende tuin zijn de enige overblijvende materiële getuigen van een van de belangrijkste bedrijven en werkgevers in de regio in de periode 1870-1940, nationaal en – wat betreft de fruitkweek – ook internationaal vermaarde planten-

kwekers en tuinaanleggers. De kiem van het bedrijf was de kleine boomkwekerij die Pierre Liboire Michiels, bijgestaan door twee arbeiders, op het erf van zijn vader vanaf 1854 uitbaatte (1). De hoogdagen van de Belgische horticultuur waren achter de rug, maar Michiels profiteerde van de snel toenemende vraag naar fruitbomen en, vooral na 1900, sierbomen en -struiken. In 1870, het officiële stichtingsjaar van de firma, had 'Borius' al verschillende hectaren in bedrijf. Rond 1900 besloegen de kwekerijen circa 80 hectare (2) en lag Scherpenheuvel "als een eiland tussen een zee van bloemen en jonge bomen" (3). Het bedrijf had zijn eigen winkels, waar de 250 arbeiders en 7 bedienden het deel van hun loon dat in bons werd uitbetaald als betaalmiddel konden gebruiken. De productie omvatte sierplanten en -bomen, bos- en dreefplantsoen, coniferen en 200.000 rozenstrui-

▲ Het representatieve gedeelte van de boomkwekerijen Michiels frères in de jaren 1920, ingericht als siertuinen met tuinvazen, parterres omzoomd door 'plates-bandes', een door wind aangedreven pompe- maal op de achter- grond (collectie Blockx-Meulemans, Lubbeek)

ken en stammen in duizend variëteiten. Het bedrijf verkocht ook graszaden voor weiden en gazons.

Een prospectus uit 1912 bevat foto's van de bedrijfsgebouwen en *pépinières* – toen 95 hectare – en bij wijze van reclame ook een foto van de jonge beplantingen rond de basiliek (4). De firma Michiels ontwierp ook tuinen en legde ze desgewenst aan. De leiding was toen in handen van drie zonen van Liborius – Edmond, Gustave en Edouard – en schoonzoon Charles Carlens, plaatselijk de 'Boriusen' genoemd. De gebroeders Michiels waren ook als auteur actief. Gustave Michiels publiceerde in 1888, 1889 en 1892 in eigen naam interessante monografieën over fruitteelt in het kader van landbouwbedrijf of tuinaanleg en over peren (5), maar de brochures en kleine artikelen die vanaf 1900 in

▼ De kwekerijen van de gebroeders Michiels op een in 1912 afgestempelde ansichtkaart (collectie Blockx-Meulemans, Lubbeek)

diverse tijdschriften opduiken staan op naam van het collectief (6). Gustave, gediplomeerde van de Rijkstuinbouwschool te Vilvoorde, diende zichzelf ook aan als 'architecte de parcs et jardins'. Volgens de frontpagina van een van zijn werken zou hij ook teeltoverste geweest zijn in een landbouwschool te Chavaignac (Frankrijk).

Een vraagstuk van architectonische aaneenschakeling

Onder impuls van de op één na jongste van de gebroeders, Edouard Michiels, kon de firma 'Michiels Frères' zich ook tijdens het interbellum, tot in de late jaren 1940, als een van de meest vooraanstaande Belgische kwekerijen en tuinaanlegbedrijven handhaven. Zij kreeg belangrijke opdrachten toevertrouwd, onder meer de aanleg en de beplanting van wereldtentoonstellingsterreinen, het koninklijk domein van Laken en grote openbare ruimten zoals het Astridpark te Anderlecht, het provinciaal domein van Wégimont (provincie Luik), de 'Cité de l'Enfance' te Marcinelle (provincie Henegouwen). In een lovend, niet gesigineerd artikel over de Gebroeders Michiels uit 1944 wordt het credo van de firma als volgt verwoord: "De tuin moet de woning omringen, haar doen uitkomen zooals een lijst een schilderij opluistert, haar toelaten deel uit te maken van het landelijk schoon. De verwantschap van landschap en tuin, van tuin en woning, stelt een vraagstuk van architectonische aaneenschakeling, dat de samenwerking veronderstelt van den bouwmeester en den tuinarchitect" (7).

Deze uitgesproken architecturale opvatting van de tuin werd getemperd door elementen uit de 'Nouveau Jardin Pittoresque' (flagstones, breukstenen muurtjes, grote en onvoorspelbare variatie van bloeiende struiken en vaste planten...) en door een zekere bereidheid om zich aan te passen aan de smaak van de cliënt, om naast tuinen in "gemengde of moderne landschapsarchitectuur" ook "Engelsche, Fransche en nieuwe stijlhuizen" af te leveren. De firma was lid van de in 1913 gestichte vereniging 'Le Nouveau Jardin Pittoresque' en werkte tijdens het interbellum samen met belangrijke Belgische ontwerpers uit die periode: voorzitter van de vereniging Jules Buysens, Marcel Leborgne, Jean Canneel-Claes, René Pechère... (8)

De verzonken tuin

Rond 1925 (9) bouwde Edouard Michiels een villa aan de noordwestrand van Scherpenheuvel, niet ver van het station: een fraai, op de cottagestijl geïnspireerd gebouw met gelede plattegrond en

▲ Klanten en arbeiders in de kwekerijen Michiels op een in 1912 afgestempelde Ansichtkaart (collectie José Huypens, Zoutleeuw-Dormaal)

▲ De rozenwekerij van de gebroeders Michiels met de basiliek van Scherpenheuvel op de achtergrond op een in 1925 afgestempelde Ansichtkaart (collectie José Huypens, Zoutleeuw-Dormaal)

volumes, witgepleisterde gevels en hoge, dominerende pannendaken, uitspringende erkers, pseudovakwerk in de puntgevels, horizontale vensters met kleine roedenverdelingen, en een hoekportaal. De natuurstenen plint loopt langs de zuid- en de oostzijde uit in terrassen met breukstenen trappen en muurtjes. Bijgebouwen en een grote loods volgden, want de villa was niet alleen bedoeld als residentie maar ook als bedrijfszetel.

De verdwenen overtuin was een langgerekt perceel tussen de Basilieklaan en de Rozenstraat (80 m lang en 20 m breed) dat, ingekaderd door een natuurstenen rondboog, een riant perspectief bood op de villa – “zoals een lijst een schilderij opluistert”: een breed centraal grindpad, lijnrecht op de villa gericht, afgeboord met struikmassieven, vaste planten zowel varens als bloeiende), open pergola's met klimplanten en stenen bassins. Een laag metaalen, poortloos hek met ruitmotieven sloot de overtuin af aan de Basilieklaan.

De eigenlijke tuin (10), ten noorden van de Rozenstraat, wordt langs de perceelsgrenzen afgeschermd door een (na 80 jaar) volwassen bomengordel, opgebouwd uit gewone plataan (*Platanus x hispanica*), zilveresdoorn met ingesneden blad (*Acer saccharinum* 'Laciniatum'), bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), vederesdoorn (*Acer negundo*) en Italiaanse populier (*Populus nigra* 'Italica'). Sommige van deze bomen hebben stamomtrekken van meer dan 3 m. Om het perspectief naar de overtuin open te houden, wordt de bomengordel ten zuiden van de villa onderbroken door een taxushaag, langs weerszijden van een laag poort-

◀ Nut en sier bij de 'Boriussen' in het begin van de 20ste eeuw (collectie José Huypens, Zoutleeuw-Dormaal)

hek. In de onmiddellijke omgeving van de villa komen boomgroepjes en struikmassieven voor, onder meer Italiaanse populier, gewone en Ierse taxus (*Taxus baccata*, T.b. 'Fastigiata'), grootbladige hulst en bonte beshulst (*Ilex x altaclarensis* 'Belgica', *Ilex aquifolium* 'Argenteomarginata'), herfstpaardenkastanje (*Aesculus parviflora*) en *Viburnum rhytidophyllum*. Het bosje met Corsicaanse dennen (*Pinus nigra* subsp. *laricio*) is later aangeplant.

Het ronde ereplein tussen de villa en de Rozenstraat wordt doorkruist door een dubbele rij stapstenen tussen het poorthek en het symmetrisch uitgewerkte frontterras, in het verlengde van de overtuin. Ruw gesteente, rotsblokken en breukstenen (als stapelmuur, terras- of stapstenen) behoorden tot de favoriete materialen van de 'Nouveau Jardin Pittoresque' en werden in de tuin van Edouard Michiels overvloedig aangewend: hekpijlers, muurtjes, treden... Opmerkelijk is de licht verzonken tuin ten oosten van de villa – een door keermuren afgebakende rechthoek (15 x 50 m), aansluitend bij het terras aan de oostzijde van de villa.

De verzonken tuin met art-decomotief bij de in 1926 gebouwde en in 2003 afgebroken villa van Edouard Michiels in de Rozenstraat (foto R. Deneef, 2001)

De breukstenen keermuren worden aan de buitenzijde begeleid door plantenborders en, aan de binnenzijde, halverwege onderbroken door 'taxusfauteuils' – zitbanken omgeven door een lage taxushaag. Een uit breukstenen tegels gevormd pad vertrekt vanaf het terras bij de villa en snijdt de verzonken tuin overlans in twee gelijke delen. Halverwege splitst dit pad via een boogvormige vertakking in twee armen die een drietraps waterbekken omvatten. De randen van dit 'kanaal' (waterlelies, gele lis) zijn afgewerkt met bakstenen rollagen waarin bloembakken werden uitgespaard. Deze elegante constructie loopt sinds circa 1960 uit op een bungalow. 'Arts and Crafts', Gertrude Jekyll en Edwin Lutyens zijn in deze tuin voelbaar aanwezig, maar het symmetrische motief gevormd door bekken, waterspiegel en tegelpaden roept – vooral van boven gezien – de art-decomotieven uit de jaren 1930-1940 in herinnering. In 2003 werd voor deze tuinen een verkavelingsvergunning afgeleverd voor een groot aantal woonpercelen. De villa werd vervolgens afgebroken, maar de parterre met het kanaal bleef voorlopig bewaard.

NOTEN

- (1) Historisch overzicht bijeengesprokkeld uit: VANOPPEN H., DAS R. & DAS E., *Scherpenheuveld, die schone stede*, Borgerhout, Genootschap voor Geschiedenis en Volkskunde, 1994, 208 pp.; diverse bijdragen door ROYEN L. en BUELENS A. in *Pomologia*, jaargang 2000 nr. 1, p. 31-37; nr. 3, p. 108-113; nr. 4, p. 148-151, waarin vooral het pomologische belang wordt beklemtoond.
- (2) Volgens de door de firma Michiels in 1909 uitgegeven 'pomologische' wandplaat, gereproduceerd in: ROYEN L., *Grandes pépinières de Montaigu (Brabant) Michiels Frères*. Grote boomkwekerijen van Scherpenheuveld, gesticht in 1870. *Pomologia*, jaargang 2000, nr. 4, p. 150.
- (3) Citaat uit: VANOPPEN H., DAS R. & DAS E., *op. cit.*, p. 90.
- (4) MICHIELS Edmond, MICHIELS Edouard, CARLENS-MICHIELS Charles & MICHIELS Oscar, *Les plus beaux arbres d'ornement de parcs, de squares et d'avenues*, Montaigu, Michiels frères, 1912.
- (5) MICHIELS G., *Les prairies-vergers ou Les intérêts du propriétaire ou du fermier* (Bibliothèque agricole belge), Bruxelles, Mayolez – Paris, G. Masson, 1888, 329 pp.; MICHIELS G., *Les fruits de choix: description, culture et commerce des variétés des plus intéressantes à cultiver dans les vergers & les jardins*, Bruxelles, Parent, 1889, 180 pp.; MICHIELS G., *50 variétés de poires d'élite pour grandes et petites cultures*, Bruxelles, Société belge de Librairie, 1892, 170 pp.
- (6) Bijvoorbeeld: MICHIELS Frères, *Le jardin fruitier. Variétés de poires convenant spécialement pour pyramides*; *Le Cottage* 2(1), 1904, 86-87.
- (7) Tuinen en parken. *Bouwkunst en Wederopbouw* 4(1-2), 1944, p. 26-27.
- (8) *Le jardin, élément essentiel de l'ensemble architectural. L'Art de Bâtir* nr. 5, 1941, p. 25.
- (9) Kadastrale opmetingsschets Scherpenheuveld 1927, nr. 23; oude kadastrale legger [212A] Scherpenheuveld art. 1779.
- (10) Bezoekdatum: 16 mei 2001.

Roger Deneef, Chris De Maegd
& Jo Wijnant

SCHERPENHEUVEL-ZICHEM (SCHERPENHEUVEL): VILLA COENEN

BASILIEKLAAN 89, 3270 AARSCHOT
(PRIVÉBEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

► In de verte de pas gebouwde villa van wisselagent Henri Michiels naast het station van Scherpenheuvel, op een in 1906 afgestempelde ansichtkaart (collectie Blockx-Meulemans, Lubbeek)

Door bomen overschaduwd restant van een tuin (oorspronkelijk 50 are) bij in 1897 gebouwde eclectische villa.

In 1897 (volgens jaarsteen in de voorgevel) werd naast het pasgebouwde kopstation van Scherpenheuvel een nieuw gebouw opgetrokken (1), een villa met complexe plattegrond en silhouet, met picturaal gebruik van baksteen (kordonlijsten, sierstenen) en witte hoekstenen, sierlijk uitgewerkte ankers, een torentje met gezwollen piramidedak, etc. De versiering beperkte zich echter tot de naar de straat toegekeerde gevel; de achterzijde van het gebouw bleef van elk ornament verstoken. Iets naar achter geschoven werd een klein dienstgebouw ("wasch[h]uis") opgetrokken met een picturaal uitgewerkt zijgeveltje. De bouwheer was Henri Michiels, een wisselagent die in Brussel woonde maar uit Scherpenheuvel afkomstig was, broer van August, eveneens wisselagent in Brussel, die enkele jaren later wat verderop het zogenaamde Kasteel van Scherpenheuvel* (nu rusthuis) zal laten bouwen. In 1940 werd het goed bij erfenis toegewezen aan Theodoor Coenen, naar wie het meestal genoemd wordt. De firma in bakkerijbenodigdheden die er vervolgens haar intrek

neemt, deed de tuinoppervlakte drastisch inkrimpen: bijna de helft van de tuin, voordien ongeveer een halve hectare, verdween onder het nieuwe bedrijfsgebouw en het asfalt (2).

Het grotendeels door bomen overschaduwde tuinstrestant beslaat de westelijke helft van het perceel. De beplanting bestaat voor een groot gedeelte uit bomen die waarschijnlijk onder het eigenaarschap van Coenen werden aangeplant, met stamomtrekken van 200 tot 250 cm – courante soorten, met uitzondering van Noorse esdoorns met bruinrood blad (*Acer platanoides* 'Schwedleri') en een zwarte moerbeï (*Morus nigra*). De bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), waarvan één met 314 cm omtrek, achterin de tuin behoren vermoedelijk tot de oorspronkelijke aanplanting.

NOTEN

- (1) Kadastrale opmetingsschets Scherpenheuvel 1898 nr. 2; oudste kadastrale legger [212] Scherpenheuvel, art. 1314.
- (2) Kadastrale opmetingsschets Scherpenheuvel 1941 nr. 2; oude kadastrale legger [212A] Scherpenheuvel, art. 1315.

SCHERPENHEUVEL-ZICHEM (SCHERPENHEUVEL): KASTEEL VAN SCHERPENHEUVEL

ROZENSTRAAT 17, 3270 SCHERPENHEUVEL

► De oprit doorheen
boomkwekerijen
naar de pas
gebouwde villa van
August Michiels,
op een in 1905
afgestempelde
ansichtkaart
(collectie José
Huypens, Zoutleeuw-
Dormaal)

Langwerpige villatuin in landschappelijke stijl van 3,5 hectare, min of meer symmetrisch aangelegd rond een eclectische villa gebouwd in 1903; wegenpatroon met een dubbele lus met vijvertje; zware verbouwingen en verminkingen (rusthuis, conferentiecentrum); restanten van oorspronkelijke beplantingen (bruine beuk, zilverlinde, zwarte walnoot).

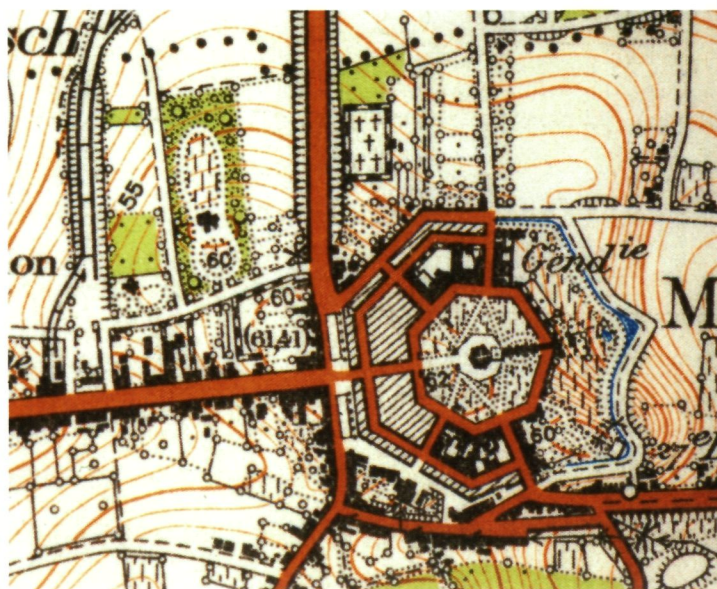
In 1903 liet August Michiels (1831-1903) zich, ter bekroning van een succesvolle carrière als wisselagent in Brussel (1), een fraai landhuis bouwen aan de noordwestelijke rand van zijn geboortestad. De keuze viel op een langgerekt blok gevormd door twee percelen langs de oude Leuvensestraat (nu Rozenstraat), percelen die vroeger eigendom waren van respectievelijk de kerk en de 'commissie van

openbare onderstand'. August Michiels heeft het landhuis nooit bewoond, want hij overleed nog datzelfde jaar. Edouard Michiels, een lid van de bekende Scherpenheuvelse boomkwekersfamilie, erfde het goed maar verkocht het al in 1907 (2). Momenteel doet het dienst als rusthuis, waarvoor in de jaren 1960 aan de westzijde een nieuwe vleugel werd aangebouwd.

Het landhuis met kasteelallures heeft een U-vormig grondplan met langs weerszijden van de hoofd vleugel twee paviljoenvormige uitbouwen en een ronde en vierkante hoektoren. Het omvat een ruim souterrain en twee bouwlagen en kan getypeerd worden als eclectisch met overwegende neo-renaissance-inslag (kruisvensters, korfbogen, torens), terwijl het materiaalgebruik eerder aan de art nouveau herinnert (witte geglazuurde baksteen, beglaasde luifel, smeedwerk van perron, terras en dakbekroningen). Opvallend is ook de rijke en

▲ Het kasteel van Scherpenheuvel tijdens het interbellum, vóór de bouw van de nieuwe rustoordvleugel (collectie Monumenten & Landschappen, Leuven)

▶ Het kasteel van Scherpenheuvel ten noordwesten van het centrum in 1931 (ICM, 1936)

verzorgde detailafwerking. De combinatie van blauwe hardsteen, natuurleien en witte geglaazuurde baksteen – een materiaal dat rond 1900 veelvuldig werd gebruikt bij stedelijke burgerwoningen – geeft het gebouw een kleurrijk uitzicht. Links (aan de westzijde) van het landhuis bevindt zich een woning voor tuinier of huisbewaarder die in dezelfde stijl en met dezelfde zorg voor details is

ontworpen. Het heuveltje in de noordwesthoek van de tuin is geen ijskelder maar eenabri, die vermoedelijk aan het einde van de jaren 1930 werd gebouwd met het oog op de komende oorlog.

De tuin zoals hij voorkomt op de stafkaarten van 1909 en 1931 heeft een eenvoudige structuur, die ook bepaald werd door de beperkte oppervlakte

◀ Het vroegere ereplein voor het kasteel als parking voor het huidige rusthuis Stella Maris (foto R. Deneef, 2006)

▲ Het vijvertje bij het kasteel-rusthuis van Scherpenheuvel (foto R. Deneef, 2006)

(3,5 ha) en de langwerpige vorm van het perceel: een 8-vorm of dubbele lus met de villa in het knooppunt. De kleine, naar de Rozenstraat toegekeerde lus, vormt de toegangsweg en de uitrit en omsluit het 'ceremoniële' gedeelte, het ere-erf. Van de oorspronkelijke hoogstammige beplanting die bedoeld was om het zicht op de villa te omkaderen, blijven nog enkele exemplaren over: een moeraseik (*Quercus palustris*) met 245 cm stamomtrek en een enigszins gehavende treurbeuk (*Fagus sylvatica* 'Pendula') met 228 cm. Van een recentelijk gesneuvelde zilverlinde (*Tilia tomentosa*) is nog de stronk met opslag aanwezig.

De grote lus aan de noord- of achterzijde van de villa loopt door dicht plantsoen dat oorspronkelijk een bergafwaarts lopende vista omkaderde met een gelobd vijvertje als eindpunt. Aan de naar de villa toegekeerde oever bevindt zich een rond terrasje, dat grotendeels door een als zitbank bedoeld, bakstenen muurtje wordt omsloten. Van de oorspronkelijke beplanting in dit gedeelte zijn nog ongeveer twintig bomen overgebleven, met stamomtrekken tussen 2 en 3 m, maar ook enkele uitzonderlijk dikke exemplaren, waarvan moeilijk kan worden aangenomen dat zij nog geen eeuw oud zijn. Dit

geldt onder meer voor de twee (ten opzichte van de vista symmetrisch opgestelde) bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') achter het vijvertje, met respectieve omtrekken van 371 cm en 326 cm. De twee treurbeuken, de witte paardenkastanje (*Aesculus hippocastanum*) en de moeraseik in die omgeving hebben meer normale afmetingen. Aan het andere uiteinde van deze vista, in de omgeving van het landhuis, staan enkele oude bomen: een zwarte walnoot (*Juglans nigra*) en vier zilverlindes, waarvan andermaal één van buitenissige afmetingen: 369 cm stamomtrek. Verspreid over de tuin komen enkele oude struiken schijnhulst (*Osmanthus heterophyllus*) voor, waarvan één de zeldzame cultivar 'Myrtifolius'.

Door de bouw van het houten prefabgebouw dat als 'bezienscentrum' dienstdoet en de nivelleringswerken die daaraan voorafgingen, werden de vista en de beplantingen van het middengedeelte van de tuin grotendeels vernietigd. In deze zone komt bijna niets anders voor dan hoge opslag van robinia (*Robinia pseudoacacia*) en gewone esdoorn (*Acer pseudoplatanus*).

Merkwaardige bomen

(opname 8 augustus 1997)

- 5. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') 371
- 13. zwarte walnoot (*Juglans nigra*) 252
- 15. zilverlinde (*Tilia tomentosa*) 369

NOTEN

- (1) NOPPEN C., Het kasteel van Scherpenheuvel. *Brabantse Folklore* nr. 166, 1965, p. 245-249. De auteur beweert zonder opgave van bronnen ook dat "A. Ballat", die onder meer voor Leopold II in Laken heeft gewerkt, de ontwerper zou zijn; daarmee kan hij alleen maar Alphonse Balat (1818-1895) bedoelen, die bij de bouw van de villa van Scherpenheuvel al een tijdje overleden was.
- (2) Oudste kadastrale legger [212] Scherpenheuvel, art. 1242 en 1493.

Roger Deneef & Jo Wijnant

SCHERPENHEUVEL-ZICHEM (ZICHEM): DE MARKT

► Het rustieke marktplein van Zichem met de kerk op de achtergrond, op een in 1906 afgestempelde Ansichtkaart (collectie Blockx-Meulemans, Lubbeek)

Marktplaats, 50 are, oorspronkelijk een landelijk, met lindes omringd plein, in 1920 heraangelegd tot een geometrische, typisch grootstedse 'square', waarvan de padenkruisen en de oorspronkelijke bomen (vooral verminkte bruine beuken) bewaard bleven.

De oudste Ansichtkaarten van het marktplein tonen een met lindebomen omringd plein, grazig, met brede, diagonale paden, in feite uitgelopen sporen. Dit rustieke uitzicht verschilde weinig van talrijke andere beboomde dorpspleinen en 'driezen' in België, en herinnert nog sterk aan hun oorsprong: een centraal gelegen verzamelplaats voor het vee, meestal door bebouwing omringd. De driezen waren gemeenschappelijk bezit van de dorpsgemeenschap; alle aangelanden hadden er plant- en weiderecht (1).

Misschien vormt dit de verklaring voor wat volgt: Zichem was een vrij belangrijke stad tot 1578, toen het werd geplunderd en in brand gestoken door Spaanse troepen. Op 26 februari 1920 nam het college van burgemeester en schepenen de beslissing tot het "*herschappen van de markt in een*

perk". De kosten werden als volgt begroot: 4000 frank voor het opmaken van de plannen en de beplanting, 2500 frank voor de afsluitingshekken en 1500 frank voor een gedenkteken van de Eerste Wereldoorlog in de vorm van een obelisk. Hiervoor werd een lening van 8000 frank aangegaan bij het Gemeentekrediet. Ontwerper én uitvoerder was naar alle waarschijnlijkheid de bekende firma 'Gebroeders Michiels' uit Scherpenheuvel (2).

Het 'perk' dat op het marktplein werd aangelegd had evengoed op de Zavel, voor het parlamentsgebouw of op om het even welke 'square' in Brussel kunnen liggen: geometrische, met bollen en kegels (buxus, taxus, hulst?) afgezoomde grasperken. De paden vormen een soort van 'union jack' (combinatie van gewoon kruis en een Sint-Andrieskruis) – de korte as gericht op het gemeentehuis – en worden afgelijnd door groene en bruine beuken (*Fagus sylvatica*, *Fs.* 'Atropunicea') of uitzonderlijk zilverlinde (*Tilia tomentosa*) en één rode bastaardpaardenkastanje (*Aesculus x carnea*). Op het centrale kruispunt van de paden werd nadien door de firma V. Janssens uit Westmeerbeek een element gebouwd dat onmisbaar wordt geacht voor elke stadspark die naam waardig: een muziekkiosk, zeshoekig, hetzelfde model als in het stadspark van Aarschot*. In 1964, naar aanleiding van de hon-

◀ Het marktplein van Zichem herschapen tot een "perk" door de firma Michiels, op een in 1926 afgestempelde ansichtkaart (collectie Blockx-Meulemans, Lubbeek)

▼ Het marktplein van Zichem met kiosk en verminkte beuken, 80 jaar na de aanleg; de reuzenzwam op de voorgrond gedijt op het wortelgestel van een verdwenen beuk (foto K. Vandevorst, 2003)

derdste uitgave van het boek *'De Witte'* van Zichemenaar Ernest Claes, richtte de Vlaamse Toeristenbond een tweede gedenksteen op aan het westelijk uiteinde van het plein.

Het oorspronkelijke padenpatroon, nu grotendeels geasfalteerd of betegeld, heeft de 20ste eeuw overleefd. Het grootste deel van de hoogstammige beplanting en enkele hulstboompjes (*Ilex aquifolium* 'Heterophylla') zijn ook nog aanwezig, maar vermoedelijk niet voor lang meer. De beuken (nu met bijna 3 m stamomtrek) werden in 1985 van hun onderste gesteltakken ontdaan; de stammen hebben daardoor een flessenprofiel gekregen en de meeste snoeiwonden zijn ingerot. In de loop van 2002 werden voorstellen uitgewerkt voor de heraanleg van het marktplein.

NOTEN

- (1) VAN DER LINDEN G., Doornzele-Dries: meer dan alleen maar gras en bomen. *Monumenten en Landschappen* 8(2), 1989, p. 49-54; DUSSART F. & CLAUDE J., Les villages de 'dries' en Basse et Moyenne-Belgique. *Tijdschrift Belgische Vereniging Aardrijkskundige Studiën* 44, 1975, p. 239-294.
- (2) In 1926 wordt een rekening van 1800 frank betaald voor niet gespecificeerde beplantingen (gegevens afkomstig uit het gemeentearchief Scherpenheuvel-Zichem, gemeld door Rob Jacquemyn uit Scherpenheuvel).

SCHERPENHEUVEL-ZICHEM (ZICHEM): ORANJEKASTEEL

KRANENBURGSTRAAT 36, 3271 ZICHEM
(PRIVÉBEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

► De omwalde Oranjestad Zichem rond 1560 met aan de oostrand het dubbel omgrachte Oranjekasteel en de Maagdentoren, op een figuratieve kaart door Jacob van Deventer; kopie in *Atlas des villes de la Belgique au XVIe siècle* (1884-1924)

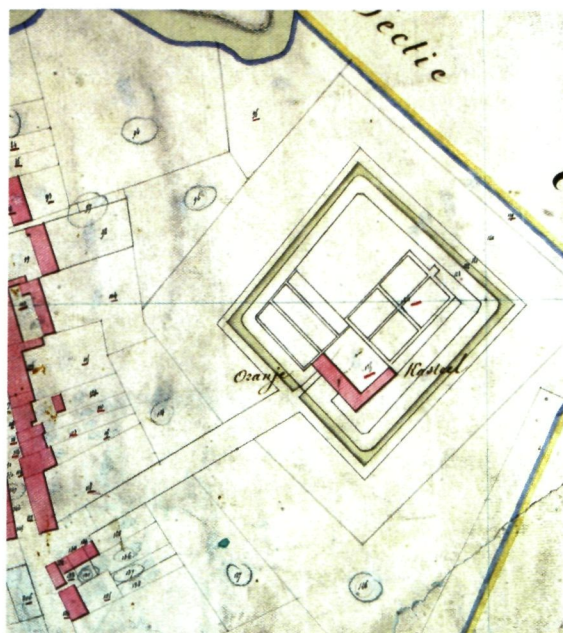
Voormalig kasteel van het huis van Oranje-Nassau, omringd door een rechthoekige gracht, verwoest in 1599, heropgebouwd in de 17de eeuw en herbouwd rond 1900; bescheiden regelmatige tuin (1 hectare) binnen de ringgracht rond 1830.

Het Oranjekasteel dankt zijn naam aan het huis van Oranje-Nassau, dat vanaf 1499 tot aan de Franse Revolutie de heerlijke rechten bezat over het stadje Zichem. Op een figuratieve plattegrond door Jacob van Deventer wordt het omwalde stadje getoond rond 1560, vóór het beleg en de plundering door Spaanse soldaten in 1578 en vóór het door de 'Staatsen' in 1599 opnieuw werd geplunderd en platgebrand. In samenhang met een pestepidemie betekende dit het einde van Zichem als stad (1). Aan de oostrand van het stadje, nabij de Maagden-

toren die toen op een eilandje stond, lag het dubbel omgrachte kasteel, een complex volgens L- of U-vormig grondplan met twee of drie hoektorens. Het volgende beeld dateert uit 1650-1660. In het grote kaartboek van de abdij van Averbode (2) wordt Zichem in vogelperspectief vanuit het noordwesten afgebeeld, met de Maagdentoren en het gehavende silhouet van het Oranjekasteel op de achtergrond. Boven de kasteelruïne verrijst een bevlagd torentje, mogelijk een teken van een op til of aan de gang zijnde heropbouw, die meestal in de 18de eeuw gesitueerd wordt (3).

Op de Ferrariskaart (1771-1775) én op de Primitieve kadasterkaart opgemaakt door Sablon in 1831, verschijnt het kasteel binnen een vierkant van iets meer dan één hectare, omgeven door een gracht, die overeenstemt met de oude binnen-gracht. De verdwenen buitengracht tekent zich nog kadastraal af in het grote weideperceel 120

▶ Het Oranjekasteel van Zichem op de Primitieve kadastraal kaart opgemaakt door P.F.J. Sablon in 1831 (archief Kadaster Brabant, Brussel)

(1,5 hectare) dat het geheel omsluit. Het kasteel is herleid tot een gebouw volgens L-vormig grondplan in de meest zuidelijke hoek van het 'eiland'. Op de (voor de Demerstreek onbetrouwbare) Ferrariskaart wordt een met bomen afgezoomde toegangsdreef afgebeeld; ook de buitenoever van de ringgracht is met bomen beplant en het kasteel-eiland is onderverdeeld in zes vierkantjes: vijf bedden of parterres en, in de noordelijke hoek diagonaal tegenover het kasteelgebouw, een door hagen of kleine bomen omgeven vierkant (prieel, of 'groene kamer?'), dat ook op de Primitieve kadastraal kaart nog een aparte voorstelling krijgt. Het hele tuincomplex is omhaagd.

▼ De nu verdwenen toegangsdreef naar het Oranjekasteel van Zichem op een in 1904 afgestempelde Ansichtkaart (collectie Blockx-Meulemans, Lubbeek)

Op de Primitieve kadastraal kaart (1831) wordt voor het tuinperceel (nr. 124, groot 60 are 40 centiare) ook de aanlegstructuur gesuggereerd: een padenkruis achter de hoofdvluegel van het kasteel en drie

langwerpige, parallelle bedden ten noordwesten, in het verlengde van de hoofdvluegel. In de legger wordt uitsluitend gewag gemaakt van "hof", wat normaliter voor moestuin staat. In 1897 registreert het kadastraal een gedeeltelijke afbraak en een aanzienlijke verbetering ("amélioration notable") van het kasteelgebouw. Het huis is dan nog steeds in het bezit van de opvolgers van de Primitieve eigenaar: de familie Valvekens uit Diest. Van dan af worden ook de omschrijvingen "lustvijver" voor de ringgracht en "lusttuin" voor de strook langs de binnenoever van de ringgracht (perceel 123) gebruikt; de rest blijft "hof". In 1906 wordt nog een vergroting van het kasteel geregistreerd (4), die ongeveer tot de huidige, classicistisch aandoende vorm van het gebouw leidde: een eenvoudig langgerekt volume van twee bouwlagen onder een schilddak. Een driehoekig fronton en een balkon bekronen de ingangstravee, die in de linkerhelft van het gebouw staat opgesteld, in het verlengde van de toegangsdreef.

De eerste ons bekende foto, een in 1904 afgestempelde Ansichtkaart, toont de toegangsdreef vanaf de huidige Kranenburgstraat met het kasteel in de verte. De kuipplanten met Yucca's suggereren welvaart en een goede staat van onderhoud, maar de tuinaanleg blijft beperkt tot binnen de ringgracht. Hiervan zijn ons geen beelden bekend. De dreefbomen – stamomtrekken van circa 250 cm, de soort is niet met zekerheid uit te maken – zijn sinds lang verdwenen en de dreef is een gewone straat geworden, langs beide zijden door lintbebouwing ingesloten. Van de ringgracht zijn alleen de twee noordelijke armen bewaard gebleven. Het Oranjekasteel is van ver merkbaar door de hoge kruinen van een mammoetboom (*Sequoiadendron giganteum*) en een gewone moerascipres (*Taxodium distichum*), die ook al zichtbaar is op de Ansichtkaart (5).

NOTEN

- (1) VAN EVEN E., Sichem, in: J. Van Deventer, Ch. Ruelens, E. Ouverleaux & J.-M.-M. Van den Gheyn, *Atlas des villes de la Belgique au XVIe siècle*, Weissenbruch Bruxelles, 1884-1924.
- (2) dat in het Algemeen Rijksarchief wordt bewaard; gereproduceerd in: VAN ERMEN E., *Het kaartboek van Averbode, 1650-1680*, Brussel, Gemeentekrediet, 1997, p. 74.
- (3) Bijv. in: *Bouwen door de Eeuwen heen – arrondissement Leuven*, 1971, p. 445.
- (4) Oudste kadastrale legger [212] Zichem, art. 2375 nrs. 17 en 22, mutaties voor resp. 1897 en 1906.
- (5) Het domein kon niet worden bezocht.

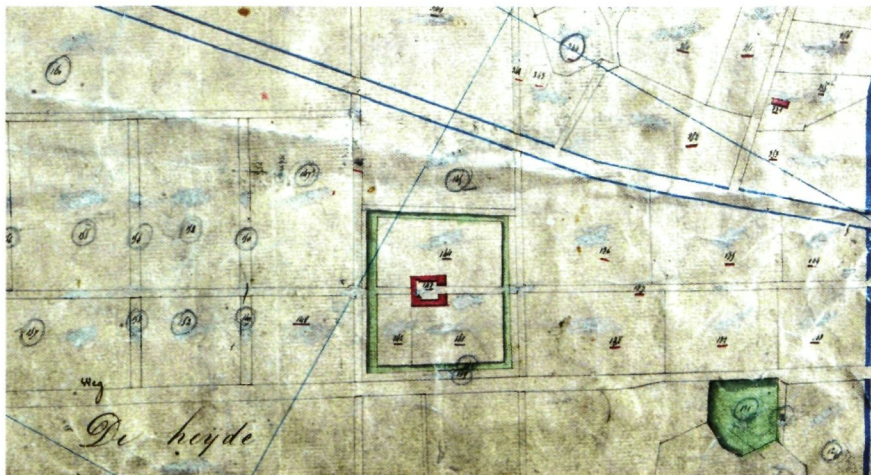

Roger Deneef & Jo Wijnant

SCHERPENHEUVEL-ZICHEM (ZICHEM): ARENDSCHOT

HOORNBLAAS 134, 3271 ZICHEM
(PRIVÉBEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

► Het Arendschoot te Zichem-Okselaar op de Primitieve kadasterkaart, 1822; in de rechterbovenhoek, aan de overzijde van de weg, zal rond 1870 de villa Bosquet gebouwd worden (archief Kadaster Brabant)

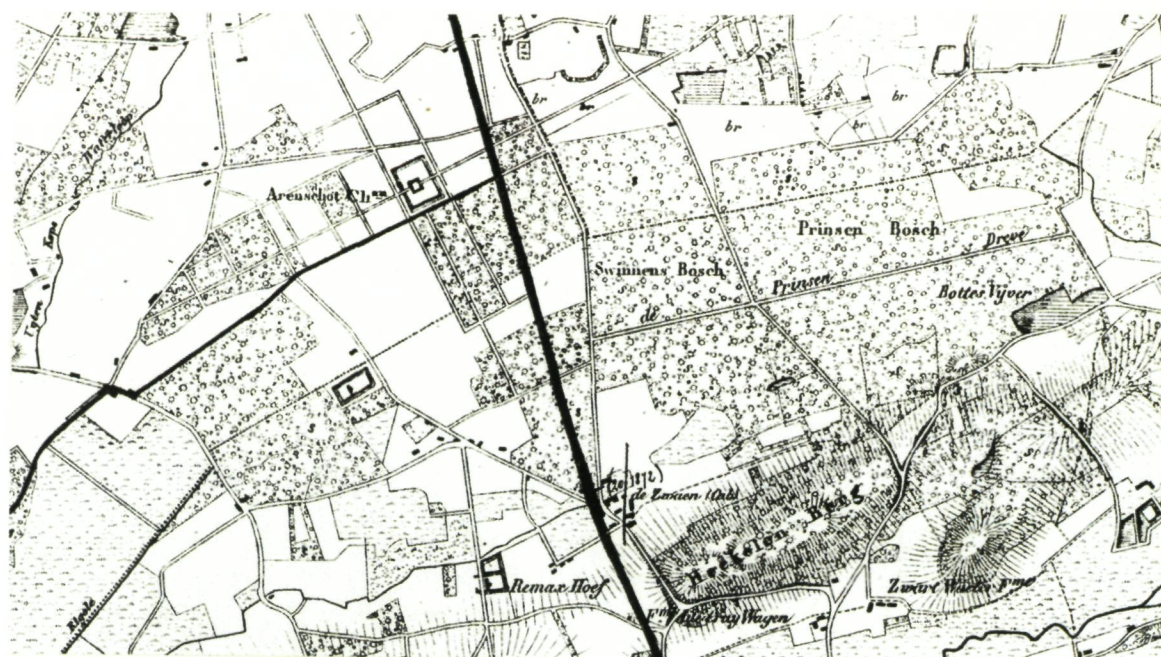
Vierkante tuin van circa 1,5 hectare omringd door grachten, aangelegd begin 19de eeuw rond een in 1880 tot 'kasteel' opgesmukt landhuis; diverse oude bomen.

'Het Arendschoot' wordt voor het eerst afgebeeld in 1822 op de Primitieve kadasterkaart. Het werd gebouwd door Henri Eugène Bosquet (1790-1870)(1) in een uitstrekt, grotendeels onontgonnen gebied van heiden en vennen tussen de abdij van Averbode en de gehuchten Okselaar, Molensede en Engsbergen (Tessenderlo). Op de Ferrariskaart (1771-1775) wordt dit gebied globaal als heide voorgesteld, met enkele grote vijvers (relicten van turfontginning) en een enclave van grote blokpercelen rond de hoeve Groot Asdonk* (*"cense Brabantschen Hoeck"*), die niet lang voordien was gebouwd. Tijdens het laatste kwart van de 18de en het eerste kwart van de 19de eeuw zullen deze gronden – gedeeltelijk stuifzandduinen, gedeelte-

lijk podzolachtige bodems op zand of lemig zand (2) – beplant worden met dennen op de drogere bodems, of omgezet in akker of weiland wat betreft de nattere bodems. Het grootschalige dambordpatroon dat in de plaats komt van de kronkelwegen op de Ferrariskaart, beantwoordt aan het klassieke model van veld- of domeinindeling dat in de 18de eeuw gangbaar is. De naam Prinsbos voor het boscomplex op Engsbergen (Tessenderlo), ten oosten van het Arendschoot, verwijst naar de voornaamste initiatiefnemer, prins van Merode-Westerlo. Bosquet stamde uit een familie van rentmeesters en domeinbeheerders die nauw met de familie de Merode verbonden was. Henri Bosquet bezat in Zichem-Okselaar bijna 105 hectare (3) en speelde ook op economisch vlak een belangrijke rol in de regio, onder meer als initiatiefnemer voor de talrijke turfontginningen in de jaren 1840 (4).

Het aanlegconcept van het landgoed vertoont dezelfde – voor die periode vrij archaische – strak-

► Het Arendschot te Zichem-Okselaar en de hoeve Remaks te Molenstede circa 1850, op de kaart van Ph. Vander Maelen

lijnigheid als de omgeving: een door brede grachten omlind vierkant, waarvan de zijden evenwijdig lopen met het wegenpatroon en de kavelstructuur van de wijde omgeving. Het landhuis, in feite een witgekalkte, traditionele, semi-gesloten vierkanthoeve, bevindt zich in het centrum van het 'eiland' en in de as van een secundaire weg. De aanleg van het eiland was zeer bescheiden en landelijk; de term 'lusttuin' zal pas na 1880 in de

kadastrale bescheiden opduiken. Dankzij enkele verbouwingen en toevoegingen – onder meer een toren en driehoekige frontons – zal het Arendschot er dan ook meer als een 'kasteel' gaan uitzien en door de controleurs van het kadaster ook als dusdanig worden getaxeerd. Rond 1880 worden de minder schilderachtige aspecten van het landbouwbedrijf naar een nieuwe boerderij buiten de omgrachting overgebracht.

► Landhuis Het Arendschot te Zichem-Okselaar (foto R. Deneef, 2003)

Erg overtuigend moet het resultaat niet geweest zijn, want het Arendschoot wordt neerbuigend – zij het met enige sympathie – beschreven als het landgoed “Fauquebois” in een roman van Pierre Nothomb uit 1918: “*La maison n’a pas de style, pas de prétentions, mais badigeonnée de blanc, avec des volets bleus lavés, elle est charmante*”, en over het interieur: “*rien n’y est luxueux ni même élégant*”. Maar er is een huiskapel met een verguld altaar, waar in de winter, als de wegen naar de abdij van Averbode onbegaanbaar zijn, een norbertijnermonnik de mis komt opdragen (5). Het huidige aspect wordt in belangrijke mate bepaald door een verbouwing in 1978-1979.

De sierbeplantingen bleven grotendeels beperkt tot het ‘vierkant’ en dateren uit de periode van de ‘castellisatie’, op enkele uitzonderingen na – een zomereik (*Quercus robur*) met 388 cm stamomtrek,

een gewone beuk (*Fagus sylvatica*) en een bruine beuk (*Fs.* ‘Atropunicea’) die bijna even dik zijn. De dwarsdreef, die als het ware door het kasteel heen loopt, werd beplant met zomerlinden (*Tilia platyphyllos*), waarvan er nog 11 overblijven, met zeer variabele stamomtrekken tussen 174 cm en 380 cm. De rest van de bomen bevindt zich langs de ringgracht, voornamelijk tamme kastanje (*Castanea sativa*) en gewone beuk (*Fagus sylvatica*) met stamomtrekken tussen 250 en 350 cm. Midden in een met weymouthden (*Pinus strobus*), Amerikaanse en zomer- en wintereik (*Quercus rubra*, *Q. robur*, *Q. petraea*) omzoomd weiland ten oosten van het kasteelperceel, staat een mooie zuilvormige zomereik (*Quercus robur* ‘Fastigiata’) met 271 cm stamomtrek.

Merkwaardige bomen

(opname 19 augustus 1997)

- 3. zomerlinde (*Tilia platyphyllos*) **380**
- 8. gewone beuk (*Fagus sylvatica*) **357**
- 11. zomereik (*Quercus robur*) **388**
- 19. gewone beuk (*Fagus sylvatica*) **358**
- 22. gewone beuk (*Fagus sylvatica*) **360**
- 23. bruine beuk (*Fagus sylvatica* ‘Atropunicea’) **355**
- 29. zuilvormige zomereik (*Quercus robur* ‘Fastigiata’) **271**
- 31. zomereik (*Quercus robur*) **387**

NOTEN

- (1) Voornamen volgens volgens artikel 72 van de oudste kadastrale legger [212] Zichem en diverse aanvragen voor turfsterkerij uit 1849 (cf. infra); ‘Henricus Antonius Eugenius’ volgens DE CLERCK D.F., *Okselaar*, Averbode, Altiora, 1976, p. 92-93.
- (2) BAEYENS L., *Bodemkaart van België: kaartblad Tessenderlo 61W*. Centrum voor Bodemkartering, 1960.
- (3) Volgens artikel 72 van de Oudste kadastrale legger [212] Zichem; 200 à 300 hectare volgens De CLERCK, *op.cit.*, p. 93.
- (4) Cf. diverse aanvragen voor turfsterkerij uit 1849 in: Archief Provinciaal Bestuur Brabant, nr. 654: *Tourbières exploitées dans les arrondissements de Louvain, Nivelles, Bruxelles – 1844-1857* (Algemeen Rijksarchief Brussel).
- (5) NOTHOMB P., *Fauquebois*, Louvain, Editions Rex, z.d. (1934?), heruitgave, p. 46-47.

◀ Een zuilvormige zomereik op een weide bij Het Arendschoot te Zichem-Okselaar (foto K. Vandevorst, 2003)

*Roger Deneef, Chris De Maegd
& Jo Wijnant*

SCHERPENHEUVEL-ZICHEM (ZICHEM): VILLA BOSQUET

PASTOOR BRISSACSTRAAT, 3271 ZICHEM
(PRIVÉBEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

▶ De villa van Eugène Bosquet nabij het Arendschoot te Zichem-Okselaar, tijdens het interbellum, toen ze bewoond werd door Pierre Boulangé (collectie Blockx-Meulemans, Lubbeek)

Landschappelijk park met vijver, circa 9 hectare, aangelegd rond rustiek landhuis in 1870-1895; talrijke kunstmatige heuveltjes, gevormd door specie die werd uitgegraven bij de aanleg van de vijver; mooie beplanting met variatie in vorm en kleur.

Na de dood in 1870 van Henri Eugène Bosquet (1), bouwer en herenboer van het Arendschoot, liet zijn jongste zoon Eugène (1844-1922) een landhuis bouwen op een stuk grond ten noorden van het ouderlijke huis (2). Het nieuwe huis werd gebouwd volgens een rechthoekige plattegrond, vijf traveeën breed waarvan drie uitspringend, drie bouwlagen hoog, met een schilddak en een omlo-

pend, rustiek, houten balkon langs de tuinzijde, de balustrade en de steunen in vlechtwerk van imitatieakken. Door het achteraf wit schilderen van de gevels, het toevoegen van luiken en het slopen van het balkon, verdwenen zowel het rustieke karakter als de weinige ornamenten die het gebouw oorspronkelijk telde (blindboogfries onder de gootlijst, onderling verbonden geprofileerde vensteromlijstingen en de kordonlijsten tussen de verdiepingen). Aan de achterzijde van de villa, ongeveer 100 m naar het westen, werd het 'neerhof' opgetrokken, een sierlijk, eveneens rustiek gebouw (koetshuis en stallen) volgens een U-vormig grondplan.

De voltooiing van het landschapspark tussen de villa en de Turnhoutsebaan liet ruim twintig jaar op zich wachten; op de stafkaart van 1886

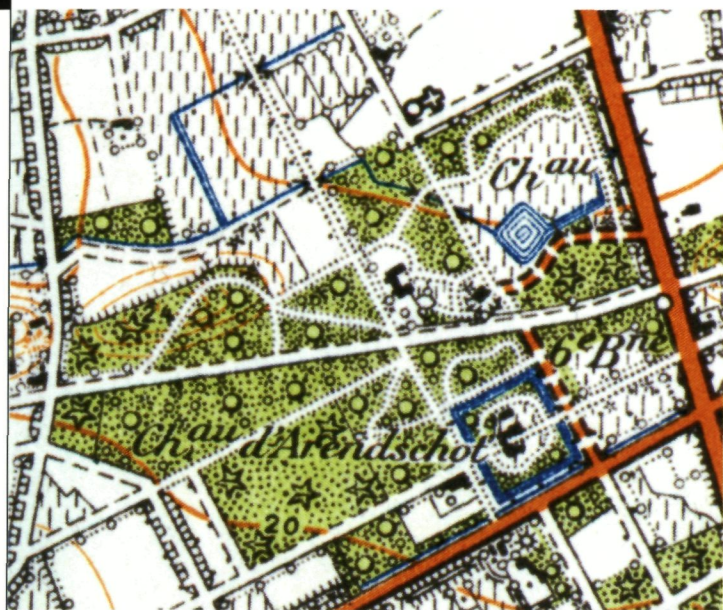

▲
De villa Bosquet
te Zichem-Okselaar
gezien van over de
vijver
(foto R. Deneef,
1997)

(ICM,1897) wordt het nog niet afgebeeld. De bouw van een (nu verdwenen) tuinpaviljoen wordt geregistreerd in 1890, de landschappelijke vijver – spoelvormig, met een eilandje – in 1895 (3). De uitgegraven aarde werd gebruikt om, vooral aan de zuidrand, heuveltjes aan te leggen. Een van die heuveltjes wordt bekroond door een prieel met Hollandse linden (*Tilia x europaea*) en taxussen (*Taxus baccata*). De tumulusachtige, ronde, aarden heuvel (5 m hoog en 18 m diameter) aan de noordzijde van het park, naast de (aan drie zijden ommuurde) moestuin, zou een ijskelder kunnen verbergen maar sporen daarvan werden niet gevonden; zonder twijfel had het een functie als belvédère – met of zonder prieel of paviljoen – want in de flanken is nog een schroefsgewijs opklimmend pad zichtbaar. Momenteel ligt de heuvel verborgen in het bosplantsoen – een mengsel van bruine beuk

(*Fagus sylvatica* ‘Atropunicea’) en Amerikaanse eik (*Quercus rubra*) – dat het park aan de noordzijde afsluit.

De stafkaart van 1933 geeft een vrij plastisch en (behalve voor de moestuin) correct beeld van de tuin rond de Villa Bosquet. Door zijn vrij gesloten, intimistisch karakter, het soms bewogen reliëf met talrijke heuveltjes en de eenvoudige vorm van de vijver doet hij eerder aan de vroege modellen van landschappelijke aanleg denken. De vijver bevindt zich in het midden van de open ruimte, die gestoffeerd wordt door kleine groepen van bomen en struiken met een grote variatie in vorm en kleur: groene of bruine beuken, wierookcipres (*Calocedrus decurrens*), moerascipressen (*Taxodium distichum*) onder meer op het eilandje. Taxussen, soms Ierse (*Taxus baccata* ‘Fastigiata’) en rododen-

▲ De villa Bosquet met landschappelijk park (boven) versus de strakke aanleg rond het Arèndschoot (onder) te Zichem-Okselaar in 1933 (ICM, 1939)

drons (meestal *Rhododendron ponticum*) spelen een belangrijke rol in het parkbeeld. De beboste randzones zijn samengesteld uit beuk of bruine beuk, Amerikaanse eik en – op de droge, duinachtige

toppen van de heuveltjes aan de zuidrand – weymouthden (*Pinus strobus*). De meeste bomen hebben stamomtrekken tussen 250 cm en 300 cm en werden vermoedelijk nog aangeplant onder het bewind van Eugène Bosquet. Enkele zomereiken met stamomtrekken van bijna 350 cm, zijn misschien relictten van de vroegere begroeiing.

Merkwaardige bomen

(opname 15 mei 1997)

1. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') 353
9. wierookcipres (*Calocedrus decurrens*) 220
10. zomereik (*Quercus robur*) 343
11. gewone moerascipres (*Taxodium distichum*) 307
12. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') 346/340, laag vertakt

NOTEN

- (1) Over het plaatselijke sociale en economische belang van de familie Bosquet, zie: DE CLERCK D.E., *Okselaar*, Averbode, Altiora, 1976.
- (2) Kadastrale opmetingsschets Zichem 1875 nr. 11.
- (3) Kadastrale opmetingsschetsen Zichem 1890 nr. 12 en 1895 nr. 7.

Roger Deneef & Chris De Maegd

TREMELO (TREMELO): KASTEEL VAN FONTEYN

HILSTRAAT 20, 3120 TREMELO

(PRIVÉBEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

▶ De boogbrug met gietijzeren leuning over de versmalling in de vijver bij 'Les Brochets' te Tremelo (foto R. Deneef, 1998)

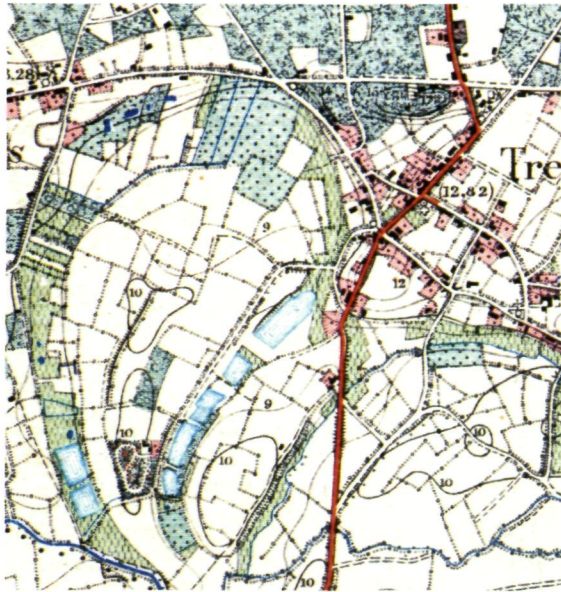
Bebost landschappelijk park rond een oude turfkuil (samen 4,5 hectare) en een eclectische kasteelvilla van 1890, na brand circa 1920 heropgebouwd in neotraditionele stijl; grote vijver bedekt met waterlelie en gele plomp; aantrekkelijke site met hoge natuurwaarde.

Zowel in de benedenloop van de Demer als in de Dijlevallei stroomafwaarts van Werchter en de vallei van de Leibeek ten zuiden van Haacht (in feite een vroegere Dijleloop) zijn er duidelijke sporen van grote ingesneden meanders aanwezig. Zij werden gevormd tijdens het Jongere Dryas, de laatste fase van het Laatglaciaal (10.000 jaar geleden), maar tijdens de daaropvolgende periode (het Preboreaal) door de rivieren verlaten en met zand en venige leem of klei opgevuld. Deze fossiele mean-

ders – waaronder de Broekelei te Keerbergen en die ten zuiden van Tremelo-dorp) – zijn herkenbaar als brede stroken moerassige, venige grond, die weidse bochten beschrijven en een droge verhevenheid omsluiten, de meanderkern, gevormd uit zand dat ooit uit de droge rivierbedding is opgewaaid (1). Vanaf de 18de eeuw werden de veenlagen in deze meanders ontgonnen. Op de kaart van de baronie Rotselaar door J.B. Joris (1767) en de Ferrariskaart (1771-1775) zijn in de meander van Tremelo enkele kleine turfkuilen zichtbaar. De grote kuilen zoals we die nu kennen, verschijnen echter pas op de Primitieve kadasterkaart (1819). Deze systematische ontginning dateert mogelijk uit dezelfde periode als die van de Turfputten te Gelrode bij Aarschot: 1812-1813 (2).

Op een perceel bouwland van 1 hectare 77 are 70 centiare aan de oostrand van de droge meanderkern, uitkijkend over de meest zuidelijke turfput,

▶ De laatglaciale fossiele Dijlemeander ten zuidwesten van Tremelo in 1893, met aan het uiteinde ervan het pas aangelegde landgoed 'Les Brochets' van Prosper Fonteyn (links onderaan); in de rechterbovenhoek het landgoed Heideburg (ICM, 1897)

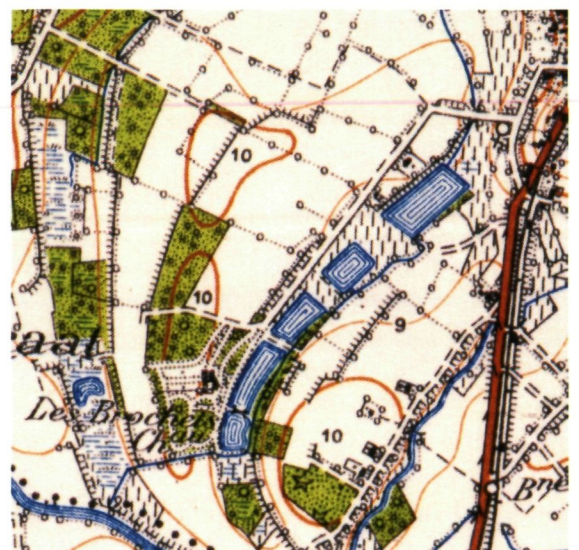

liet de Leuvense rentenier Prosper Fonteyn een villa bouwen in de late jaren 1880 (3). Ze kreeg de naam 'Les Brochets', vermoedelijk verwijzend naar een vissoort (snoek) die in de turfputten vrij algemeen voorkwam. Van dit in 1914 door de Duitsers afgebrande gebouw (4) bestaan enkele Ansichtkaarten, waarvan er hier een wordt getoond. Het ging om een kubusvormig volume van twee bouwlagen onder een afgeknot piramidedak, met daarop een klein belvédèreplatform met een windwijzer. De naar de vijver toegekeerde (oost-)gevel was als voorgevel uitgewerkt, met een houten erker boven

▼ De door Prosper Fonteyn gebouwde 'Villa des Brochets' met pittoresk boogbrugje op een

oude prentbriefkaart (archief Onroerend Erfgoed Vlaams-Brabant, Leuven)

▼ 'Les Brochets', legde park na de heropbouw van de villa anno 1930, en het heraange- (ICM, 1949)

de overliefelde deur, bereikbaar via een pui met een trap en een leuning. Achter het huis lag een ommuurde tuin, een imitatie van het traditionele neerhof, toegankelijk links van het huis via een smeedijzeren hek tussen bakstenen pijlers met vaasbekroning. Tegen de blinde zijgevel leunde een halve serre aan. Rechts van de villa zien we op de Ansichtkaarten de getrapte zijgevel van een van de twee dienstgebouwen. Links van de villa stond (en staat nog steeds, op het dak na nog in zijn oorspronkelijke vorm) een achthoekig, houten, beglaasd tuinpaviljoen op een sokkel van imitatie-rots. Alle ingrediënten van het traditionele buiten- goed waren in gecomprimeerde vorm aanwezig.

De rest van het perceel – circa 1,5 hectare – werd als park aangelegd. Op de stafkaart van 1893 wordt als rood getint plantsoen (sier- of lustbos) weergegeven met een rondpad, dat ook naar binnen toe vertakte (5). De roze vlek tussen de vijver en het huis op de stafkaart staat voor tuinbouw, maar op de Ansichtkaart is te zien dat het niet om een moestuin maar om representatief groen ging. Het zwaartepunt van het park werd echter door de vijver gevormd, oorspronkelijk de twee zuidelijkste turfkuilen (de Primitieve percelen 820, 821, 822 en 823, samen 1 hectare 12 are 90 centiare); de dijk die deze kuilen scheidde (tussen de percelen 822 en 823) werd doorgestoken en over de bres werd een sierlijke smeedijzeren boogbrug gelegd, oorspronkelijk met rotspartijen als bruggenhoofden (6), nu van beton. Sporen van doelbewuste

aanleg en van sierbeplanting zijn – op een paar platanen (*Platanus x hispanica*), een treures (*Fraxinus excelsior* ‘Pendula’) en enkele Pontische rododendrons (*Rhododendron ponticum*) na – uitsluitend op de westelijke oevers te vinden. De pittoreske schoonheid van de plaats ligt vooral in het natuurlijke aanbod: de moeras- en oeverflora, de met gele plomp (*Nuphar lutea*) en waterlelie (*Nymphaea alba*) bedekte vijver, kleurenaccenten van kattenstaart (*Lythrum salicaria*), moerasspirea (*Filipendula ulmaria*) en wederik (*Lysimachia vulgaris*).

Ten slotte kon de parkaanleg ook ten noorden van de villa worden uitgebreid dankzij de aankoop van perceel 619, een akkerperceel van 1 hectare 77 are 80 centiare, dat eveneens als “lusthof” werd ingericht. Deze uitbreiding verschijnt pas op de stafkaart van 1908 (ICM, 1925) als het landschappelijk aangelegde bosplantsoen, waarin de toegangs-

dreef zich vertakt in twee oprijlanen. Daar bevinden zich momenteel de dikste en oudste bomen van het landgoed: beuken (*Fagus sylvatica*) met stamomtrekken tot 358 cm.

Na de brand werd een nieuw landhuis gebouwd (7) op dezelfde plaats maar volgens een meer complexe plattegrond en met een groter en speelser volume. Het neotraditionele karakter van de architectuur is afleesbare uit de trapgevels, speklagen, kruisvensters, getrapte dakkapellen, topstukken, vlechtingen, hoge veelhoekige schouwen. Opmerkelijk is de naar de vijver toegekeerde gevel met een gemonumentaliseerde ingang, een uitgewerkte trappartij met balusterzuiltjes, een terras, een balkon op de bovenverdieping en een bas-reliëf met palingen of vissen en waterlelies of plompen – emblematische verwijzing naar “Villa Les Brochets” en het gebruik als buitengoed. Het aanlegpatroon dat op de stafkaart van 1930 wordt getoond, verschilt van dat op

▲
Het na de Eerste Wereldoorlog heropgebouwde kasteel van Fonteyn van over de vijver, oorspronkelijk een turfkuil (foto R. Deneef, 1998)

de oudere kaarten (1893 en 1908). Het gedeelte van het beboste park ten westen van het huis werd als nutstuin (moestuin/boomgaard) (8) ingericht.

Het landschappelijke padentracé in het 'lustbos' ten zuiden van het huis werd omgevormd: het oude patroon, dat min of meer doet denken aan de schematische voorstelling van een hartdoorsnede, maakt plaats voor een dubbel ovaal. Sporen van de oude, licht verzonken slingerpaden bleven echter bewaard. Duidelijk zichtbaar op de kaart van 1930 maar nu enigszins verdoezeld door opslag of jonge aanplantingen is de trechtervormige opening in het oostelijke ovaal, zodat men van het centrum (waar zich resten van een calvariebeeldengroep, met name een Johannesfiguur, bevinden) naar de vijver kon kijken. De noordwand van deze visuele 'trechter' wordt afgelijnd door bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea').

Om het landgoed van Fonteyn, dat nog steeds door zijn nakomelingen bewoond wordt, te bereiken neemt men vanuit het dorp de doodlopende Hilstraat, die over circa 700 m langs de oostelijke arm van de fossiele meander loopt; aan de linkerzijde liggen de vijf oude turfkuilen die op de huidige stafkaart nog steeds de "Putten van Fonteyn" worden genoemd en waarvan de laatste twee tot één parkvijver werden samengevoegd. De beplanting langs deze weg bestaat uit een enkele rij zomereiken van circa 200 m, maar er is ook wortelopslag aanwezig van linde (*Tilia* sp.), een relict van een oudere beplanting. Bij het begin van de parkvijver klimt de weg doorheen de vermelde groep van oude beuken naar het huis toe. Op het gazon tussen het huis en de vijver zijn nog de stobben of opslag aanwezig van bomen die waarschijnlijk op de oude ansichtkaart voorkomen – gele paardenkastanje (*Aesculus flava*) (9), hemelboom (*Ailanthus altissima*), zilverlinde (*Tilia tomentosa*) – sommige zelfs individueel herkenbaar, met name twee cultivars van sawaraschijncipres (*Chamaecyparis pisifera* 'Plumosa', *C. p.* 'Squarrosa').

Het gros van het huidige bomenbestand is vermoedelijk aangeplant tijdens of na de heropbouw en heeft een gevarieerde samenstelling: groene en bruine beuk, gewone plataan, Amerikaanse tulpenboom (*Liriodendron tulipifera*), Amerikaanse amberboom (*Liquidambar styraciflua*), vederesdoorn (*Acer negundo*) en vooral Amerikaanse eik

(*Quercus rubra*) die samen met tamme kastanje (*Castanea sativa*) het bosplantsoen uitmaakt. De stamomtrekken van deze bomen zijn zelden meer dan 300 cm. In de onderbeplanting van het 'lustbos' werden overwegend spireasoorten (*Spirea vanhouttei*, *S. douglasii*, *S. x billiardii*) aangewend. Aan de westrand van het bos is een haag van haagbeuk (*Carpinus betulus*) te zien, die het park afschermt ten opzichte de akkerpercelen op het hoogste gedeelte van de meanderkern. In het gazon voor het huis staat een mooi exemplaar parrotia (*Parrotia persica*).

Merkwaardige bomen

(opname 14 augustus 1998)

13. Spaanse aak (*Acer campestre*) **250**(10);
14. sawaraschijncipres, cultivar (*Chamaecyparis pisifera* 'Squarrosa') **304**(20), met 4 gesteltakken tot **139**;
15. sawaraschijncipres met pluimvormig vertakte twijgen (*Chamaecyparis pisifera* 'Plumosa') **209**(110);
27. beuk met sterk gegroefde schors (*Fagus sylvatica* 'Quercoides?') **358**.

NOTEN

- (1) DE SMEDT P., *Paleogeografie en kwartaair-geologie van het confluentegebied Dijle-Demer* (Acta Geographica Lovaniensia, vol 11), Leuven, Katholieke Universiteit Leuven, 1973, 141 p.
- (2) DENEFF R. & VERVOORT L., De meander van Vorsdonk en de Turfputten te Gelrode (Aarschot) – een historische en ecologische verkenning. *Monumenten & Landschappen* 15(5), 1996, p. 39-62.
- (3) Kadastrale opmetingsschets Tremelo 1890 nr. 7; oudste kadastrale legger [212] Tremelo, art. 1940.
- (4) DE CAT N., Kennismaking met Tremelo, Leuven, Interleuven Opbouwwerk n.v., 1986, p. 21.
- (5) Het kadaster maakt echter een onderscheid tussen een perceel "lusthof" (nr. 618a) van 97 are 10 centiare en een "hof" (nr. 618b) van 62 are 50 centiare, die vooral achter de villa ligt; zie oudste kadastrale legger [212] Tremelo, art. 1940 nrs. 19 en 20.
- (6) Zie de ansichtkaart gereproduceerd in: WOUTERS R. & VERHOEVEN A., *Tremelo 1900*, Haacht, Drukkerij Artoos, 1981, p. 140.
- (7) Kadastrale opmetingsschets Tremelo 1925 nr. 9.
- (8) Behalve een mispelaar, een appelboom en een zwarte moerbeik, herinnert niets meer aan het vroegere gebruik.
- (9) Althans een paardenkastanje met gele bloemen, volgens de eigenaars.

Roger Deneef & Chris De Maegd

TREMELO (TREMELO): HEIDEBURG

SCHRIEKSEBAAN 109-111, 3120 TREMELO
(PRIVÉBEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

► De gloriëtte in Heideburg, de tuin van brouwer Van Roost, op een oude ansichtkaart (collectie Blockx-Meulemans, Lubbeek)

Sterk be- of verbost park met sporen van landschappelijke paden, samen met het voormalige moestuin-boomgaardperceel circa 3 hectare, rond een villa die na de Eerste Wereldoorlog werd heropgebouwd, oorspronkelijk een jachthuis uit de jaren 1840.

Rond 1840 (1) liet de Mechelse rentenier Karel Dutrieu op de Nieuwe Heide ten noorden van Tremelo twee gebouwtjes optrekken: het grootste was vermoedelijk een jachtpaviljoen, het andere – verder van de straat gelegen – een dienstgebouwtje of jachtwachtersloge. Dutrieu bezat in Tremelo bijna 37 hectare grond, waarvan ongeveer de helft dennenbos op duinzand, dat een groot deel van het gemeentelijke grondgebied bedekt (2). Tegelijk met de verkoop van het paviljoen en het bijbehorende erf (samen circa 67,5 are) aan Everardus De Wyngaert uit Lier, werd ook een eerste verbouwing

en vergroting van het hoofdgebouw geregistreerd; vermoedelijk werd het daarna ook als permanente woonplaats gebruikt (3). Bij een volgende verkoop geregistreerd in 1894, komt het goed in handen van de Werchterse brouwer Karel Van Roost (4), wiens nakomelingen het nog steeds bewonen. Hij liet het paviljoen uitbouwen tot een echte villa, kern van een zelfbedruipend landgoed, inbegrepen bak- en koetshuis, een “lusttuin” van 1 hectare 18 are 50 centiare en een boomgaard van 98 are.

Uit die tijd dateert waarschijnlijk de ansichtkaart met de gloriëtte, een eenvoudige constructie van boomstammen en stro; de heuvel waarop ze stond is nog herkenbaar ten oosten van de villa. Op een tweede ansichtkaart is een deel van de villa zichtbaar, een typisch gebouw uit het laatste kwart van de 19de eeuw, met een mansardedak en oeils-deboeuf. Zoals vele gebouwen in Tremelo en de streek van Aarschot werd de villa in 1914 door de Duitsers afgebrand. De heropbouw, waarbij gebruik werd gemaakt van kunststeen, resulteerde in de

► Het landgoed Heideburg op de stafkaart van 1930 (ICM, 1949)

huidige vorm: een eenvoudig, tweelagig, bepleisterd gebouw met pseudovakwerk, vier traveeën met een puntgevel boven de middelste twee, tegen de zijpuntgevel een uitspringende, overluidende loggia op zuilen.

Pas op de stafkaart van 1930 is de structuur van het domein Heideburg zoals het vermoedelijk al door Karel Van Roost was aangelegd, duidelijk zichtbaar: een open ruimte rond de gebouwen, een patroon van met bomen beplante dreven, die gedeeltelijk een bochtig 'landschappelijk' verloop hebben en waarvan de lichtjes verzonken tracés nog steeds herkenbaar zijn. Naar het noordwesten toe verenigen ze zich in een rechte dreef, waarvan de oorspronkelijke beplanting nog overleeft in enkele Amerikaanse eiken (*Quercus rubra*) – met stamomtrekken tot 350 cm, veruit de dikste bomen in het goed. De open ruimte rond de gebouwen wordt langs drie zijden omringd door hoogstammig plantsoen, maar grenst aan de noordzijde onmiddellijk aan een groot moestuin-boomgaardperceel. Op die grens tussen luthof en boomgaard-moestuin, iets verder van de Schrieksebaan, bevindt zich het bakstenen koetshuis, sterk verbouwd, maar nog herkenbaar als een 19de-

▲ De villa Heideburg, heropgebouwd na de brand in 1914 (foto R. Deneef, 2006)

eeuws gebouw. Ten noorden van de moestuin-boomgaard ligt een perceel (nr. 498h) van 1,5 hectare, oorspronkelijk bouwland, dat nu het uitzicht heeft van ordinair bos, maar dat een tijdlang (vanaf 1912) als lusttuin werd geregistreerd.

Het domein geeft thans een sterk beboste (of verboste) indruk, voornamelijk Amerikaanse eik, sporadisch ook gewone robinia (*Robinia pseudoacacia*), tamme kastanje (*Castanea sativa*) en bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), de stamomtrekken zelden groter dan 200 cm. Het geringe aantal oude bomen heeft misschien te maken met de gebeurtenissen tijdens de Eerste Wereldoorlog. De oude lusttuin is langs drie zijden omringd door oude bestanden van grove den (*Pinus sylvestris*).

NOTEN

- (1) Kadastrale opmetingsschets Tremelo 1841 nr. 4; oudste kadastrale legger [212] Tremelo, art. 212 nr. 15.
- (2) BAEYENS L., *Bodemkaart van België: kaartblad Leuven 89W*, Centrum voor Bodemkartering, 1959.
- (3) Want de oorspronkelijke woonplaats (Lier) van de koper is doorgehaald en vervangen door Tremelo; zie kadastrale opmetingsschets Tremelo 1867, nr. 4; oudste kadastrale legger [212] Tremelo, art. 1682 nrs. 29, 30 en 31.
- (4) Oudste kadastrale legger [212] Tremelo, art. 1682; kadastrale opmetingsschets Tremelo 1894 nr. 3 en 1899; volgens DE CAT N., *Kennismaking met Tremelo*, Leuven, Interleuven Opbouwwerk v.z.w., 1986, p. 21, vond deze verkoop pas in 1911 plaats.

Roger Deneef & Jo Wijnant

TREMELO (TREMELO): VILLA, HONSDONK 97

HONSDONK 97, 3120 TREMELO
(PRIVÉBEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

► De art-deco-villa met omringende tuin, Hondsdonk 97 te Tremelo (foto R. Deneef, 2006)

Tuin van 70 are rond in 1935 gebouwde art-decovilla; diverse bomen en struiken uit de oorspronkelijke aanleg.

De verbouwing in 1911 van het Keulens Hof te Keerbergen tot 'hôtel-laiterie' (1) vormt waarschijnlijk het prille begin van het verblijfstoerisme, dat vooral tijdens het interbellum in het stuifzandgebied tussen Bonheiden en Tremelo tot ontwikkeling kwam. Duingronden, liefst met dennenbomen, waren het meest in trek. De recreanten en eigenaars van buiten- en (later) vaste verblijven waren vooral afkomstig uit de Brusselse agglomeratie, in dit geval een "nijveraar" uit Anderlecht (2). De verkaveling en de bebouwing van de Hondsdonk in 1935 (3), in het westen van Tremelo, komt

vrij laat in deze ontwikkeling, ruim tien jaar na de eerste villa's in Keerbergen. Toch is het opmerkelijk hoe, ondanks tijdstypische stijlelementen – in dit geval een afgezwakte art deco met ruwgepleisterde muren – teruggegrepen wordt naar aanlegconcepten die wortelen in de 19de eeuw.

Dit geldt in de eerste plaats voor de indeling:

1° netjes afgescheiden moestuin, niet ommuurd maar in de schaduw van de 'dienstvleugel' in casu een garage onder zadeldak met twee (stijltypische) polygonale schilden; 2° de siertuin die zich grotendeels voor de villa uitstrekt, met bomen aan de rand van een open ruimte, momenteel grazig maar met nog sporen van rozenperken. In een latere fase, zal naast de 'dienstvleugel' ook een L-vormige stalvleugel worden opgetrokken, vermoedelijk door de

►
De 'dienstvleugel' en
de moestuin bij de
villa, Hondsdonk 97
te Tremelo
(foto R. Deneef,
2000)

tweede eigenaar, die in 1956 het goed verwerft. De dispositie van de gebouwen roept onwillekeurig het archetype van hooghof en neerhof op.

Het huidige bomenassortiment is zeer gevarieerd en omvat – zoals de gebouwen – waarschijnlijk twee generaties: 1° bomen met 200 cm tot 260 cm stamomtrek, met name zilverlinde (*Tilia tomentosa*) en bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'); 2° bomen met minder dan 200 cm omtrek zoals zomerlinde (*Tilia platyphyllos*), rode bastaardpaardenkastanje (*Aesculus x carnea*), blauwe atlasceder (*Cedrus atlantica* 'Glauc'), hemelboom (*Ailanthus*

altissima) en Amerikaanse amberboom (*Liquidambar styraciflua*).

Typisch voor het interbellum is ook de afsluiting van het perceel: een lage muur met buizen tussen vierkante pilasters in eveneens bepleisterd metselwerk.

NOTEN

- (1) VERELST H. & CORNET R.J., *Keerbergen. Centre touristique et villégiature de Bruxelles*, Bruxelles, éd. L. Cuypers, 1946.
- (2) Oude kadastrale legger [212A] Tremelo, artikel 3199.
- (3) Kadastrale opmetingsschets Tremelo 1936 nr. 1.

Résumés

1. AARSCHOT (Aarschot): Parc municipal

Créé vers 1920, après la jonction de l'ancien couvent des capucins et l'ancienne résidence du bailli; aménagement paysager dans la deuxième moitié du 19e siècle, réduit de moitié par la coupure du méandre du Demer vers 1890; kiosque de l'entre-deux-guerres.

2. AARSCHOT (Aarschot): Elzenhof

Parc paysager avec pièce d'eau, aménagé vers 1850 auprès d'une maison de campagne, transformé en château éclectique plus tard; parc d'agrément initialement 7 hectares, doublé vers 1900, réduit de moitié ultérieurement; plusieurs arbres séculaires, quelques spécimens d'essences rares.

3. AARSCHOT (Aarschot): Liedeberg – Lindenberg

Deux parcs adjacents (près de 6 hectares) en style paysager autour de deux villas éclectiques, bâties vers 1900 sur une pente surplombant la vallée de la Demer, offrant un beau panorama (dégradé depuis peu); exemple d'un paysage emprunté ('borrowscape').

4. AARSCHOT (Aarschot): Schoonhoven

Motte médiévale entourée de viviers; château actuel de 1770-1780, remanié plusieurs fois en 1850-1890; traces d'aménagement régulier à grande échelle (drève, jardin-île) dans un paysage dégradé.

5. AARSCHOT (Aarschot): Speelhoven

Manoir avec cour, jardin et verger, environ 1,5 hectare, maison (16-17e siècle, restaurée en 1996-1998) et jardin entourés d'une douve trapézoïdale; site quasiment inchangé depuis le 18e siècle; poirier monumental.

6. AARSCHOT (Aarschot): Meetshoven

Site médiévale avec château du 18e siècle; velléité d'aménagement classique du paysage environnant d'anciennes tourbières, champs ou friches sablonneux et bruyères au 18e siècle (drèves plantées d'arbres, bosquet coupé d'avenues en étoile); château dégradé en ferme vers 1880, profondément rénové dans les années 1960.

7. AARSCHOT (Aarschot): ancien doyenné

Jardin urbain (environ 50 ares) aménagé auprès de l'ancien doyenné d'Aarschot vers la fin du 19e siècle; pente boisée intégrée comme terrain d'agrément; vieux ginkgo.

8. AARSCHOT (Aarschot): Villa Coremans

Jardin de près de 70 ares, aménagé sur une pente raide au-dessus de la ville auprès d'une villa bâtie en 1870; exemple modeste d'un paysage emprunté ('borrowscape').

9. AARSCHOT (Aarschot): Villa Paula

Petit jardin informel (31 ares) aux confins de la ville, aménagé à partir de 1870 autour d'un pavillon octogonal néogotique; construction d'une maison en 1903; jardin partiellement détruit en 1988 par une nouvelle construction; les vieux arbres ont été abattus pour la plupart depuis 1999.

10. AARSCHOT (autrefois Begijnendijk): De Meertsels

Parc boisé en style paysager (circa 6 hectares), aménagé en 1860-1900 auprès d'une maison de campagne néoclassique.

11. AARSCHOT (Gelrode): Château de Rivieren

A l'origine site castral médiéval, comprenant basse- et haute-cour, démoli en 1866; parc paysager (5,5 hectares) aménagé autour d'un nouveau manoir éclectique; hêtres pourpres groupés en '12 Apôtres', élément typique pour la région.

12. AARSCHOT (Gelrode): Château de Nieuwland

Parc en style paysager clos de la première époque de près de 2,5 hectares, aménagé vers 1810 autour d'une pièce d'eau préexistante et à côté d'un manoir néoclassique.

13. AARSCHOT (Langdorp): Villa Dorenberg

Vestige d'un jardin autour d'une villa bâtie en 1887, renouée à fond plus tard, initialement 1,5 hectares; restes de la plantation originelle (haie d'aubépine, hêtre pourpre monumental).

14. AARSCHOT (Langdorp): Presbytère de la paroisse Saint-Pierre

Jardin de 46 ares, aménagé auprès du presbytère bâti en 1791; reliques des plantations originales (chêne rouvre monumental, haie de charmes...).

15. AARSCHOT (Rillaar): Château De Proost

Jardin muré (84 ares) autour d'une villa ressemblant à un petit couvent (chapelle à l'étage) bâtie dans les années 1890; moitié jardin d'agrément (avec traces de relief architectural), moitié potager.

16. BEGIJNENDIJK (Begijnendijk): Het Kasteeltje (le Petit Château)

Petit parc paysager (1,5 hectare) avec relief architectural (tertre avec chemin creux), aménagé vers 1890 dans le site d'une ancienne maison de plaisance du 18e siècle appartenant à l'abbaye prémontrée d'Averbode; traces des anciennes douves.

17. BEGIJNENDIJK (Betekom): Hof ter Bruggen

Vestiges d'un manoir féodal avec haute- et basse-cour, devenu maison de plaisance au 16e siècle, avec potager et 'terre d'agrément', entouré de douves rectangulaires; le château et ses dépendances furent démolis vers 1880, mais les douves ont été conservées partiellement.

18. BEKKEVOORT (Assent): Château d'Assent

Domaine de 2 hectares autour d'une villa éclectique bâtie vers 1900, avec jardin de plaisance dans la partie la plus raide; jolie panorama, exemple d'un jardin 'extraverti' ('borrowscape').

19. BEKKEVOORT (Assent): Ferme de Prinsenbos

Ferme avec aile résidentielle néoclassique du milieu du 19e siècle; éléments discrets d'architecture du paysage (bosquet à lisières ondulées, étang).

20. BEKKEVOORT (Bekkevoort): Bergenhof

Parc paysager de 3 hectares auprès d'un manoir néoclassique et une ancienne ferme, aménagé en 1850-1860 en refoulant un ruisseau, transformé en 'rivière' avec deux îlots; quelques arbres séculaires, spécimens d'essences rares parmi les plantations plus récentes.

21. BOORTMEERBEEK (Boortmeerbeek): Oudenhove

Vestiges d'un parc paysager (conciergerie, pièce d'eau...), originellement 3,4 hectares, aménagé avant 1820 auprès d'un manoir néoclassique démoli en 1948.

22. BOORTMEERBEEK (Boortmeerbeek): Château de Meerbeek

Vestiges d'un manoir féodal avec haute- et basse-cour, le tout entouré de douves rectangulaires et d'allées plantées d'arbres; représenté en 1696 avec jardin de parterres en style baroque; le château fut démoli en 1847, mais les douves ont été conservées.

23. BOORTMEERBEEK (Boortmeerbeek): Villa Van Gorp

Jardin ombragé (58,4 ares) autour d'une villa éclectique bâtie en 1893.

24. BOORTMEERBEEK (Hever): Ravestein

Domaine (6 hectares au maximum) autour d'une maison de retraite (à partir de 1894); primitivement une motte comprenant deux îlots (basse- et haute-cour); le bois d'agrément avec deux étangs au nord-est du château pourrait être le vestige d'un jardin régulier du début du 17e siècle; remaniements importants vers 1865 (p.e. transformation de la douve en pièce d'eau paysagère); reliques des plantations de cette époque-là (hêtres pourpres, platanes, chêne pédonculé), même dans les prairies environnantes.

25. BOORTMEERBEEK (Hever): Presbytère de l'église Notre-Dame

Jardin de presbytère de 80 ares; aménagement du site (îlot du presbytère) du début du 17e siècle; renové vers 1760 et surtout en 1880, alors avec réaménagement du jardin; quelques arbres rares.

26. BOORTMEERBEEK (Hever): Villa Ter Biest

Jardin (36 ares) avec petite pièce d'eau et pavillon 'gotique', autour d'une villa bâtie en 1885; un pavillon ouvert et un parterre de buis ont été ajoutés récemment.

27. BOORTMEERBEEK (Hever):

Villa Bieststraat 89

Jardin paysager (environ 2,3 hectares) autour d'une villa bâtie en 1890, avec un fossé sinueux, une tonnelle à rosiers grimpants, et un escarpement planté d'arbres comme points d'accroche.

28. BOORTMEERBEEK (Hever):

Villa Van Horenbeek

Jardin de 87 ares, aménagé selon les principes du style paysager autour d'une villa éclectique bâtie en 1919, avec tonnelle (jadis couverte de roses grimpantes) et grille d'entrée monumentale; propriété inhabitée depuis quelques années, inculte.

29. BOORTMEERBEEK (Hever): Trianon

Vestiges d'un aménagement datant de périodes différentes autour d'une ancienne maison de plaisance: douve transformée en pièce d'eau en serpentine, vieux arbres dispersés sur plusieurs propriétés, allée fragmentée.

30. BOORTMEERBEEK (Hever): Bunselhof

Jardin paysager (80 ares) avec glacière et pièce d'eau, aménagé autour d'une villa éclectique bâtie vers 1900 au lieu d'une maison du 18e siècle.

31. BOORTMEERBEEK (Hever): Gottendijs

Vestiges d'un manoir du début du 17e siècle, avec deux métairies et jardins, le tout entouré de douves rectangulaires et d'allées plantées d'arbres; ensemble démoli en 1833, à l'exception d'un pont surmonté d'une porte du 18e siècle (le pont s'écroula en 1990) et quelques bâtiments agricoles; employé comme ferme et pavillon de chasse entre 1833 et 1950; vers 1880 construction de deux pavillons pittoresques; la plupart des douves ont été conservées.

32. BOORTMEERBEEK (Hever) / ZEMST (Elewijt): Château de Schiplaken

A l'origine la motte d'un château-fort médiéval, au 17e siècle transformé en château baroque entouré de douves, avec parterre, orangerie et bois en étoile; le château fût rebâti vers 1820 comme manoir néoclassique et entouré d'un paysage 'alluvial' romantique, se prolongeant dans les bois environnants, près de 100 hectares; réaménagement éclectique du château vers 1900 et extension du parc paysager; dévasté par les Allemands en 1914 et rebâti en 1920; glacière monumentale, vieux platanes et hêtres pourpres.

33. DIEST (Deurne): De Kievit

Jardin informel (1,5 hectare) autour d'une villa bâtie vers 1890; espace entouré d'une haute futaie; restes de la plantation originelle (hêtres pourpres).

34. DIEST (Diest): De Warande

Colline de grès ferrugineux diestien au milieu de la ville, site du château médiéval, avec la motte du donjon primitif et plusieurs traces du château du 14e siècle, démoli en 1514; construction d'un hôtel de maître néoclassique en 1847-1848; parc en style paysager, aménagé vers 1880, avec un cabinet de tilleuls en rond sur la motte du donjon; parc public depuis 1939.

35. DIEST (Diest): Les fortifications du 19e siècle

Les restes des fortifications (y compris la citadelle) de Diest, construites en 1837-1856, abritent des plantations (surtout hêtres et aubépines) qui reflètent les instructions d'un arrêt ministériel concernant les

pépinières et les plantations des terrains militaires, déterminant la choix des essences, l'espacement et la disposition des arbres, les zones à planter.

36. DIEST (Diest): Ancien presbytère du béguinage

Vestiges de jardin paysager (initialement 80 ares) aménagé auprès de l'ancienne cure du Béguinage de Diest vers 1890, avec pièce d'eau, îlot, hêtres pourpres en formation typique ('Les 12 Apôtres'); depuis 1960 dans un environnement fortement délabré; le plus gros Ginkgo pleureur de Belgique devant le presbytère.

37. DIEST (Diest): Ancienne cure de l'église Notre-Dame et ancienne brasserie 'De Wereld'

Vestiges (quelques vieux arbres) dans un environnement fortement délabré de deux jardins paysagers (circa 70 ares), aménagés respectivement auprès de l'ancienne cure de l'église Notre Dame, et derrière l'ancienne brasserie 'De Wereld', démolie en 1978.

38. DIEST (Diest): Hôpital général

Vestiges dans un environnement délabré d'un jardin en style paysager précoce avec pièce d'eau en serpentine, du début du 19e siècle; une partie de l'étang et quelques arbres du 19e siècle ont été préservés.

39. DIEST (Diest): ancienne brasserie Cerckel

Jardin de brasseur en style paysager de 1,3 hectare, aménagé dans le centre de Diest vers 1880 sur les terrains d'un couvent supprimé pendant la Révolution française; serre avec élégant pavillon d'entrée en fer forgé; reconstruction de l'ancienne infirmerie comme "maison d'agrément"; grotte et pièce d'eau avec cascade et pont à arche remarquable; abandonné en 1990, délabré.

40. DIEST (Diest): ancienne refuge de l'abbaye d'Averbode

Petit jardin urbain (20 ares) auprès de l'ancien refuge de l'abbaye norbertine d'Averbode; peu de traces de l'aménagement ancien, jolie roseraie récente.

41. DIEST (Diest): ruines de l'église Saint-Jean

Ruine d'une église gothique, envahie par le lierre, depuis longtemps l'icône romantique de la ville; if et lierre monumentaux.

42. DIEST (Kaggevinne): Galgenberg (Mont de la Potence)

Domaine de 2 hectares, avec jardin de plaisance dans la partie la plus raide; aménagé et planté entre 1848 et 1910; au sommet de la colline se trouve un 'folly' unique: un cône tronqué formé par des pierres entassées de grès ferrugineux; exemple d'un jardin 'extra-verti' ('borrowscape').

43. DIEST (Molenstede): 't Zand

Parc paysager de 3 hectares, avec petite pièce d'eau, aménagé autour d'un manoir néoclassique bâtie vers 1870; drève d'accès (initialement dédoublée) ombragée par une futaie de hêtres; décoration paysagère superficielle des prés au nord-ouest du manoir en 1910-1930; restes des plantations originelles.

44. DIEST (Molenstede): Remax

Parc paysager, 3 hectares dont un tiers boisé, aménagé autour d'une villa éclectique bâtie en 1909, près d'une ancienne ferme; deux petites pièces d'eau et terre architectural; quelques arbres d'essences rares.

45. DIEST (Molenstede): Grasboskasteel

Jardin paysager 'extraverti', environ 3 hectares, aménagé autour d'une villa de style vaguement néorenaissance construite en 1901-1911, avec terrasses, balcons et belvédère, jardin et villa conçus comme point d'observation vers le paysage environnant; conception originelle dissimulée par le boisement spontané et la division de la propriété.

46. DIEST (Molenstede): Jagersberg

Parc paysager, initialement 2,5 hectares, aménagé autour d'une villa bâtie en 1910, avec des arbres plus anciens; réaménagement réussi, conçu par Jacques Wirtz, 1983-1984, avec jardin d'eau et topiaire autour de la villa; collection d'arbres et arbustes rares, surtout rhododendron.

47. DIEST (Molenstede) / TESSENDERLO (Engsbergen): Groot Asdonk

Jardin anglais ou 'anglo-chinois' de 6 hectares à côté d'une ferme avec maison de plaisance, bâties en 1760; probablement aménagé vers 1810 à l'endroit d'une ancienne extraction de terre à briques; ravissant dédale composé d'îlots, langues de terre, isthmes, canaux, sentiers serpentant entre banquettes couvertes de mousses, massifs de rhododendrons...; quelques espèces rares de chêne.

48. DIEST (Schaffen): De Schans (la Redoute)

Jardin informel de près de 0,5 hectare, aménagé auprès d'une maison de campagne avec ferme, à l'intérieur des douves d'une redoute rectangulaire du début du 17e siècle; quelques arbres d'essences rares.

49. DIEST (Schaffen): Guldenboom

Jardin de 1,25 hectare ombragé par des arbres séculaires (hêtres pourpres, châtaigniers), aménagé devant une villa bâtie en 1857; nouveau jardin avoisinant de 1,5 hectare aménagé autour d'une nouvelle villa style cottage, bâtie dans les années 1940, avec parterres de buis et une profusion de topiaire.

50. HAACHT (Haacht): Het Heiken (maison comunale)

Une ferme-taverne vers la fin du 16e siècle, convertie en maison de plaisance et entourée d'un jardin régulier et un verger vers 1650, habitée par la famille Goltfus (manufacture d'orgues); retapage néoclassique en 1815 et aménagement d'un jardin paysager (1,5 hectare) autour d'une ancienne tourbière; convertie en hôtel-café en 1957, maison communale à partir de 1977; plusieurs arbres datant du 19e siècle.

51. HAACHT (Haacht): Villa de Coune (Fraikin-Persoons)

Jardin autour d'une villa bâtie en 1904, initialement 1,60 hectare, réduite de moitié à l'heure actuelle; vestiges de la plantation actuelle, e.a. une rangée d'hêtres pourpres.

52. HAACHT (Haacht): Presbytère de l'église Saint-Remi

Vestiges négligés d'un jardin (initialement 60 ares) autour d'un presbytère rebâti en 1934.

53. HAACHT (Haacht): Lombaardenhof

Etang (peut-être une ancienne tourbière) du début du 17e siècle, avec une plantation ornementale remarquable: une palissade de 80 m de long, formée par des tilleuls en espalier, ponctuée de hêtres pourpres.

54. HAACHT (Haacht): La propriété Feremans

Parc paysager de gentleman-farmer de près de 1 hectare, aménagé vers 1900; quelques arbres et arbustes intéressants.

55. HAACHT (Haacht): Domaine du C.P.A.S.

Vestiges (e.a. hêtres pourpres) d'un jardin de 58 ares autour d'une villa bâtie dans les années 1860 et démolie en 2002.

56. HAACHT (Haacht): Villa du notaire Tuerlinckx

Jardin informel avec des structures en moellons (35 ares) autour d'une villa en style 'moderne' bâtie en 1931; partiellement détruit pour élargir la route adjacente.

57. HAACHT (Tildonk): Hof ter Elst

Une partie de la douve, quelques arbres et un butte – vestiges d'une propriété (1,27 hectare) avec maison de plaisance avec bosquet en forme d'étoile; maison dévastée par un incendie en 1837, rebâtie en style néoclassique, démolie en 1981; jardin détruit après l'implantation d'une tréfilerie en 1951.

58. HAACHT (Tildonk): Pensionnat des Ursulines

Jardin du pensionnat et couvent des Ursulines, aménagé à partir de 1820; jardin d'agrément et potager

à géométrie régulière traditionnelle; transformation néogotique des bâtiments et réaménagement (environ 3 hectares) en style paysager hybride du jardin d'agrément vers 1880, structure et décoration déterminées par des motifs religieux (calvaire, voûte 'gotique' formée par des tilleuls, grotte de Lourdes...).

59. HAACHT (Tildonk): Esdorenhof (Enclos de l'Erable)

Parc paysager (circa 1 hectare) auprès d'une ferme, fortement transformée en 1736, en 1850-1860, et finalement en 1938-1948; espace allongé entouré d'arbres, avec butte-belvédère et petite pièce d'eau; plantations majoritairement des années 1930, mais plusieurs arbres monumentaux du 19e siècle.

60. HAACHT (Tildonk): Villa Vincart

Jardin (12 ares) derrière une villa bâtie dans les années 1880; vestiges de l'aménagement original (hêtres pourpres sur une banquette).

61. HAACHT (Tildonk): Villa Persoons

Jardin (48 ares) en style paysager aménagé autour d'une villa éclectique bâtie en 1918.

62. HAACHT (Tildonk): Villas auprès du canal

Deux jardins (environ 30 ares à chacun) autour de deux villas d'entre-deux-guerres.

63. HAACHT (Tildonk): 't Groen Kasteel (le Château Vert)

Jardin (2,5 hectares) en style paysager avec buttes architecturales, aménagé autour d'une villa en style cottage bâtie in 1909.

64. HAACHT (Tildonk): Appelburg

Parc avec pièce d'eau – initialement 2,30 hectares, actuellement réduit à moitié – aménagé en 1919 auprès d'une villa en style éclectique, quelques arbres d'essences rares en des arbres monumentaux qui datent d'avant l'aménagement.

65. HAACHT (Wakkerzeel): Presbytère de l'église Saint-Hubert

Jardin étiré, 52 ares, auprès d'un presbytère norbertin typique, exemple du modèle 'vivre entre cour et jardin' du 18e siècle; dualité typique entre partie régulière et symétrique contiguë à la maison, et une partie 'paysagère' avec quelques hêtre pourpres.

66. HAACHT (Wespelaar): Château de Wespelaar

Jardin paysager ('anglais') de la première époque, 17 hectares, aménagé d'après les dessins de Ghislain Henry autour d'une motte médiévale; orangerie, grotte artificielle, sculptures et 'fabriques' nombreuses: kiosque 'chinois', temple de Flore, pyramide et – à

partir de 1817 – une 'Elysée' avec obélisque; construction, en 1882, d'un château éclectique exubérant dessiné par Beyaert, accompagnée d'un réaménagement, évolution vers une plus grande austérité et un cadre plus naturel (disparition de la plupart des sculptures et de l'Elysée, sauf l'obélisque); démolition du château de Beyaert et construction du manoir actuel en 1955; un des parcs historiques les plus importants de la Belgique.

67. HAACHT (Wespelaar): Herkenrode

Maison de plaisance entourée de douves, avoisinant un bois coupé d'avenues en étoile et une motte circulaire à trois gradins, plantée de tilleuls et couronnée d'un pavillon; aménagé vers 1750, originellement 15 hectares; la construction d'une nouvelle maison vers 1860 fut accompagnée d'un aménagement paysager restreint (maintien des carrefours en étoile et des douves rectangulaires), élargi vers 1930; construction d'une nouvelle maison en 1964; depuis 1970 Herkenrode est devenu une des collections dendrologiques les plus remarquables de l'Europe occidentale.

68. HAACHT (Wespelaar): Ter Hulst

Propriété de près de 71 ares; à l'origine une ferme entourée par une douve, détruite pendant la première guerre mondiale, remplacée en 1925-1925 par une villa en style cottage avec garage; espace gazonné entouré d'arbres le long de la douve.

69. HAACHT (Wespelaar): Presbytère de la paroisse Saint-Hubert

Jardin (30 ares, douves inclus) entouré de douves, autour d'un presbytère du 17e siècle, transformé à plusieurs reprises; chênes têtards et restes d'une ancienne haie de charmes et hêtres) le long des douves; vestiges d'aménagement paysager.

70. KEERBERGEN: 'Le Château'

Jardin entourant une villa bâtie en 1875, hôtel à partir de 1928, à l'heure actuelle parc communal avec un musée de culture régionale; quelques vieux arbres remarquables.

71. KEERBERGEN: Villa 'Les Mélèzes'

Jardin de 35 ares entourant une villa bâtie en 1924, l'une des premières qui inaugura le développement touristique et résidentielle du village; arbres et arbustes de la plantation originelle.

72. ROTSELAAR (Rotselaar): Abbaye de Vrouwenpark – Collège Monfort

Domaine d'une ancienne abbaye de moniales cisterciennes, près de 11 hectares; abbaye démolie à l'exception du quartier de la maison de l'abbesse (futur 'château') et crypte gothique (gardée comme caverne

pittoresque); aménagement en 1815-1820 d'un jardin en style paysager de la première époque sur les décombres des bâtiments démolis, avec un étang en serpentine et plusieurs 'folies' pittoresques (pavillon, ponts à arches etc.) à l'intérieur des anciennes douves; pensionnat et couvent des pères Montfortains depuis 1927; l'unité originelle a été rompue par des constructions récentes; plusieurs arbres séculaires, quelques spécimens d'essences rares.

73. ROTSELAAR (Rotselaar): Rega's Hof

Domaine de près de 12 hectares comprenant un parc en style paysager tardif avec grotte et pièce d'eau en serpentine, aménagé en 1880-1890 autour d'un manoir éclectique avec chapelle néogotique, à l'endroit d'une maison de plaisance début 18e siècle; plusieurs éléments (jardin-île, arbres séculaires) de l'ancien aménagement ont été préservés.

74. ROTSELAAR (Rotselaar): Chapelle de Notre-Dame des Sept Douleurs

Plantation demi-circulaire (14 ares) de hêtres et de tilleuls taillés en candélabre, entourant une chapelle néogotique de 1840 (à la place d'une chapelle du 17e siècle); aménagement déterminé par la symbolique des chiffres et les rites du pèlerinage.

75. ROTSELAAR (Rotselaar): Presbytère de l'église Saint-Pierre

Jardin de presbytère de 57 ares; presbytère du début du 17e siècle, renovation des bâtiments, construction d'une grotte de Lourdes et nouvelles plantations vers 1912.

76. ROTSELAAR (Werchter): Maison Van Roost

Jardin de 30 ares, aménagé par le brasseur Van Roost derrière une maison mitoyenne (rebâtie vers 1900) en bordure de la place communale; quelques vieux arbres.

77. ROTSELAAR (Wezemaal): Ancien Château

Reliques des douves entourant le site (51 ares) d'un château féodal, démoli vers 1800; les cartes cadastrales anciennes attestent d'une tentative d'aménagement d'un "jardin à l'anglaise".

78. ROTSELAAR (Wezemaal): Presbytère de la paroisse Saint-Martin

Jardin autour d'un presbytère du début du 17e siècle, environ 1,5 hectare, dont la moitié entourée d'une douve; deux monticules et une architecture d'ifs témoignent de la fonction principale du jardin: méditation et prière.

79. ROTSELAAR (Wezemaal): Nouveau Château

Parc paysager (initialement 2 hectares) avec pièce d'eau oblongue ('paysage fluvial') et potager, aménagé autour d'une villa bâtie vers 1870, rebâtie en 1905; à l'heure actuelle la villa abrite une école primaire, l'ancien potager un club de tennis; plutôt négligé.

80. ROTSELAAR (Wezemaal): Wijngaardberg

Le mur du vignoble, un mur en galets de grès ferrugineux empilés de 1,5 km de long, et les terrasses sur le flanc sud du Wijngaardberg (Côte du Vignoble) ne sont pas les témoins de la viticulture médiévale, mais d'un vignoble de 30 hectares qui, de 1814 jusqu'à 1845, a transformé Wezemaal en village viticole exportateur; il existe quand-même une lithographie du début du 19e siècle représentant le vignoble sans terrasses.

81. SCHERPENHEUVEL-ZICHEM (Averbode):

Abbaye des Norbertins à Averbode

Jardin abbatial muré de près de 3,5 hectares, partie d'un ensemble historique de vergers, potagers, viviers et forêts, qui existe encore partiellement; remanié en style paysager vers 1860-1870, mais en préservant plusieurs éléments de géométrie régulière (pièces d'eau, talud) qui datent au moins de 1650.

82. SCHERPENHEUVEL-ZICHEM (Averbode):

Parc Marial

Selon l'appréciation du visiteur: 'folie' immense ou jardin religieux thématique (lieu de pèlerinage), autour de la vie de Notre Dame, avec grotte de Lourdes et – reliées par des sentiers 'paysagers' – sept stations représentant les Sept Douleurs de Marie avec décors architecturaux 'antiques'; aménagé sur terrain boisé entre 1935 et 1960; exubérantes constructions en rocaille de A. Janssens et O. Tondeleir.

83. SCHERPENHEUVEL-ZICHEM (Averbode):

Villa Govaerts

Jardin paysager de 1,5 hectare autour d'une villa éclectique (éléments cottage et Jugendstil) bâtie en 1903; les arbres de la plantation originelle ont disparu pour la plupart; pavillon rustique à côté d'une petite pièce d'eau.

84. SCHERPENHEUVEL-ZICHEM (Averbode):

De Schommel

Jardin d'agrément (90 ares) aménagé autour d'une villa bâtie en 1912-1913; installation d'une 'colonie de vacances' à partir de 1920, par après pensionnat pour enfants délaissés; nouveau bâtiment ("sanatorium") en 1926, aménagement d'un potager/verger (50 ares) et d'un petit jardin paysager avec des éléments pittoresques, disparu en majeure partie en 1992-1993.

85. SCHERPENHEUVEL-ZICHEM (Messelbroek):**Château Roosmaer**

Villa offrant l'aspect d'un petit château fort (crénaux, mâchicoulis etc.), ravissant exemple d'architecture en briques, bâtie vers 1890 au bord d'un parc de 1,33 hectare; rotonde de tilleuls.

86. SCHERPENHEUVEL-ZICHEM (Scherpenheuvel):**Parc autour de la basilique**

Lieu de pèlerinage marial et place fortifiée, aménagé en 1609-1627 autour de la première église baroque des Pays-Bas méridionaux selon un plan heptagonal (symbolisant les sept douleurs de la Vierge); la basilique occupe le centre d'un jardin planté d'arbres; réaménagement en style paysager et construction d'un pavillon pittoresque au-dessus de la source des pèlerins en 1870-1871; nouvelles plantations vers 1900 et aménagement d'une promenade religieuse, le 'Chemin du Grand Rosaire'.

87. SCHERPENHEUVEL-ZICHEM (Scherpenheuvel):**Villa Edouard Michiels**

Jardin de 70 ares autour d'une villa en style cottage, ancien siège de la firme 'Michiels Frères', jadis renommée pour ses pépinières, entreprise d'aménagement et d'architecture de jardins et parcs; partie du jardin d'en face (16 ares) disparu; jardin en cuvette avec canal et sentiers en moellons, formant un motif Art déco élégant. Partiellement détruit en 2003.

88. SCHERPENHEUVEL-ZICHEM (Scherpenheuvel):**Villa Coenen**

Reste ombragé d'un jardin (initialement 50 ares) aménagé autour d'une villa éclectique bâtie en 1897.

89. SCHERPENHEUVEL-ZICHEM (Scherpenheuvel):**'Château' de Scherpenheuvel**

Jardin oblong de 3,5 hectares en style paysager symétrique, aménagé en 1903 autour d'une villa éclectique, comprenant petite pièce d'eau et parcouru de chemins formant un 8; transformations et défigurements profonds (maison de repos, centre de conférence); vestiges des plantations originelles (hêtre pourpre, tilleul argenté, noyer noir).

90. SCHERPENHEUVEL-ZICHEM (Zichem):**Place du Marché**

Place communale, 50 ares, originellement entourée de tilleuls, réaménagée en 1920 en 'square' géométrique, caractéristique des grandes villes; le réseau des sentiers et les arbres originels (surtout des hêtres pourpres mutilés) ont été conservés.

91. SCHERPENHEUVEL-ZICHEM (Zichem):**Oranjekasteel (Château d'Orange)**

Château appartenant à la maison d'Orange-Nassau entre 1499 et 1796, entourée de douves rectangulaires, anéanti en 1599, rebâtie au 17e siècle et remanié vers 1900; jardin régulier modeste à l'intérieur des douves (1 hectare) vers 1830.

92. SCHERPENHEUVEL-ZICHEM (Zichem):**Arendschot**

Jardin rectangulaire de près de 1,5 hectare entouré de douves, ensemble créé au début du 19e siècle autour d'un manoir transformé en 'château' vers 1880; plusieurs vieux arbres.

93. SCHERPENHEUVEL-ZICHEM (Zichem):**Villa Bosquet**

Parc en style paysager avec étang, près de 9 hectares, aménagé autour d'une villa rustique en 1870-1895; nombreuses buttes artificielles modélées dans la terre excavée pour l'étang; belle plantation, grande variation en formes et en couleurs.

94. TREMELO (Tremelo): Château de Fonteyn

Parc boisé paysager autour d'une ancienne tourbière (ensemble 4,5 hectares) et une villa éclectique de 1890, rebâtie en style néotraditionnel vers 1920 après une incendie; grand étang couvert de nénuphars jaunes et blancs; site charmant à grande valeur naturelle.

95. TREMELO (Tremelo): Heideburg

Parc boisé avec traces des sentiers paysagers originaux, ensemble avec le potager et le verger (disparus) près de 3 hectares, autour d'une villa incendiée en 1914, reconstruite, à l'origine une maison de chasse des années 1840.

96. TREMELO (Tremelo): Villa, Hondsdonk 97

Jardin de 70 ares entourant une villa art déco bâtie en 1935; arbres et arbustes de la plantation originelle.

Summary

1. AARSCHOT (Aarschot): Municipal Park

Municipal park, laid out circa 1920 after the junction of the former Capuchin convent and the former bailiff's residence; landscaped during the second part of the 19th century, halved about 1890 after cutting off the Demermeander; bandstand pavilion from the interbellum period.

2. AARSCHOT (Aarschot): Elzenhof

Landscape park with pond, created about 1850 next to a countryhouse, afterwards rebuilt into an eclectic mansion; initially 7 hectares, doubled by 1900, afterwards halved again; several specimens of old and/or rare trees.

3. AARSCHOT (Aarschot): Liedeberg – Lindenberg

Two adjacent parks (together about 6 hectares) in landscape style, surrounding two eclectic villas built around 1900 on a north slope above the Demer valley, with (until recently) a nice panorama; example of a 'borrowscape'.

4. AARSCHOT (Aarschot): Schoonhoven

Medieval moated site surrounded by ponds; present castle from 1770-1780, several times rebuilt in 1850-1900; traces of large-scale layout (alley, island garden) in a degraded environment.

5. AARSCHOT (Aarschot): Speelhoven

Manor with courtyard, garden and orchard, about 1.5 hectare, house (16th-17th century, restored 1996-1998) and garden surrounded by a trapeziform moat; site almost unaltered since the 18th century; monumental pear tree.

6. AARSCHOT (Aarschot): Meetshoven

Medieval castle site with manor from the 18th century; half-hearted attempt to a classical layout of the surrounding landscape of fen pits, poor fields and heathland during the 18th century (tree-lined alleys, grove with 'étoile'); castle downgraded to farmstead about 1880, thoroughly renovated in the 1960s.

7. AARSCHOT (Aarschot): former deanery

Town garden (about 50 ares) laid out in the late 19th century next to the former deanery of Aarschot; wooded slope integrated as pleasure ground; old ginkgo.

8. AARSCHOT (Aarschot): Villa Coremans

Garden of about 70 ares, laid out on a steep hill slope above the town, next to a villa built in 1870; modest example of a 'borrowscape'.

9. AARSCHOT (Aarschot): Villa Paula

Small informal garden (31 ares) at the outskirts of the town, laid out from 1870 around an octagonal neo-Gothic pavilion; house built in 1903; garden partly mutilated by new extension to the house in 1988; most old trees have been felled since 1999.

10. AARSCHOT (formerly Begijnendijk): De Meertsels

Wooded landscape park (circa 6 hectares), laid out in 1860-1900 around neoclassical countryhouse.

11. AARSCHOT (Gelrode): Rivieren Castle

Originally a medieval moated castle-site, including keep-and-bailey, demolished in 1866; new landscape park (5.5 hectares) surrounding an eclectic mansion built about 1880; purple beeches forming a typical '12 Apostles' group.

12. AARSCHOT (Gelrode): Nieuwland Manor

Garden of circa 2.5 hectares in a closed, intimate, early landscape style, laid out about 1810 around a pre-existing pond and next to a neoclassical countryhouse.

13. AARSCHOT (Langdorp): Villa Dorenberg

Remnant of a garden surrounding a villa built in 1887, initially 1.5 hectare; relics of the original planting (monumental purple beech, hornbeam hedge).

14. AARSCHOT (Langdorp): Presbytery of Saint Peter's parish

Garden of 46 ares, laid out next to a presbytery built in 1791; relics of original planting (monumental common oak, hornbeam hedge...).

15. AARSCHOT (Rillaar): De Proost's Castle

Walled garden (84 ares) surrounding a convent-like villa (chapel on the upper floor) built in the late 1890s; half pleasure garden (with traces of architectural relief), half kitchen garden.

16. BEGIJNENDIJK (Begijnendijk): Het Kasteeltje (the Little Castle)

Small landscape park (1.5 hectare) with architectural microrelief (hillock with sunken path), laid out circa 1890 on the site of a former countryseat built by the abbey of Averbode in the early 18th century; traces of the ancient moats.

17. BEGIJNENDIJK (Betekom): Hof ter Bruggen

Relics of a medieval moated castle (with keep and bailey); transformed into a countryhouse in the 16th century, with kitchen garden and pleasure grounds, within rectangular moats; castle and annexes demolished around 1880; moats partly preserved.

18. BEKKEVOORT (Assent): Assent Castle

Estate of 2 hectares around an eclectic villa built circa 1900 on a vantage point on a hill slope, pleasure garden on the steepest part; nice prospect, example of a 'borrowscape'.

19. BEKKEVOORT (Assent): Prinsenbos Farmstead
Farmstead with neoclassical residential wing from the mid-19th century; elements of unassuming landscape architecture (undulating bosquet edge, small pond).

20. BEKKEVOORT (Bekkevoort): Bergenhof

Landscape park of 3 hectares adjoining a neoclassical mansion and an old farmstead, laid out in 1850-1860 by damming up a brook, transforming it into a 'river' with two islets; some old trees, rare tree species among the more recent plantations.

21. BOORTMEERBEEK (Boortmeerbeek):

Oudenhove

Relics of a landscape park (lodge, pond...), initially 3.4 hectares, laid out before 1820 next to a neoclassical manor demolished in 1948.

22. BOORTMEERBEEK (Boortmeerbeek): Meerbeek Castle

Relics of a medieval moated village castle (with keep and bailey), within rectangular moats and alleys with trees, represented in 1696 with baroque parterres; the

castle was demolished in 1847, but the moats have been preserved.

23. BOORTMEERBEEK (Boortmeerbeek):

Villa Van Gorp

Garden (58.4 ares) shaded by trees, surrounding an eclectic villa built in 1893.

24. BOORTMEERBEEK (Hever): Ravestein

Estate (about 6 hectares) surrounding a home for the elderly people (from 1894 on); originally a moated site with two islets (for keep and bailey each); the wooded pleasure ground with two ponds to the north-east of the manor might be a relic of a regular garden from the early 17th century; important transformations about 1865 (e.g. the castle-moat reshaped into an irregular pond); several trees from that period (purple beeches, plane-trees, common oak), even in the surrounding meadows.

25. BOORTMEERBEEK (Hever): Presbytery of Our Lady's church

Presbytery garden of 80 ares; original layout of the moated presbytery dates back to the early 17th century; renovation of the building circa 1760 and, especially, in 1880 when the garden got a new layout; some rare tree species.

26. BOORTMEERBEEK (Hever): Villa Ter Biest

Garden (36 ares) with small pond and gothic pavilion, surrounding a villa built in 1885; an open gazebo and a box parterre have been added recently.

27. BOORTMEERBEEK (Hever): Villa Bieststraat 89
Landscape garden (circa 2.3 hectares) around a villa built in 1890, with a meandering rivulet, a bower with climbing roses, and a steep bank planted with trees as eye-catchers.

28. BOORTMEERBEEK (Hever):

Villa Van Horenbeek

Garden of 87 ares, laid out in landscape style around an eclectic villa built in 1919; rose harbour, monumental gate; uninhabited for some years, neglected.

29. BOORTMEERBEEK (Hever): Trianon

Layout relics from different periods surrounding ancient countryhouse: moat transformed into serpentine lake, old trees dispersed over several properties, avenue fragments.

30. BOORTMEERBEEK (Hever): Bunselhof

Garden in landscape style (80 ares) with ice-house and pond, next to an eclectic villa built circa 1900 in the place of an 18th century house.

31. BOORTMEERBEEK (Hever): Gottendijis

Relics of a mansion built in the early 17th century, with two tenant farms and gardens, within rectangular moats, surrounded by avenues lined with trees; demolished in 1833, except for an 18th century gate with bridge (the gate collapsed in 1990) and some minor farm buildings; the remaining buildings were used between 1833 en 1950 as farmhouse and hunting lodge; two small, picturesque, folly-like pavilions built circa 1880; most of the moats have been preserved.

32. BOORTMEERBEEK (Hever) / ZEMST (Elewijt): Schiplaken Castle

Medieval moated site, converted during the 17th century into a baroque watercastle with parterre garden, orangery and stellar traced woodland; the castle was rebuilt as a Palladian manor about 1820 and surrounded by a 'river' landscape running out into the surrounding woods, initially about 100 hectares; the manor was remodelled in eclectic style about 1900 and the landscape park extended; devastated by the Germans in 1914, the manor was rebuilt in 1920; monumental icehouse, old plane trees and purple beeches.

33. DIEST (Deurne): De Kievit

Informal garden (1.5 hectare) surrounding villa built about 1890; open space surrounded by tree belt; relics of the original plantation (purple beeches).

34. DIEST (Diest): De Warande

Iron sandstone hill in the center of Diest, the medieval castle hill, with the primitive dungeon hill and relics of the 14th century castle (demolished in 1514); a neoclassical mansion was built in 1847-1848; layout of a park in landscape style circa 1880, in its centre the dungeon moat as a circular bower with lime trees; public park since 1939.

35. DIEST (Diest): The ramparts of the 19th century

The remnants of the original planting – mainly beech and hawthorn – of the fortifications (including citadel) around the town of Diest, laid out in 1837-1856, still strongly reflect the instructions of a decree of 1852 concerning species to be used, planting patterns, zones to be planted.

36. DIEST (Diest): Ancient presbytery of the beguinage

Relics of a landscape garden (originally 80 ares), created circa 1890 next to the former presbytery of the Diest beguinage, with irregular pond, islet, purple beeches in a typical oval pattern ('The 12 Apostles'); since 1960 in a degraded environment; Belgium's largest pendulous ginkgo in front of the presbytery.

37. DIEST (Diest): Ancient presbytery of Our Lady's church & ancient brewery 'De Wereld'

Relics (old trees) in a degraded environment of two landscape gardens (circa 70 ares), laid out respectively next to former presbytery of Our Lady's church, and behind the former brewery 'De Wereld', demolished in 1978.

38. DIEST (Diest): General Hospital

Relics in a degraded environment of an early landscape garden with serpentine curved pond, early 19th century; part of the pond and some trees of the 19th century planting have been preserved.

39. DIEST (Diest): former brewery Cerckel

Brewer's garden in landscape style of 1.3 hectares, laid out circa 1880 in the town centre of Diest on former monastery grounds; glasshouse-conservatory with elegant wrought iron entrance pavilion; former infirmary rebuilt as garden pavilion; grotto and pond with cascade and remarkable arched bridge; abandoned in 1990, now dilapidated.

40. DIEST (Diest): former refuge of the abbey of Averbode

Small urban garden (20 ares) next to a former refuge of the Norbertine abbey of Averbode; traces of ancient layout, recent parterre with roses.

41. DIEST (Diest): ruins of Saint John's parish

Ruins of a Gothic church with exuberant overgrowth with ivy, a longtime romantic icon to the town; monumental yew and ivy.

42. DIEST (Kaggevinne): Galgenberg (Gallows Hill)

Estate of 2 hectares, with pleasure garden on the steepest part; laid out and planted between 1848 and 1910; unique folly in the shape of a truncate cone of piled iron sandstones; example of a 'borrowscape'.

43. DIEST (Molenstede): 't Zand

Landscape park of 3 hectares, with a little pond, laid out next to a neoclassical manor about 1870; access drive (initially double-track) shaded by beeches; meadows to the northwest of the manor superficially landscaped in 1910-1930; relics of the original plantations.

44. DIEST (Molenstede): Remax

Landscape park of 3 hectares laid out around an eclectic mansion built in 1909, next to an ancient farmstead; two small ponds and an architectural hill-ock; some rare trees.

45. DIEST (Molenstede): Grasboskasteel

'Borrowscap' garden, about 3 hectares, conceived as a vantage point towards an adjacent valley landscape, created in landscape style in 1901-1911 around neo-Renaissance villa with terraces, balconies and belvedere tower; original layout masked by afforestation and division of the property.

46. DIEST (Molenstede): Jagersberg

Park in landscape style, initially 2.5 hectares, surrounding a villa built circa 1910, though several trees may be older; excellent new layout with water-garden and topiary near the villa, designed by J. Wirtz, 1983-1984; collection of rare trees and shrubs, especially rhododendron.

47. DIEST (Molenstede) / TESSENDERLO (Engsbergen): Groot Asdonk

Anglo-Chinese style garden of 6 hectares beside a farm that includes a countryhouse built in 1760; possibly laid out on a clay extraction site; delightful labyrinth of islands, peninsulas, isthmi, channels, hillocks, winding paths between embankments overgrown with mosses, rhododendron massifs and some rare oak species.

48. DIEST (Schaffen): De Schans (the Sconce)

Informal garden, about 0.5 hectare, laid out about 1910 within the moats of a rectangular sconce from the early 17th century; some rare tree species.

49. DIEST (Schaffen): Guldenboom

Garden of 1.25 hectares overshadowed by old trees (purple beech, sweet chestnut), laid out in front of a villa built in 1857; adjacent new garden of 1.5 hectares laid out around a cottage-like villa built in the late 1940s, with box parterres and topiary.

50. HAACHT (Haacht): Het Heiken (municipal hall)

In the late 16th century a farmstead with tavern next to a fenpit, converted by 1650 into a countryhouse with small regular garden and orchard, inhabited by the Goltfus family (organ manufacturers); neoclassical face-lift in 1815 and lay-out of landscape garden (1.5 hectares) around the fenpit; converted into hotel-café in 1957, municipal hall from 1977 on; several trees dating from the 19th century.

51. HAACHT (Haacht): Villa de Coune (Fraikin-Persoons)

Garden surrounding a villa built in 1904, initially 1.60 hectares, now halved; relics of the original plantation, e.g. a row of purple beeches.

52. HAACHT (Haacht): Presbytery of Saint Remy church

Neglected remnant of a garden (initially 60 ares) surrounding a presbytery rebuilt in 1934.

53. HAACHT (Haacht): Lombaardenhof

Pond (possibly an ancient fenpit) dug in the early 17th century, with remarkable ornamental planting: a palissade of clipped lime trees, punctuated by purple beeches; early 20th century, maybe older.

54. HAACHT (Haacht): Feremans' estate

Gentleman-farmer's garden of about 1 hectare in landscape style, laid out around 1900; some interesting trees and shrubs.

55. HAACHT (Haacht): Estate of the Public Welfare Administration

Relics (e.g. purple beeches) of a garden surrounding a villa built in the late 1860s and demolished in 2002.

56. HAACHT (Haacht): Villa of Notary Tuerlinckx

Informal garden with flagstone structures (35 ares) surrounding a modern-style villa built in 1931; partially destroyed to widen the adjacent road.

57. HAACHT (Tildonk): Hof ter Elst

Part of the moat, some trees and a hillock – relics of a country estate (1.27 hectares) with manor and bosquet with 'étoile'; rebuilt in neoclassical style after a fire in 1837, demolished in 1981; garden destroyed after the establishment of a steel wire plant in 1951.

58. HAACHT (Tildonk): Ursuline Boarding School

Gardens surrounding a boarding school and Ursuline convent established in 1821, initially with pleasure and kitchen gardens laid out in traditional regular patterns; neo-Gothic transformation of the buildings around 1880, pleasure-grounds re-styled as a landscape garden, layout and furnishing strongly determined by religious themes (calvary, 'Gothic' vault with lime trees, Lourdes grotto...).

59. HAACHT (Tildonk): Esdorenhof (Sycamore Court)

Landscape park (about 1 hectare) next to a farmstead, altered in 1736, 1850-1860 and, finally, 1938-1948; tree belt surrounding an elongated open space, with belvedere-hillock and small pond; most trees planted during the late 1930s, but some old, monumental trees.

60. HAACHT (Tildonk): Villa Vincart

Garden (12 ares) behind a villa built in the 1880s; relics of the original layout and trees (purple beeches on a bank).

61. HAACHT (Tildonk): Villa Persoons

Garden (48 ares) in landscape style, surrounding an eclectic villa built in 1918.

62. HAACHT (Tildonk): Villas next to the canal

Two gardens (circa 30 ares each) surrounding two interbellum villas.

63. HAACHT (Tildonk): 't Groen Kasteel (the Green Castle)

Garden (2.5 hectares) in landscape style with architectural hillocks surrounding a cottage-villa built in 1909.

64. HAACHT (Tildonk): Appelburg

Park with pond – initially 2.30 hectares, now halved – laid out in 1919 next to villa in eclectic style; some rare tree species and monumental trees older than the park.

65. HAACHT (Wakkerzeel): Presbytery of Saint Hubert's parish

Until recently neglected, oblong garden, 52 ares, surrounding a typical Norbertine presbytery, example of the 18th-century model 'vivre entre cour et jardin'; typical duality of a plot adjacent to the house, with traces of regular, symmetrical layout, and a landscaped part with a few purple beeches.

66. HAACHT (Wespelaar): Wespelaar Castle

Early landscape garden ('jardin anglais'), 17 hectares, designed by Ghislain Henry and laid out in 1797 on a medieval moated site; orangery, artificial grotto, numerous statues and 'fabriques': 'Chinese' pavilion, temple of Flora, pyramid, and – after 1817 – 'Elysium' with obelisk; construction of an exuberant eclectic mansion designed by Beyaert in 1882, followed by simplification and evolution toward a more natural layout (disappearance of most statues and Elysium, except the obelisk); demolition of the Beyaert mansion and construction of a new one in 1955; one of Belgium's most important historic parks.

67. HAACHT (Wespelaar): Herkenrode

Countryhouse within a rectangular moat, next to a wooded area with star-shaped intersections and a pavilion on a three-stepped, circular mound planted with lime trees; initially 15 hectares; the building of a new house circa 1860 was accompanied by a limited landscape layout (rectangular moat and star-shaped forest lanes maintained), extended circa 1930; new manor built in 1964; since 1970 Herkenrode has developed into one of the foremost dendrological collections in Western Europe.

68. HAACHT (Wespelaar): Ter Hulst

Property of circa 71 ares; originally the moated site of a farmstead, devastated during the first world war, replaced with a cottage-like villa with garage in 1925-1927; open space surrounded by a belt of trees along the moatbanks.

69. HAACHT (Wespelaar): Presbytery of Saint Hubert's parish

Moated garden (30 ares, moat included) surrounding a 17th-century presbytery repeatedly rebuilt; pollard oaks and relics of an old beech and hornbeam hedge along the moat; traces of a small-scale landscape garden.

70. KEERBERGEN: 'The Castle'

Garden around a villa built in 1875, hotel from 1928 on, now municipal park with a museum on local history and folklore; some remarkable old trees.

71. KEERBERGEN: Villa 'Les Mèlèzes' ('The Larches')

Garden (35 ares) surrounding a villa built in 1924, one of the first heralding an era of large-scale touristic and residential development in an until then predominantly rural area; trees and shrubs from the original plantation preserved.

72. ROTSELAAR (Rotselaar): Vrouwenpark Abbey – Monfort College

Site of a former Cistercian abbey for women, about 11 hectares, demolished except for the abbess's residence (reused as 'castle') and a Gothic crypt (restyled as 'grotto'); layout of an early landscape garden in 1815-1820 within the ancient moats, with several follies ('Gothic' gazebo, arched bridges etc.) and serpentine lake 'flowing' through the crypt-grotto; boarding school and Montfortan convent from 1927 on; the original unity and coherency have been affected by new buildings; several old trees or rare tree species.

73. ROTSELAAR (Rotselaar): Rega's Hof

Estate of circa 12 hectares including a park in late landscape style with grotto and serpentine lake, laid out in the 1880s around an eclectic mansion with neo-Gothic chapel, at the site of an 18th-century countryhouse; several features (islet garden, old trees) of the ancient layout have been preserved.

74. ROTSELAAR (Rotselaar): Chapel of Our Lady of the Seven Sorrows

Semicircular plantation (14 ares) of beeches and trimmed lime trees, surrounding a neo-Gothic chapel built in 1840 (on the site of a 17th-century chapel); layout determined by numerology and rites of pilgrimage.

75. ROTSELAAR (Rotselaar): Presbytery of Saint Peter's parish

Walled presbytery garden of 57 ares; presbytery building from the early 17th century; renovation and construction of an Our-Lady-of-Lourdes grotto and new plantations circa 1912.

76. ROTSELAAR (Werchter): Van Roost's House

Garden of 30 ares, laid out by brewer Van Roost behind a row house (rebuilt about 1900) alongside the village green; some old trees.

77. ROTSELAAR (Wezemaal): Ancient Castle

Relics of the moated site (51 ares) of a medieval castle demolished around 1800; 19th-century cadastral maps testify to a layout attempt of a "jardin à l'anglaise".

78. ROTSELAAR (Wezemaal): Presbytery of Saint Martin's church

Garden surrounding an early 17th-century presbytery; about 1.5 hectares, half of it surrounded by a moat; two hillocks and interesting yew architecture testify to this garden's main function: meditation and prayer.

79. ROTSELAAR (Wezemaal): New Castle

Park in landscape style (initially 2 hectares) with oblong pond ('river landscape') and kitchen garden, laid out around a countryhouse built circa 1870, rebuilt in 1905, the house is now used as school building, the former kitchen garden harbours tennis courts; rather neglected.

80. ROTSELAAR (Wezemaal): Wijngaardberg

The vineyard wall, a unique 1.5 km long dry-stone wall of iron sandstone plates, and the terraces on the Wijngaardberg (i.e. Vineyard Hill) are witnesses of a large-scale (30 hectares), early 19th-century viniculture, which turned Wezemaal into a real wine village; however, an early 19th-century lithography represents the vineyards without terraces.

81. SCHERPENHEUVEL-ZICHEM (Averbode):

Norbertaine abbey at Averbode

Walled abbey-garden, about 3.5 hectares, part of a (partly surviving) complex of orchards, kitchen-gardens, fish ponds and woodland; superficially landscaped about 1860-1870, but several regular elements (ponds, tali) dating back to at least 1650, have been preserved.

82. SCHERPENHEUVEL-ZICHEM (Averbode):

Our Lady's Park

Depending on the visitor's appreciation: an immense 'folly' or a religious-thematic garden (designed as a place of pilgrimage) concerning our Lady, with a

Lourdes Grotto and – linked by landscaped pathways – seven stations representing the Seven Sorrows of the 'Mother of Sorrows' against architectural 'classical' backgrounds; laid out on a woodland plot of 3 hectares between 1935 and 1960; exuberant rocaille works by A. Janssens and O. Tondeleir.

83. SCHERPENHEUVEL-ZICHEM (Averbode):

Villa Govaerts

Landscape garden of 1.5 hectares surrounding an eclectic villa (cottage with Jugendstil elements) built in 1903; most of the original trees have disappeared; rustic pavillion next to a small pond.

84. SCHERPENHEUVEL-ZICHEM (Averbode):

De Schommel

Amenity garden (90 ares) surrounding a villa built in 1912-1913; holiday home from 1920 on, afterwards a permanent reception centre and boarding school for neglected children; new institute building in 1926, together with the layout of an orchard and kitchen garden (50 ares) and a small landscape garden with 'picturesque' elements, for the greater part destroyed in 1992-1993.

85. SCHERPENHEUVEL-ZICHEM (Messelbroek):

Roosmaer Castle

Castle-like villa (battlements, turrets etc.), delightful example of brick architecture, built circa 1890 at the outskirts of a park of 1.33 hectares; rotunda of lime trees.

86. SCHERPENHEUVEL-ZICHEM (Scherpenheuvell):

Park surrounding the basilica

Place of pilgrimage and stronghold, built in 1609-1627 around the first Baroque church of the Southern Netherlands, according to a heptagonal plan (symbolizing the Virgin Mary's seven sorrows); the basilica occupies the centre of a garden planted with trees; layout in landscape style with a picturesque pavilion above the pilgrim's well in 1870-1871; new plantations about 1900 and layout of a religious promenade, the 'Rosary Road'.

87. SCHERPENHEUVEL-ZICHEM (Scherpenheuvell):

Villa Edouard Michiels

Garden, 70 ares, surrounding a villa in cottage style, former seat of the firm 'Michiels Frères', once famous tree nurseries, garden designers and contractors; the garden part at the opposite side of the street (16 ares) has disappeared; sunken parterre with canal and flagstone paths forming an elegant art deco pattern. Partly destroyed in 2003.

88. SCHERPENHEUVEL-ZICHEM (Scherpenheuvel):
Villa Coenen

Remnant of a garden (initially 50 ares), shaded by trees, surrounding an eclectic villa built in 1897.

89. SCHERPENHEUVEL-ZICHEM (Scherpenheuvel):
'Scherpenheuvel Castle'

Elongated garden of 3.5 hectares in landscape style, laid out symmetrically around an eclectic villa built in 1903, with a small pond and an 8-shaped road pattern; important alterations and mutilations (home for the elderly, conference hall); relics of the original planting (purple beech, silver lime, black walnut).

90. SCHERPENHEUVEL-ZICHEM (Zichem):

Market Place

Market place, 50 ares, originally a rustic village green surrounded by lime trees, transformed in 1920 into a typical big-city 'square'; the path network and the greater part of the original trees (mostly maimed purple beeches) have been preserved.

91. SCHERPENHEUVEL-ZICHEM (Zichem):

Orange Castle

Former mansion of the Orange-Nassau family surrounded by a rectangular moat, destroyed in 1599, rebuilt in the 17th century and rebuilt circa 1900; modest regular garden (1 hectare) inside the moats about 1830.

92. SCHERPENHEUVEL-ZICHEM (Zichem):
Arendschot

Rectangular, moated garden of circa 1.5 hectares, laid out at the beginning of the 19th century, surrounding manor transformed into 'castle' in 1880; several old trees.

93. SCHERPENHEUVEL-ZICHEM (Zichem):

Villa Bosquet

Landscape park with lake, about 9 hectares, laid out in 1870-1895 around a rustic country-house; numerous artificial hillocks moulded with the spoil from the excavation of the lake; nice plantation, wide variety of forms and colours.

94. TREMELO (Tremelo): Fonteyn's Castle

Forested landscape park next to an ancient fen pit (4.5 hectares) and eclectic villa from 1890, rebuilt in neotraditional style circa 1920 after fire; large pond with white and yellow water-lily; attractive site of a high natural value.

95. TREMELO (Tremelo): Heideburg

Forested park with traces of the original winding paths; together with the former orchard and kitchen garden about 3 hectares, laid out around a villa rebuilt after a fire in the first world war, originally a hunting lodge built in the 1840s.

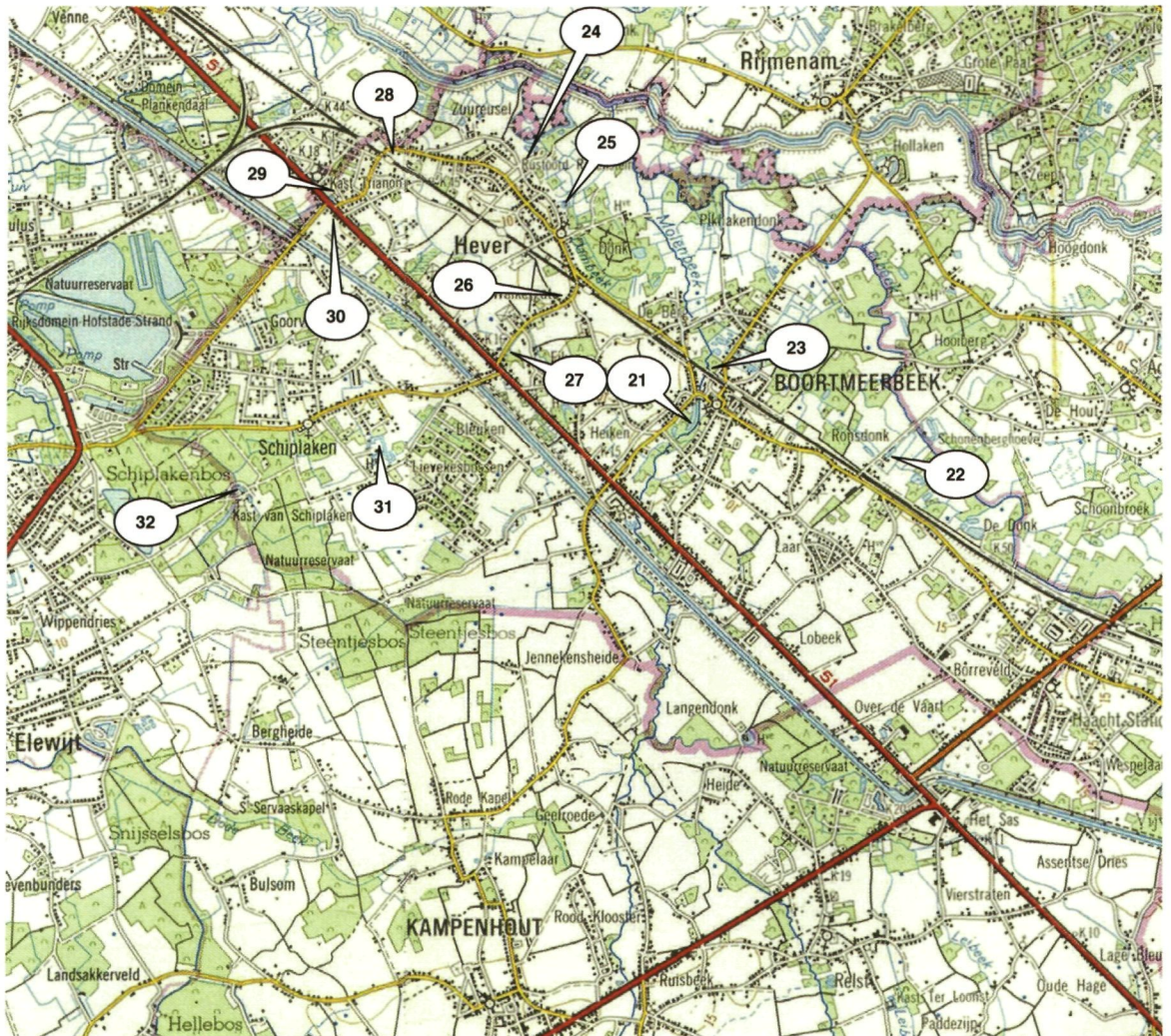
96. TREMELO (Tremelo): Villa, Hondsdonk 97

Garden of 70 ares surrounding an art deco villa built in 1935; trees and shrubs from the original plantation preserved.

▲ De vijver met gele plomp en waterlelie, in feite een oude turfkuil in een laatglaciale Dijlemeander, voor het kasteel van Fonteyn te Tremelo (foto R. Deneef, 1998)

Kaarten met situering van de besproken tuinen en parken

BOORTMEERBEEK (Boortmeerbeek)

- 21. Oudenhoven (goed van Hecking)
- 22. Kasteel van Meerbeek
- 23. Villa Van Gorp

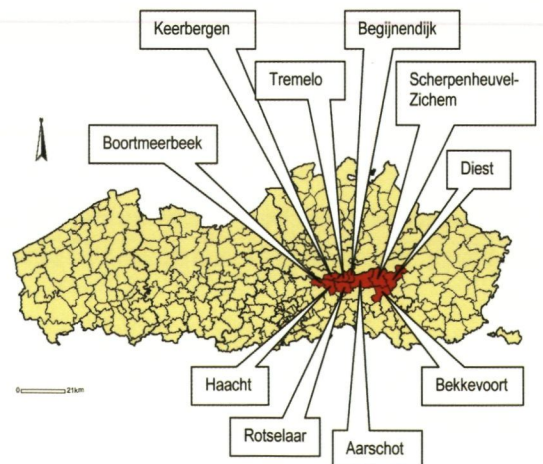
BOORTMEERBEEK (Hever)

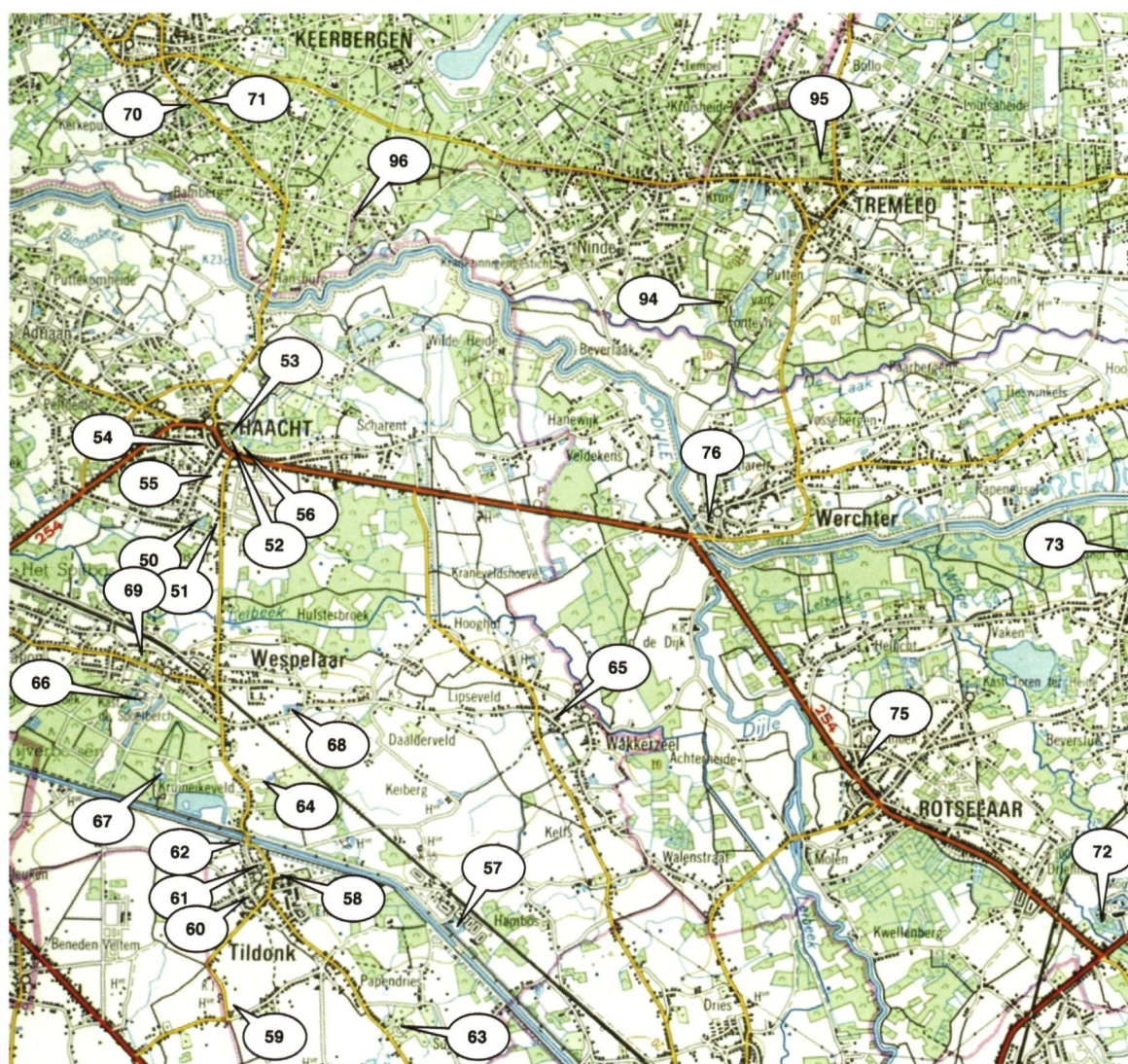
- 24. Ravestein
- 25. Pastorie van de Onze-Lieve-Vrouwkerk
- 26. Villa Ter Biest
- 27. Villa Bieststraat 89
- 28. Villa Van Horenbeek
- 29. Trianon
- 30. Bunselhof
- 31. Gottendijs

BOORTMEERBEEK (Hever) – ZEMST (Elewijt)

- 32. Kasteel van Schiplaken

A

B

HAACHT (Haacht)

- 50. Het Heiken (gemeentehuis)
- 51. Villa de Coune (Fraikin-Persoons)
- 52. Pastorie van de Sint-Remigiuskerk
- 53. Lombaardenhof
- 54. Goed Feremans
- 55. O.C.M.W.-domein
- 56. Villa Notaris Tuerlinckx

HAACHT (Tildonk)

- 57. Hof ter Elst
- 58. Ursulinenklooster
- 59. Esdorenhof
- 60. Villa Vincart
- 61. Villa Persoons

- 62. Villa's aan de vaartdijk

- 63. 't Groen Kasteel

- 64. Appelburg

HAACHT (Wakkerzeel)

- 65. Pastorie van de Sint-Hubertuskerk

HAACHT (Wespelaar)

- 66. Kasteel van Wespelaar
- 67. Herkenrode
- 68. Ter Hulst
- 69. Pastorie van de Sint-Hubertuskerk

KEERBERGEN

- 70. Het Kasteel
- 71. Villa 'Les Mèlèzes'

ROTSelaar (Rotselaar)

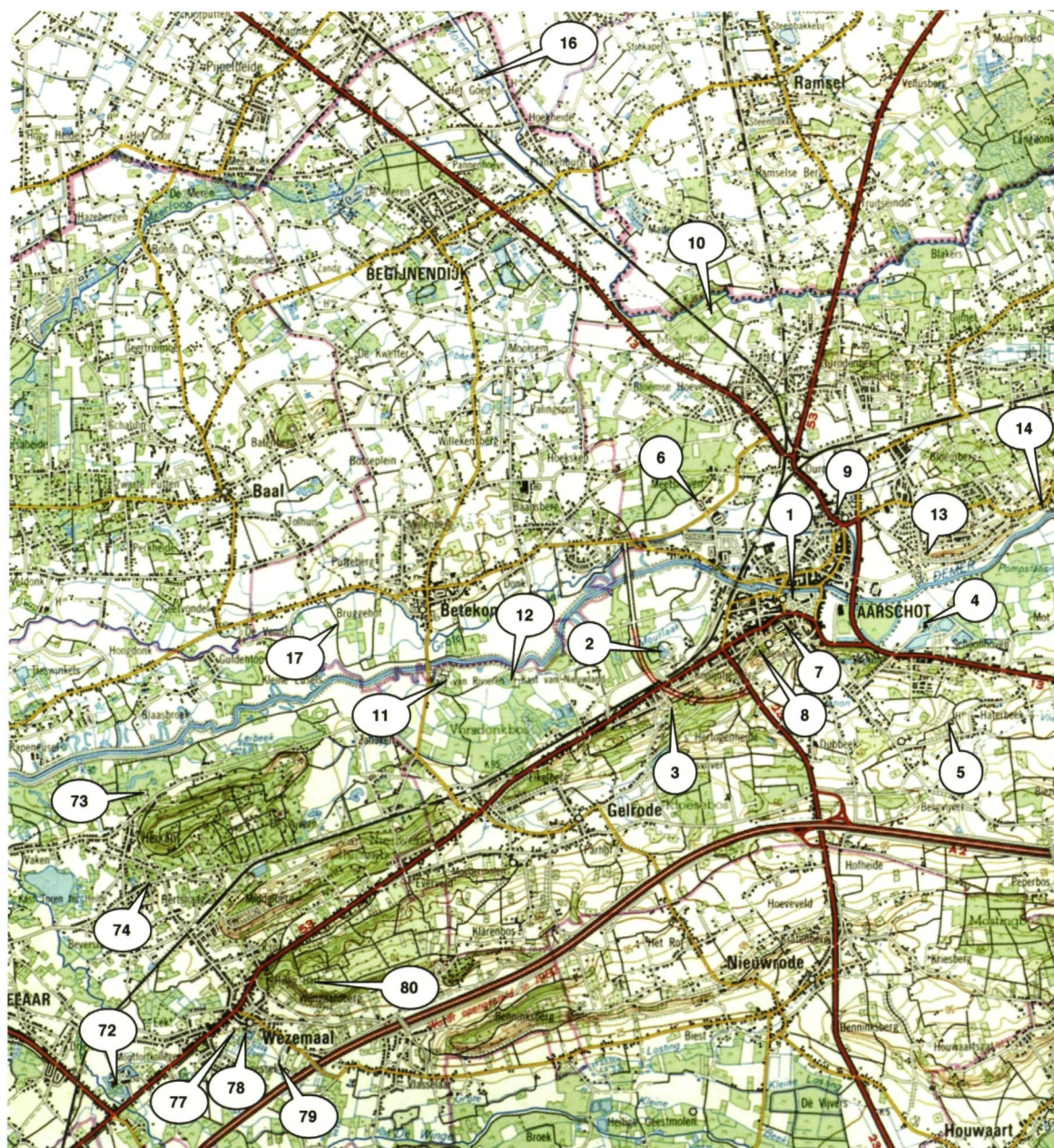
- 72. Abdij Vrouwenpark – Montfort-college
- 73. Rega's Hof
- 75. Pastorie van de Sint-Pieterskerk

ROTSelaar (Werchter)

- 76. Huis Van Roost

TREMELO (Tremelo)

- 94. Kasteel van Fonteyn
- 95. Heideburg
- 96. Villa, Hondsdonk 97

AARSCHOT (Aarschot)

1. Stadspark
2. Elzenhof
3. Liedeberg – Lindenberg
4. Schoonhoven
5. Speelhoven
6. Meeshoven
7. Oude Dekenij
8. Villa Coremans
9. Villa Paula

AARSCHOT (voorheen Begijnendijk)

10. De Meertsels

AARSCHOT (Gelfode)

11. Kasteel van Rivieren
12. Kasteel van Nieuwland

AARSCHOT (Langdorp)

13. Villa Dorenberg
14. Pastorie van de Sint-Pieterskerk

BEGIJNENDIJK (Begijnendijk)

16. Het Kasteeltje

BEGIJNENDIJK (Betekom)

17. Hof ter Bruggen

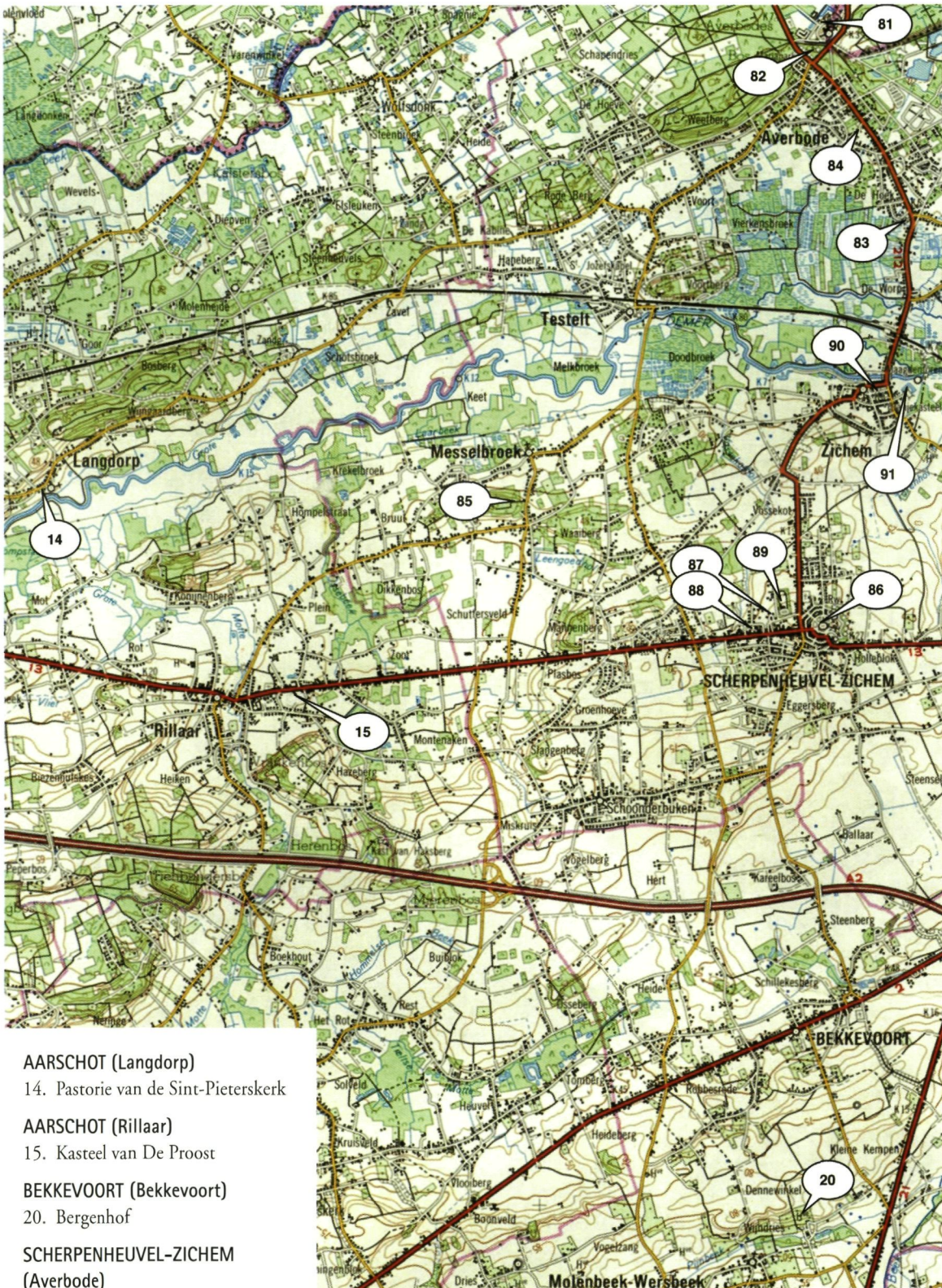
ROTSELAAR (Rotselaar)

72. Abdij Vrouwenpark – Montfortcollege
73. Rega's Hof
74. Kapel Onze-Lieve-Vrouw-van-Zeven-Smarten

ROTSELAAR (Wezemaal)

77. Oud Kasteel van Wezemaal
78. Pastorie van de Sint-Martinuskerk
79. Nieuw Kasteel van Wezemaal
80. Wijngaardberg

C

AARSCHOT (Langdorp)
14. Pastorie van de Sint-Pieterskerk

AARSCHOT (Rillaar)
15. Kasteel van De Proost

BEKKEVOORT (Bekkevoort)
20. Bergenhof

SCHERPENHEUVEL-ZICHEM (Averbode)

81. Abdij der Norbertijnen van Averbode

82. Mariapark
83. Villa Govaerts
84. De Schommel

SCHERPENHEUVEL-ZICHEM (Messelbroek)

85. Kasteel Roosmaer

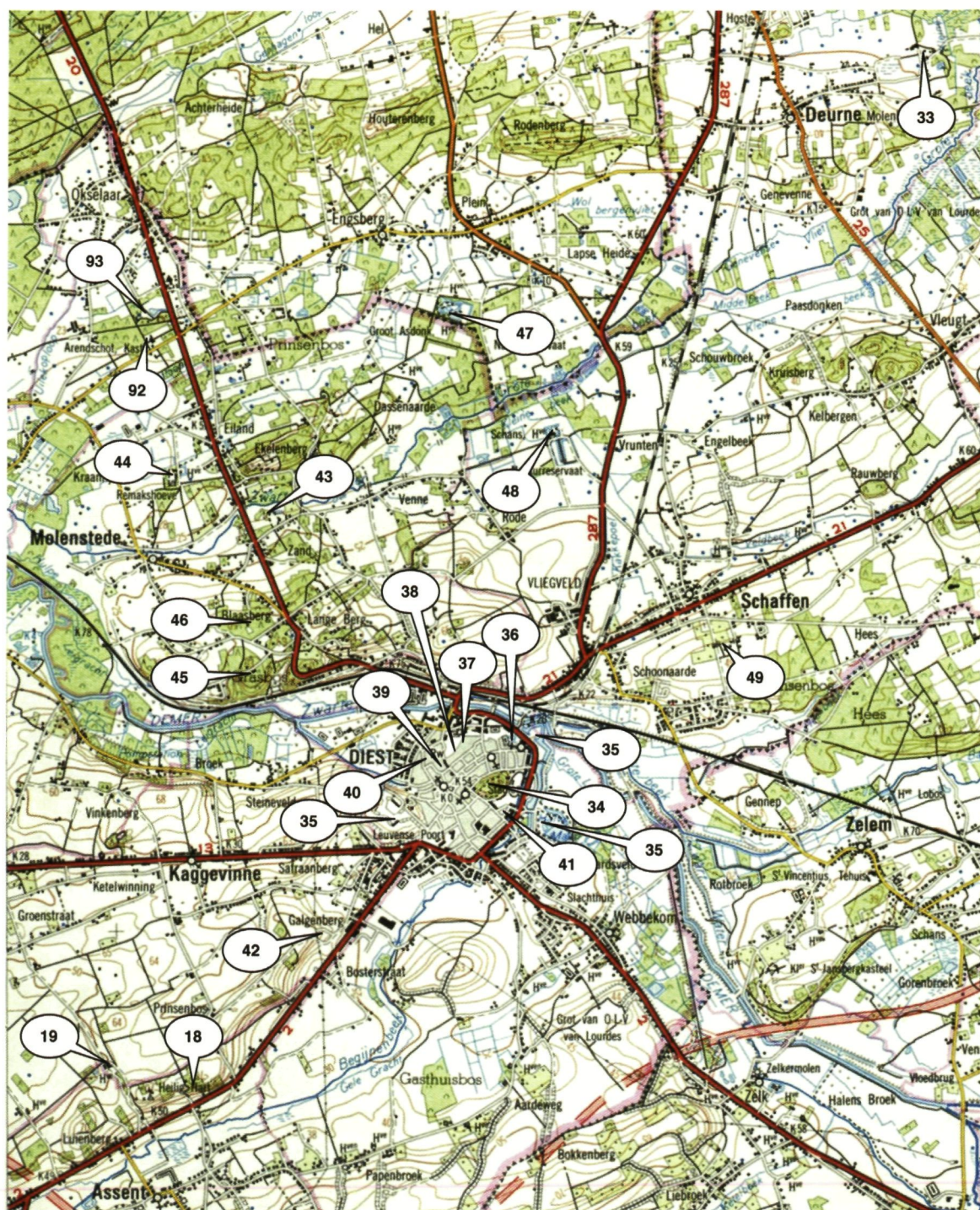
SCHERPENHEUVEL-ZICHEM (Scherpenheuvel)

86. Plantsoen rond de Basiliek
87. Villa Edouard Michiels
88. Villa Coenen
89. Kasteel van Scherpenheuvel

SCHERPENHEUVEL-ZICHEM (Zichem)

90. De Markt
91. Oranjekasteel

D

BEKKEVOORT (Assent)

- 18. Kasteel van Assent
- 19. Hoeve Prinsenbos

DIEST (Deurne)

- 33. De Kiewit

DIEST (Diest)

- 34. De Warande
- 35. De 19de-eeuwse verdedigingsgordel
- 36. Voormalige pastorie van het begijnhof

DIEST (Kaggevinne)

- 37. Voormalige pastorie van de Onze-Lieve-Vrouwkerk & brouwerij 'De Wereld'
- 38. Algemeen Ziekenhuis
- 39. Voormalige brouwerij Cerkel
- 40. Refugie abdij van Averbode
- 41. Ruïne van de Sint-Janskerk

DIEST (Molenstede)

- 42. De Galgenberg
- 43. 't Zand

DIEST (Molenstede) – TESSENDERLO

- 44. Remax
- 45. Grasboskasteel
- 46. Jagersberg

DIEST (Schaffen)

- 47. Groot Asdonk
- 48. De Schans
- 49. Guldenboom

SCHERPENHEUVEL-ZICHEM (Zichem)

- 92. Arendschoot
- 93. Villa Bosquet

E

▲ Recent aangelegde parterretuin in de binnenplaats van de abdij van Averbode (foto K. Vandevorst, 2003)

Personenregister

- *Adriaens, Joseph-S.* – stadssecretaris Diest rond 1830: 154
- *Adriaens, Caroline* – echtgenote Michel Theys: 154
- *Aert III van Eynatten* (16de eeuw) – heer van Schoonhoven bij Aarschot: 28
- *Albrecht* – aartshertog: 270, 271
- *Arenberg, Eleonora van* (1ste kwart 20ste eeuw) – hertogin: 30, 31
- *Arnold IV* – baanderheer van Diest, 1ste helft 12de eeuw: 112
- *Arnold van Tuldell* – abt van Averbode 1368-1394: 251
- *Artois* – Leuvense brouwersfamilie (1750-1850), kasteel van Wespelaar: 14, 195-206
- *Artois, Joanna-Maria* (1762-1840) – echtgenote J.-B. Plasschaert: 196, 200
- *Audoor, J.F.* – hoofdgriffier, eigenaar Wijngaard Wezemaal begin 19de eeuw: 247, 248
- *Bastendorff, J.-P.* (1ste helft 19de eeuw) – landmeter-cartograaf van het kadaster: 34, 93, 102
- *Beeckman, Joseph-Adrien* – katholiek volksvertegenwoordiger 2de helft 19de eeuw: 140
- *Beckers, Jan Frans* (1ste helft 19de eeuw) – notaris uit Vilvoorde: 34
- *Bellot, Paul* (1876-1944) – Frans benedictijn, architect: 229
- *Beyaert, Hendrik* (1823-1894) – architect: 14, 195, 206
- *Bosmans, André* – advocaat, bouw villa op de Jagersberg te Molenstede rond 1910: 148
- *Bosquet, Eugène* (1844-1920) – zoon van Henri-E. Bosquet: 290, 292
- *Bosquet, Henri Eugène* (1790-1870) – grootgrondbezitter, ontginning: 287, 290
- *Bressers* – beeldhouwatelier: 262
- *Buysens, Jules* – tuin- en landschapsarchitect: 276
- *Canneel-Claes, Jean* (1909-1989) – tuin- en landschapsarchitect: 276
- *Cantillon, Jean-André* – burgemeester van Diest 1836-1842: 109
- *Carleer, Ignace Jan* – pastoor, regent abdij Averbode tijdens Frans bewind: 257
- *Carlens, Charles* – boomkwekerijen en tuinaanleg 'Gebroeders Michiels': 276
- *Cerckel-Pieck, Edouard* – Diestse brouwer in 1890: 130
- *Chambers, William* (1723-1796) – Engelse architect, gangmaker chinoiserie: 150, 201
- *Charels, Jan* – handelaar te Aarschot rond 1870: 43
- *Claes, Constant* – burgemeester Haacht 19de eeuw: 160, 163
- *Claes, Ernest* (1885-1968) – Vlaamse schrijver: 284
- *Claes, Michel-Eugène* (1757-1818) – grootgrondbezitter te Haacht: 159
- *Claes, Willem* – meester-beenhouwer te Leuven, 18de eeuw: 158
- *Cluckers, Andreas Nicolaas senior* – advocaat te Diest in 1830: 67
- *Cluckers, Andreas Nicolaas junior* – schepen Kaggevinne-Assent rond 1860: 68
- *Coberger, Wenzel* (1560-1634) – architect, ingenieur, schilder, etser: 271
- *Coen, Karel* – geneesheer te Hever (einde 19de eeuw): 86
- *Coenen, Theodoor* – frima bakkerijbenodigdheden rond 1940: 279
- *Cools, Eugène* – bouwt Bergenhof te Bekkevoort in 1840: 69
- *Coppens d'Eeckenbrugge, Florent* – baron, Haacht begin 20ste eeuw: 168
- *Coremans* – Aarschotse familie: 41
- *Cox, Arnold* – jurist, drossaard van Diest, 2de helft 18de eeuw: 151
- *Cox, Jeanne* – echtgenote G.-F. van den Hove: 152

- *Cracco, Cyriel* – handelaar te Mechelen (1ste helft 20ste eeuw): 89
- *Craenen, Petrus* – rentenier te Aarschot rond 1880: 54
- *Daels, Willem* – burgemeester van Aarschot: 26, 44, 60
- *d'Amenzaga, Robertina* (1655-1664) – abdis Vrouwenpark te Rotselaar: 224, 226
- *de Behault du Carmois, Marie Philippine* – jonker, eigenaar te Tildonk begin 19de eeuw: 182
- *de Behault du Carmois, Philippe* – burgemeester van Tildonk midden 19de eeuw: 181
- *de Behault du Carmois, Quentin* – jonker, eigenaar te Tildonk begin 19de eeuw: 181
- *de Bersacques, Pierre* (circa 1600) – cartograaf: 37, 167, 224, 252
- *de Brouhoven de Bergeyck, Jean Charles* – graaf, Mechelen, eigenaar Trianon in 1830: 93
- *de Candolle, Augustin Pyramis* (1778-1841) – Zwitserse botanicus: 207
- *de Cort, Hendrik* – schilder 18de eeuw: 256
- *Deckers, Jozef* – agronoom-bodemkundige: 72
- *de Coune, Victor* – generaal Belgisch leger rond 1900: 160, 163
- *de Feller, François-Xavier* (1735-1802) – jezuïet geboren te Brussel, encyclopedist: 256, 259
- *de Gottignies* – familie op Gottendijs, Hever, in 16de eeuw: 97
- *de Lance, Georges* – tuinontwerper uit Luik, begin 19de eeuw: 127, 153
- *de Ligne, Louis Lamoral* – prins, kasteelheer Duras rond 1800: 77
- *Delille, Jacques* (1735-1813) – abbé, leraar, vertaler, dichter: 199
- *de Loën d'Enschede, François-Joseph* (rond 1800) – baron, heer van Roosbeek: 49, 52
- *de Meester, Constantin* – burgemeester van Hever 1808-1853: 80
- *de Meester de Ravestein, Emile* (1812-1889) – diplomaat, kunstverzamelaar: 80, 81
- *de Meester, Pierre* – heer van Ravestein (Hever) vanaf 1762): 80
- *de Merode* – adellijke familie, Westerlo: 257, 287
- *De Pauw, Henri* (?-1897) – hoofdingenieur bij 'Bruggen & Wegen': 23, 26
- *de Pierpont, François* – plantenkweker te Herkede-Stad: 153
- *De Proost, Jan* – onderpastoor te Elsene in de jaren 1890: 58
- *Dessaux, Charles* – handelaar in ijzererts uit Hoeilaart rond 1860: 145
- *De Smedt, Pierre* – burgemeester te Tildonk 1929-1932: 182
- *de Spoelberch, Adolphe* (1839-1913) – burggraaf, provincieraadslid: 207
- *de Spoelberch, Guillaume* (1874-1947) – burggraaf, bedrijfsleider: 207, 213
- *de Spoelberch, Philippe* (°1941) – burggraaf, bedrijfsleider, dendroloog: 214
- *de Vischer de Celles, Antoine* – graaf, lid Tweede Kamer 1815-1830: 105, 108
- *de Waha, Gaston* (?-1944) – baron, eigenaar Grasboskasteel 1920-1944: 147
- *de Wargny, François-Louis-Joseph* (?-1816) – burgemeester Mechelen: 73
- *de Wargny d'Oudenhoven, Gaspar* – zoon F.-L.-J. de Wargny: 73-74
- *de Wouters de Bouchout, Philippe* (1783-1856) – kasteelheer te Kwabeek: 233
- *de Wouters d'Oplinter, Elisabeth* – eigenares te Wezemaal rond 1900: 246
- *de Wouters d'Oplinter, Gaëtan* (1878 -1944) – burgemeester Rotselaar: 236
- *de Wouters d'Oplinter, Lambert* (1850-1893) – provincieraadslid: 233
- *Dewyelse, Franciscus* – eigenaar van Het Kasteeltje te Begijnendijk in 1830: 60
- *Dirickx, Ferdinand* – deurwaarder te Haacht rond 1870: 171
- *Dirix de Bretel, Aimée* – echtgenote F. Tahon de la Motte: 48
- *d'Onyn de Chastre, Gerard* – burgemeester Leuven 1808-1811 en 1818-1830: 213
- *d'Oultremont, Charles-F.J.* (1789-1852) – graaf, hof van Willem I: 77
- *Drugman, Nicolaus*, advocaat, 1ste helft 19de eeuw: 20
- *d'Udekem, Felix* – echtgenoot van Catharina Van Ophem: 22, 26
- *Duquenne, Xavier* – tuinhistoricus: 198, 203, 205
- *Dutrieu, Karel* – rentenier uit Mechelen, midden 19de eeuw: 297
- *d'Ursel* – hertogelijke familie: 241, 247
- *Elens, Jozef* – vrederechter rond 1900: 65
- *Feremans, Frederik* (?-1897) – eigenaar te Haacht: 169
- *Fonteyn, Prosper* – rentenier uit Leuven, einde 19de eeuw: 294
- *Fraikin, Arnold-Désiré* – Tildonkse industrieel rond 1920: 163
- *Francquart, Jacques* – militair-bouwkundige begin 17de eeuw: 272
- *Frateur, J.-Leopold* – vearts & landbouweconoom, hoogleraar Leuven 1899-1936: 72
- *Geerts, Charles* (1807-1855) – beeldhouwer: 274

- *Gellé, Alphonse* – architect, ontwerper art-nouveauzaal te Tildonk rond 1900: 180
- *Gens, Eugène* (1814-1881) – literator, leraar aan Atheneum van Antwerpen: 227, 229
- *Gilmont, Edouard* – arrondissementscommissaris in 1905: 26
- *Godecharle, Gilles-Lambert* (1750-1835) – beeldhouwer: 202, 203
- *Golfus, Hans* – orgelbouwer, Haacht, 17de eeuw: 158
- *Govaerts, Jozef* – houthandelaar te Averbode rond 1900: 264
- *Gramaye, Jean-Baptiste* (1579-1635) – historicus: 18
- *Gray, Thomas* (1716-1771) – “graveyard poet”: 135
- *Gulikers, J.* – landmeter kadaster 1ste helft 19de eeuw: 174, 237, 241, 244
- *Hansche, Jan-Christiaan* (17de eeuw) – kunststucwerk, plafonds: 30
- *Hecking, Marcel* – eigenaar Oudenhove te Boortmeerbeek in de jaren 1940: 75
- *Hendrickx, August* – villabouwer en -bewoner te Hever rond 1890: 88
- *Henry, Ghislain Joseph* (1754-1820) – architect: 199, 200, 202, 205
- *Herman van Eynatten* (15-16de eeuw) – heer van Schoonhoven: 28
- *Hermans, Joannes* – plantenkweker te Herk-de-Stad 19de eeuw: 153
- *Isabella* – aartshertogin: 270, 271
- *Janssens, A.* – ‘rotsbouwkundige’ uit Westmeerbeek in de jaren 1930: 262
- *Jekyll, Gertrude* (1843-1932) – Engelse tuin- en landschapsarchitecte: 278
- *Karel V* (1500-1558) – keizer: 39
- *Karel van Croij* – hertog: 28, 49, 252
- *Kierurt, Frederik* – militair-bouwkundige begin 17de eeuw: 272
- *Lambertz, Johannes* (1785-1869) – pastoor te Tildonk: 176, 180
- *Langerock, Piet* (1859-1923) – neogotische architect en restaurateur: 274
- *Leborgne, Marcel* (1898-1978) – architect: 276
- *Leloup, Remacle* (1694-1746) – tekenaar stadsgezichten en gebouwen: 255
- *Lemmens, Pierre* – onderwijzer te Messelbroek van 1867 tot 1909: 268
- *Le Sage, Hervé-Julien* – Franse norbertijn einde 18de eeuw: 256
- *Loos, Eugène* – notaris te Haacht rond 1900: 171
- *Lowis, Cornelis* – schrijnwerker-landmeter-architect, 3de kwart 17de eeuw: 252, 253
- *Lutyens, Edwin* (1869-1944) – Engelse architect: 278
- *Luyten, Frans* – onderwijzer te Aarschot rond 1900: 43
- *Marnef, Albert* (1784-1868) – erfgenaam J.M. Artois, bedrijfsleider: 201, 206
- *Martens, Martin* (1797-1863) – botanicisch-chemicus, hoogleraar te Leuven: 34
- *Matthijs, Ludovicus* – azijnfabrikant te Diest 2de helft 19de eeuw: 138
- *Matthijs, Peter* – politiecommissaris te Diest begin 19de eeuw: 137
- *Medaets, Jan-Baptist* – eigenaar te Tildonk rond 1830: 174
- *Meynaert, Martyn* – stedenbouwkundig hoofdtoezichter Scherpenheuvel 1610: 272
- *Meulemans, Benedict* (3de kwart 19de eeuw) – molenaar te Aarschot: 41
- *Michiels, August* (1831-1903) – wisselagent: 280
- *Michiels, Edmond* (1855-?) – boomkwekerijen en tuinaanleg ‘Gebroeders Michiels’: 276
- *Michiels, Edouard* (1862-?) – boomkwekerijen en tuinaanleg ‘Gebroeders Michiels’: 275, 276, 277, 280
- *Michiels, Gustave* (1857-?) – auteur, boomkwekerijen en tuinaanleg ‘Gebroeders Michiels’: 276
- *Michiels, Henri* – wisselagent einde 19de eeuw: 279
- *Michiels, Pierre Liboire* [“Liborius”] (1821-?) – boomkweker: 273, 275
- *Moerincx, Jean-Baptiste* (1753-1831) – advocaat, burgemeester Rotselaar: 60, 225, 226
- *Mommens, Felix* – eigenaar Grasboskasteel te Molenstede rond 1900: 146
- *Montalembert, Marc-René*, marquis de (1714-1800) – Franse ingenieur fortificaties: 116
- *Montfort, Louis-Marie de* (1673-1716) – R.K. heilige, stichter orde Montfortanen: 229
- *Müller, Nepomuk* – Oostenrijkse artillerieofficier, tuinontwerper, 2de helft 18de eeuw: 198
- *Naalden, Marinus* – Nederlandse militair, ontwerper openluchttheater in de Warande, Diest: 115
- *Nihoul, Oscar* – sigarenfabrikant te Diest einde 19de eeuw: 127
- *Oranje-Nassau* – prinsen, heren van Diest en Zichem tijdens Ancien Régime: 67, 112, 285
- *Otto* – heer van Diest, vermeld in 1088: 111
- *Paelinck, Viviane* – tuin- en landschapsarchitecte, Zolder: 157
- *Pauwels, Michel* (°1956) – tuin- en landschapsarchitect: 162
- *Pechère, René* (1908-2002) – tuin- en landschapsarchitect: 179, 276
- *Peeters, Eugène* – Diestse brouwer rond 1850: 156

- *Persoons, Alfons* – broer van Jules Persoons, industrieel te Tildonk: 185, 191
- *Persoons, Jules* – industrieel, burgemeester Tildonk 1ste helft 20ste eeuw: 185, 187, 188
- *Pieck, Charles* – brouwer te Diest in de jaren 1880: 129, 133
- *Pieck, Franciscus* – brouwer en likeurstoker te Diest in 1820: 128
- *Pius X* – paus: 262
- *Plasschaert, Jean-Baptiste* (1769-1821) – echtgenoot J.M. Artois, politicus, literator: 200, 203, 204, 205, 208
- *Prémont, Joseph* – architect, ontwerper art-nouveaual te Tildonk rond 1900: 180
- *Ramax, Martinus* – inwoner van Diest 2de helft 18de eeuw: 142
- *Raport, Alfred* – advocaat, Elzenhof te Aarschot: 24
- *Rega, Hendrik-Pieter* – kapucijn, begin 19de eeuw: 238
- *Rega, Henricus Josephus* (1690-1754) – hoogleraar, geneesheer: 232
- *Reynaerts, Jan* – griffier uit Haacht, rond 1870: 245
- *Sablon* – landmeter kadaster begin 19de eeuw: 272, 285
- *Sanderus [Sanders], Antonius* (1586-1664) – historicus, dichter: 252
- *Schadde, Joseph* (1818-1894) – architect: 233
- *Schayes, Antoine* (1808-1859) – Leuvense archeoloog-historicus-archivaris: 200
- *Sieben, Arthur* – “chef de bureau” bij het ministerie van Koloniën rond 1910: 266
- *Simonart, André* – hoogleraar te Leuven, eigenaar te Tildonk vanaf 1938: 182
- *s’Jongers, Jean-Baptiste* – schepen te Diest 1849-1858: 142
- *Snoy, Alexander* (1ste helft 19de eeuw) – baron, Mechelen: 38
- *Somers, Frans* – vader & zoon, beeldhouwers te Antwerpen (18de eeuw): 124
- *Sotiau, P.J.* – landmeter kadaster in 1827: 152
- *Stassin, Eugène* – architect: 229
- *Subil, Joris* – landmeter-cartograaf rond 1650: 76, 165, 167
- *Tahon de la Motte, François* – kasteelheer van Rivieren begin 19de eeuw: 48, 49
- *Tèrlinden, Georges* – procureur-generaal Hof van Cassatie rond 1900: 105, 106
- *Theys, Albert* – eigenaar te Diest tijdens interbellum: 121
- *Theys, Michel* (1818-1906) – burgemeester van Diest 1866-1903: 154, 155
- *Timmermans, Felix* (1886-1947) – Vlaamse schrijver: 135
- *Tondeleir, Octaaf* – rotsbouwkundige uit Oude God/Mortsel, jaren 1930: 262
- *Tuerlinckx, Yves* – notaris te Haacht in 1931: 172
- *Van Acoleyen, P.* (18de eeuw) – landmeter-cartograaf: 98
- *Van Antwerpen, P.* (18de eeuw) – landmeter-cartograaf: 79, 92, 95
- *Van Bellinghen, Pierre* – notaris te Haacht rond 1840: 168
- *Vanden Bruel, J.B.* – pastoor, auteur streekbeschrijving: 159
- *Vandendael, F.* – architect uit Heverlee: 115
- *Van den Eynde, Oscar* – volksvertegenwoordiger, baron van 1929: 38, 49
- *van den Hove, Frantz* – eigenaar te Diest einde 19de eeuw: 121
- *van den Hove, Guillaume-François* – burgemeester Diest 1817-1826, provincieraadslid: 151, 152, 153
- *van den Hove, Henri-J.-Augustin* – burgemeester Diest 1826-1830, lid Congres 1830: 67, 126, 151
- *Vanden Schrieck, Leonard* – eigenaar te Haacht rond 1900: 169
- *Van der Elst, Alphonse* – tabaksfabrikant te Leuven, einde 19de eeuw: 160, 163
- *Vanderbaert, Victor* – Leuvense brouwer begin 20ste eeuw: 189
- *Van der Linden, Albert* – legerofficier in 1905: 26
- *Van der Linden G.* – stadsarchivaris Diest: 119, 120
- *Vandermotten, Thomas* – in 1830 eigenaar Bunselhof te Hever: 95
- *van der Noot, Jean-Antoine* (2de helft 18de eeuw) – graaf, eigenaar Schoonhoven: 29
- *van der Stegen de Schrieck, Philippe* (1863-1937) – graaf: 62
- *Vandeweyer, Jean-Baptiste* – pastoor te Haacht begin 19de eeuw: 168
- *Van der Eycken, Charles* – kunstschilder 1ste helft 19de eeuw: 257
- *Van Gorp, Eugène* – geneesheer Boortmeerbeek rond 1900: 78
- *Van Herckenrode, Jean-Baptiste* – hoofdmeier van Leuven 1751-1758: 209
- *Van Horenbeeck, August* (‘Gust Van Weil’) – ondernemer te Hever rond 1920: 90
- *Van Langhendonck* – familie: 93, 99, 100
- *Van Ophem, Catharina* – dochter van Jan Van Ophem: 22, 23, 26
- *Van Ophem, Jan* (?-1882) – notaris, burgemeester van Aarschot: 22, 26

- *Van Overwaele, Jacobus* – rentenier uit Oudenaarde, midden 19de eeuw: 249
- *Van Roost, Felix* – brouwer te Werchter, 2de helft 19de eeuw: 240
- *Van Roost, Karel* – brouwer te Werchter, einde 19de eeuw: 297
- *Van 't Sestich, Philippus Ernestus* – kanunnik te Dendermonde, 2de helft 18de eeuw: 175
- *Verlat, Mathieu* (1743-1821) – priester, hoogleraar te Leuven, adviseur familie Artois: 196, 199, 200
- *Verstappen, Adolf* – eigenaar Remax landgoed te Molenstede in 1909: 143
- *Verstappen, Henri* – geneesheer te Diest, schenker Warande in 1940: 111, 115
- *Verstappen, Jan Frans* (1777-1849) – brouwer te Diest: 112, 114
- *Vincart, Léon* (1848-1914) – bestuurder tram-maatschappij, diplomaat: 184
- *Voncken, J.L.* – landmeter kadaster begin 19de eeuw: 198, 201, 211
- *Vorstermans, Lucas junior* – etser 17de eeuw: 252, 254
- *Wéry, Jean-Théodore* – wijngaardenier afkomstig uit Hoei, 1ste helft 19de eeuw: 248
- *Willem I* (1772-1843) – koning der Nederlanden: 52, 77, 204, 247
- *Willem van Croÿ* – raadsheer keizer Karel: 39
- *Willems, Edmond* (1831-1895) – bedrijfsleider, burgemeester Wespelaar: 206
- *Willems, Elisabeth* (1885-1941) – echtgenote Adolphe de Spoelberch: 207
- *Wauters, Alphonse* (1817-1898) – historicus, archivaris stad Brussel: 77, 201, 204
- *Wirtz, Jacques* (°1924) – tuin- en landschaps-architect: 148, 149, 206, 214
- *Wouters, Theofiel* – brouwer, eigenaar mouterij Boortmeerbeek circa 1910: 75
- *Zerezo de Tejada, Eugène* – baron, volksvertegenwoordiger, 2de helft 19de eeuw: 142

►
Folly of elementaire
kunstgeschiedenis in
een religieuze
thematuin: Simeon
voorspelt het lot
van Christus op de
trappen van een
Assyrische tempel
met palmetten die
verdacht veel op
margrietten lijken
(foto R. Deneef,
2006)

DANKWOORD

Onze dank gaat in de eerste plaats uit naar de heer *Louis Blockx* en mevrouw *Julia Meulemans* van de heemkring 'Libbeke' uit Lubbeek, en de heer *José Huypens* uit Dormaal-Zoutleeuw, die ons hun onuitputtelijke collectie oude ansichtkaarten ter beschikking stelden, een onschatbare bron van informatie.

Bij de heer *Emile Notschaele* uit Kessel-Lo konden we een unieke collectie etsen, litho's, tekeningen, kaarten... raadplegen en kopiëren.

Van onschatbare waarde was het archief van het Kadaster – directie Brabant te Brussel, waar we dankzij de heren *Leo Vloeberghs*, *Guido Pauwels*, wijlen *Daniël De Schryver*, *Luc DeBrabanter* en *Adelin Villers* van een onbeperkte gastvrijheid genoten.

Belangrijk was ook het advies van de heer *Dirk De Meyere* van de Nationale Plantentuin te Meise, lid van de 'Werkgroep Nederlandse namen van bomen en struiken' van de Vereniging Botanische Tuinen en Arboreta.

Wij danken ook in het bijzonder de heer *Luc Kieffer*, hoofd van de afdeling Vlaams-Brabant van het Agentschap RO-Vlaanderen (Leuven); de heer *Philippe de Spoelberch* (Wespelaar), voorzitter van de Vereniging Belgische Dendrologie en beheerder van de database 'Beltrees', een belangrijke referentie bij de evaluatie van onze dendrologische gegevens.

Verder, in alfabetische volgorde, danken wij:

De heer *André Aerts* (Werchter); de heer *Guido Arnauts* (Hoegaarden), mevrouw *Nadine Arretz* (Aarschot); dr. *M. Bauwens* (Aarschot); mevrouw *Boven* (Centrum Kinderzorg en Gezinsondersteuning 'De Schommel', Averbode); de heer *Paul Burger* (Averbode); mevrouw *Danielle Castiau* (Langdorp); de heer *V. Coenen-De Preter* (Haacht); mevrouw *Marguerite Deckers* (Bekkevoort); dr. *Fernand Decree* (Boortmeerbeek); mevrouw *Decremer-Persoons* (Tildonk); de heer *Willy De Prins* (Hever); mevrouw *A.J. De Reze* (Molenstede); de heer *Alexander Descamps* (Knokke); mevrouw *Peggy Desmet* (Knokke); mevrouw *Sybille de Spoelberch* (Wespelaar); de heer *Xavier Duquenne* (Brussel); de heer *Jean Elsen* (Molenstede); mevrouw *Fonteyn* (Tremelo); de heer *Emiel Foblets* (Begijnendijk); de heer *Elie Goossens* (Rillaar); de heer *Olivier Hendrickx* (Zichem); de heer *Karl M. Jacobs* (Brussel); de heer *Rob Jacquemyn* (Scherpenheuvel); de heer *Jean-Marie Jeurissen* (Diest); mevrouw *Hermine Lamin* (Tildonk); de heer *D. Lesage* (Hever); eerwaarde heer *Louis Moors* (Rotselaar); de heer *Henri Mesens* (Aarschot); de heer *Urbain Moons* (Tildonk); wijlen *Hugo Ringelé* (Tildonk); dr. *L. Schellens* (Leuven); eerwaarde heer *F. Swarte* (prior abdij 't Park, Heverlee); mevrouw *Lea Theyskens* (Diest-Deurne); eerwaarde heer *M. Tilleman* (pastoor Weze-maal); Mr. *Denis Tuerlinckx* (Haacht); de heer *Axel Vaeck* (stadsarchief Mechelen); dr. *Jo Vandesande* (Haacht); de heer *W. Van de Vijver* (stadarchief Mechelen); de heer *Stefan Van Lani* (archief abdij 't Park, Heverlee); mevrouw *Moni Van Look* (Hever); de heer *Van Mellaerts* (Messelbroek); mevrouw *Martine Vanormelingen* (Messelbroek); de heer en mevrouw *Van Roosbroeck* (Molenstede); de heer *Hendrik Van Sluijs* (citadel Diest); de heer *Josse Van Steenberge* (Hever); de heer en mevrouw *Verberckmoes* (Tildonk); mevrouw *M. Wagemans* (Tremelo); mevrouw *Marleen Wildiers* (Sint-Kornelis-Horebeke); wijlen *Paula Wildiers* (Tildonk).

REEKS M&L-CAHIER

-
• M&L-cahier 1
<i>Glas in lood</i>	€ 25,00	• M&L-cahier 9
<i>Historische Tuinen en Parken van Vlaanderen.</i>	
• M&L-cahier 2
<i>Middeleeuwse muurschilderingen in Vlaanderen</i>	€ 30,00	<i>Provincie Vlaams Brabant – deel 2 (Bierbeek, Boutersem, Glabbeek, Oud-Heverlee)</i>	€ 40,00
• M&L-cahier 3
<i>De Belgische Art Nouveau en Art Deco wandtegels 1880-1940</i>	€ 34,00	• M&L-cahier 10
<i>Architectuur van Belgische Hospitalen</i>	€ 45,00
• M&L-cahier 4
<i>Vlaamse en Brabantse Retabels in Belgische monumenten</i>	€ 38,00	• M&L-cahier 11
<i>11. Historische Tuinen en Parken van Vlaanderen</i>	
• M&L-cahier 5
<i>Nieuwe impulsen voor de landschapszorg. De Landschapsatlas, baken voor verruimd beleid</i>	€ 38,00	<i>Provincie Vlaams-Brabant - Pajottenland</i>	€ 45,00
• M&L-cahier 6
<i>Historische Tuinen en Parken van Vlaanderen. Provincie Vlaams Brabant - deel 1 (Holsbeek, Lubbeek (binkom, Pellenberg), Tielt-Winge (Meensel-Kiezegem, St.-Joris-Winge)</i>	€ 40,00	• M&L-cahier 12
<i>Historische Tuinen en Parken van Vlaanderen Hasselt en omgeving – Provincie Limburg - deel 2 (As, Beringen, Diepenbeek, Genk, Ham, Hasselt, Heusen-Zolder, Leopoldsburg, Lummen, Opglabbeek, Tessenderlo, Zonhoven, Zuttendaal)</i>	€ 45,00
• M&L-cahier 7
<i>De Beeldentaal van Symbolen</i>	€ 45,00	• M&L-cahier 13
<i>Erfgoed op de kaart. Erfgoed en gemeentelijk ruimtelijk beleid</i>	€ 40,00
• M&L-cahier 8
<i>Historische Tuinen en Parken van Vlaanderen. Provincie Limburg - deel 1 (Gingelom, Halen, Herk-de-Stad, Nieuwerkerken, Sint-Truiden)</i>	€ 40,00	• M&L-cahier 14
<i>Historische Tuinen en Parken van Vlaanderen Hageland – Noordoosten van Vlaams-Brabant - Deel 3 (Aarschot, Begijnendijk, Bekkevoort, Boortmeerbeek, Diest, Haacht, Keerbergen, Rotselaar, Scherpenheuvel-Zichem, Tremelo)</i>	€ 45,00
-

Besteladres

Agentschap R-O Vlaanderen
Onroerend erfgoed
T.a.v. mevr. Diane Torbeyns
Phoenix-gebouw
Koning Albert II laan 19
1210 Brussel
Tel. 02/553.16.13 - Fax. 02/553.16.05

Rekeningnummer 091-2206040-95
e-mail: diane.torbeyns@rwo.vlaanderen.be

